

Đenita Tuće

SAVREMENA SHVATANJA
OČINSTVA I OČEVE ULOGE
U ŽIVOTU DJETETA

Đenita Tuce

SAVREMENA SHVATANJA OČINSTVA I
OČEVE ULOGE U ŽIVOTU DJETETA

Đenita Tuće
SAVREMENA SHVATANJA OČINSTVA I OČEVE ULOGE U ŽIVOTU
DJETETA

Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost Univerziteta u Sarajevu -
Filozofskog fakulteta
Prof. dr. Sabina Bakšić

Izdavač
Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet

Za izdavača
Prof. dr. Kenan Šljivo

Izdanje
Prvo elektronsko izdanje

Recenzenti
Prof. dr. Sibela Zvizdić
Prof. dr. Anela Hasanagić

Lektor
Amra Huseinbegović

Dizajn i DTP
Affan Šikalo

ISBN 978-9926-491-32-1
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 60602630

Đenita Tuce

SAVREMENA SHVATANJA
OČINSTVA I OČEVE ULOGE
U ŽIVOTU DJETETA

Sarajevo, 2024.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
OČINSTVO NEKADA I SADA	11
Promjene u idealu očinstva: društveno-historijska perspektiva	14
OČINSTVO I OČEVA UKLJUČENOST	21
Određenje pojma očinstvo	21
Određenje pojma očeva uključenost	22
<i>Lamb-Pleckov trodijelni model očeve uključenosti</i>	23
<i>Palkovitzev model očeve uključenosti</i>	24
<i>Pleckov revidirani model očeve uključenosti</i>	26
Odrednice očeve uključenosti	28
<i>Individualne odrednice očeve uključenosti</i>	36
<i>Porodične odrednice očeve uključenosti</i>	40
<i>Društvene odrednice očeve uključenosti</i>	45
Očeva uključenost i razvoj djeteta.....	46
Razlike u majčinom i očevom bavljenju djetetom	51
TRANZICIJA U OČINSTVO.....	59
Psihološka prilagodba na očinstvo i razvoj očinskog identiteta	59
Biološki aspekti tranzicije u očinstvo.....	65
<i>Hormonalne promjene</i>	65
<i>Promjene u neuralnim aktivnostima i strukturi mozga</i>	67
<i>Kuvada sindrom</i>	68
<i>Postporodajna depresija kod očeva</i>	70
Razvijanje odnosa privrženosti s djetetom.....	72
ODRASTANJE UZ OCA: ZNAČAJ I ULOGA OCA U RAZVOJU I ODGOJU DJETETA	77
Uloga oca u razvoju djeteta iz ugla različitih psiholoških teorija.....	77

<i>Psihodinamski pristup</i>	77
<i>Teorija privrženosti</i>	82
<i>Ekološki pristup</i>	87
Očev doprinos razvoju i psihološkoj prilagodbi djeteta	89
<i>Motorički razvoj</i>	89
<i>Socio-emocionalni razvoj</i>	90
<i>Kognitivni razvoj i razvoj govora</i>	91
<i>Otvaranje prema vanjskom svijetu i poticanje razvoja autonomije</i>	91
<i>Mentalno zdravlje</i>	92
<i>Indirektni doprinosi oca razvoju djeteta</i>	93
Uloga oca u odgoju sinova i kćeri.....	94
UNAPREĐENJE RAZUMIJEVANJA DOBRE OČINSKE PRAKSE	101
Odgovorno očinstvo	103
Generativno očinstvo	105
Dobro očinstvo	109
LITERATURA	113
INDEKS POJMOVA	129
INDEKS AUTORA	131

PREDGOVOR

Tokom posljednjih trideset godina očinstvo postaje sve aktualnija tema, kako među naučnicima, stručnjacima i kreatorima socijalnih politika, tako i u društvu općenito. Razlozi za povećanje interesa za ovu tematiku su različiti društveni, ekonomski i politički događaji, koji su rezultirali značajnim promjenama u porodičnoj dinamici i organizaciji života u savremenom dobu. Emancipacija žena, rastuća svijest o rodnoj ravnopravnosti, povećana raznolikost porodičnih struktura te sve izraženija potreba za balansiranjem radnih i porodičnih obaveza, samo su neki od faktora koji su oblikovali novu paradigmu očinstva, a koja se temelji na uvjerenju da uloga oca mora biti promijenjena i prilagođena savremenim društvenim okolnostima. Ukratko, savremena shvatanja očinstva pomjerila su se sa viđenja oca kao nekoga ko samo materijalno osigurava porodicu i pruža indirektnu podršku majci, prema puno aktivnijoj roditeljskoj ulozi. U skladu s tim, od savremenih očeva se očekuje da budu topliji i pristupačniji prema svojoj djeci, da bolje razumiju njihove potrebe, te da se ravnopravno angažiraju u odgoju i brizi o djeci, preuzimajući jednak nivo odgovornosti kao i majke.

Želja za pisanjem knjige o očinstvu proizišla je iz mog dugogodišnjeg akademskog rada na izbornom kolegiju Psihologija roditeljstva, u okviru kojeg se, između ostalog, aktivno izučava i ova tema. Ipak, pravu motivaciju da se upustim u taj poduhvat dobila sam nakon što sam spoznala da na ovim prostorima zaista ne postoji naučna publikacija, koja je sadržajno usmjerena isključivo na očinstvo (u ovo ne ubrajam diplomske radove i naučne članke u kojima je fokus obično na nekom specifičnom aspektu očinstva). Shodno tome, osjetila sam odgovornost popuniti tu prazninu i pružiti svojim studentima, ali i široj publici, izvor koji na jedan detaljniji i sveobuhvatniji način objedinjuje naučno utemeljene i teorijski podržane informacije o ovoj iznimno relevantnoj i aktualnoj temi.

Sadržaj i struktura knjige odražavaju savremene naučne i stručne spoznaje iz ove oblasti, ali i moje profesionalno stajalište o tome šta je nužno znati da bi se shvatila složena i višedimenzionalna priroda očinstva. U skladu s tim, knjiga je podijeljena u pet cjelina.

U prvom dijelu knjige dat je prikaz promjena u trendovima istraživanja očinstva, od binarnog pristupa (otac prisutan ili odsutan), koji je preovladavao u periodu od 40-ih do 70-ih godina 20. stoljeća (a u kojem je fokus bio na ispitivanju negativnih posljedica očeve odsutnosti), do istraživanja povoljnih učinaka očeve prisutnosti i aktivne uključenosti u odgoj i brigu o djetetu, koja su intenzivirana početkom 90-ih godina. Također, opisano je i kako su se tokom posljednja dva stoljeća, a pod utjecajem različitih društvenih i historijskih događaja, mijenjali i redefinirali ideali očinstva, od “strogog patrijarha” i “hranitelja” (koji su dominirali u prošlosti), preko “uključenog oca i uzora za razvoj spolne uloge” (koji je bio aktualan sve do 70-ih godina 20. stoljeća), do “ravnopravnog koroditelja” (koji predstavlja savremeni ideal očinstva). U završnom dijelu poglavlja, naglasak je stavljen na uloge i zadatke koji se pripisuju očevima u savremenom dobu, ali i na određene izazove s kojima se današnji očevi suočavaju u procesu prilagodbe na nove društvene zahtjeve.

U drugom dijelu knjige definirani su pojmovi očinstvo i očeva uključenost, te su opisane dominantne dimenzije očeve uključenosti. Također, detaljnije je razmotreno i pitanje odrednica očeve uključenosti. U tom kontekstu, prikazana su tri konceptualna modela, u kojima su detaljnije opisani složeni mehanizmi djelovanja različitih kontekstualnih faktora na očevu uključenost. Osim toga, dat je i pregled dosadašnjih empirijskih nalaza o značajnim odrednicama očeve uključenosti, koji su grupirani u tri šire kategorije i to: faktori koji se odnose na individualne karakteristike oca, majke i djeteta (individualne odrednice), faktori koji se odnose na porodične odnose i dinamiku (porodične odrednice) i faktori koji se odnose na društvo kao cjelinu (društvene odrednice). Na kraju poglavlja je obrazložena veza između očeve uključenosti i različitih razvojnih ishoda kod djece, te su razmotrene sličnosti i razlike u majčinom i očevom bavljenju djetetom.

Treći dio knjige je posvećen pitanju prilagodbe očeva na rođenje djeteta i očinstvo. U tom kontekstu, pažnja je usmjerena na razumijevanje psiholoških promjena i izazova s kojima se očevi suočavaju tokom različitih faza tranzicije u očinstvo, kao i na proces razvoja očinskog identiteta. Nadalje, fokus je stavljen i na biološke aspekte tranzicije u

očinstvo, te su opisane hormonalne promjene kroz koje očevi prolaze tokom perioda tranzicije u očinstvo, kao i promjene u neuralnim aktivnostima i strukturi mozga, do kojih dolazi nakon rođenja djeteta. Također, opisan je i fenomen poznat kao "Kuvada sindrom", te je razmotreno pitanje postporođajne depresije kod očeva. Na kraju poglavlja je opisano kako se razvija odnos privrženosti između oca i djeteta tokom dojenačkog perioda i koji oblici očevog ponašanja pogoduju razvoju sigurne privrženosti kod djeteta.

U četvrtom dijelu knjige je elaborirana važnost i uloga oca u razvoju i odgoju djeteta. U okviru ove cjeline prikazano je kako se uloga oca u razvoju djeteta tumačila u nekim od najutjecajnijih teorijskih paradigmi u razvojnoj psihologiji, u prvoj i drugoj polovini 20. stoljeća, te su predstavljeni ključni doprinosi oca u različitim aspektima dječijeg razvoja i psihološkoj prilagodbi djeteta. Također, s obzirom na to da je danas općeprihvaćen stav da očev utjecaj na dijete može biti direktan i indirektan, ukratko su razmotreni i neki od najistaknutijih indirektnih doprinosa oca razvoju djeteta. Na kraju poglavlja je objašnjeno kakvu ulogu očevi imaju u odgoju svojih sinova i kćeri.

Peti dio knjige je posvećen razumijevanju elemenata dobre očinske prakse, koji su detaljnije elaborirani kroz koncepte odgovornog, generativnog i dobrog očinstva, a koji u osnovi odražavaju stav o tome šta je moguće i poželjno u očinstvu.

Knjiga je namijenjena prvenstveno studentima psihologije, kao dopuna obaveznoj literaturi iz izbornog kolegija Psihologija roditeljstva, međutim, korist od ove knjige svakako mogu imati i studenti drugih studijskih programa, uključujući buduće socijalne radnike, pedagoge, odgajatelje i nastavnike. Šire gledano, knjiga može pružiti vrijedne uvide i širem auditoriju te doprinijeti stručnom usavršavanju svih onih koji se izravno ili neizravno bave očinstvom, roditeljstvom i/ili razvojem djece i mladih. Na koncu, iskreno se nadam da će ova knjiga naći svoj put i do što većeg broja očeva, te da će im pružiti dragocjen uvid u to koliko su njihovo prisustvo, toplina, podrška i aktivna uključenost u život vlastitog djeteta važni za djetetov cjelokupni razvoj i psihološko blagostanje, tokom svih faza odrastanja. Također, nadam se da će ih ta spoznaja inspirirati

i potaknuti da budu najbolja moguća verzija sebe u ovoj divnoj životnoj ulozi.

* * *

Veliku zahvalnost upućujem recenzenticama, prof. dr. Sibeli Zvizdić i prof. dr. Aneli Hasanagić, za inspirativne sugestije i pruženu podršku za objavljivanje ove knjige. Također, duboko zahvaljujem i članovima svoje porodice na ljubavi i ohrabrenju, te neizmjernom razumijevanju i strpljenju koje su mi nesebično pružali tokom cjelokupnog procesa rada na ovoj publikaciji.

Autorica
15. 1. 2024.

OČINSTVO NEKADA I SADA

Savremena shvatanja roditeljstva odražavaju stav da su majka i otac ravnopravni i jednako važni učesnici u dječijem razvoju, te da je za optimalan razvoj djeteta ključna aktivna uključenost i posvećenost oba roditelja (Čudina-Obradović i Obradović 2006, Lamb 2010). To ne uključuje samo pružanje osnovne njege djetetu, već i emocionalnu podršku, zajedničko učenje i rješavanje problema. Također, danas je općeprihvaćen stav da majka i otac unose različitu kvalitetu u život djeteta i da svako od njih na jedinstven način doprinosi djetetovom razvoju (Klarin 2005). U skladu s tim, savremena perspektiva na roditeljstvo promovira koncept komplementarnih uloga majke i oca, ističući da se optimalno roditeljstvo postiže kroz saradnju i međusobno nadopunjavanje majke i oca u njihovim roditeljskim praksama. U tom kontekstu, majka i otac se posmatraju kao ravnopravni partneri u odgoju, koji sarađuju i zajednički donose odluke, kako bi osigurali najbolje uvjete za zdrav fizički i psihosocijalni razvoj djeteta.

Premda se uloga i značaj oca u razvoju i odgoju djeteta danas ne dovode u pitanje, u prošlosti to baš i nije bilo tako. Naime, u razvojnoj psihologiji je dugo vremena preovladavalo mišljenje da je majka ta koja ima ključnu ulogu u životu djeteta i da dijete primarnu privrženost razvija isključivo prema majci (Newland i Coyl 2010). Takav stav doveo je do toga da su se razvojni psiholozi uglavnom bavili odnosom majka-dijete, dok su očevi ostali negdje na margini, izvan fokusa i teoretičara i istraživača (Cabrera i sar. 2000, Carpenter 2002, Fitzgerald 2020, Featherstone 2009, Lamb 2010). Posljedično, očinstvo je u razvojnoj psihologiji dugo vremena bilo zanemarena tema, a očevi “zaboravljeni” učesnici u djetetovom životu (Lamb 1975, prema Lamb 2010).

Znatiželja u pogledu istraživanja očinstva počela se javljati krajem 40-ih godina prošlog stoljeća, međutim, značajniji istraživački naponi ne bilježe se prije 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća, što se u literaturi često označava i kao doba “otkrića očeva” (NICHD 2000). Većina studija o očinstvu provedenih u periodu između 40-ih i 70-ih godina 20. stoljeća bile su fokusirane na pitanje nepovoljnih posljedica očeve odsutnosti i

konceptualno su bile vrlo jednostavne, najčešće korelacijskog tipa (Lamb 1975, prema Lamb 2010). Krajem 40-ih godina, pitanje očinske deprivacije bilo je potaknuto odsutnošću očeva zbog učešća u ratu (Drugi svjetski rat), a kasnije (tokom 70-ih godina) eskalirajućom stopom razvoda (Day i sar. 2005). Pri tome, očeva se odsutnost uglavnom problematizirala kroz prizmu uloge oca kao hranitelja i nedostatka podrške majčinskoj ulozi, te kroz prizmu odsustva muškog uzora za razvoj spolne uloge kod dječaka (Featherstone 2009, Lamb 2010). Implikacije ovih ranih studija bile su sljedeće: djeca koja odrastaju bez oca (a naročito dječaci), imaju “probleme” u području razvoja spolnih uloga i spolnog identiteta, školskog postignuća, psihološke prilagodbe, a potencijalno i u kontroli agresivnosti (Lamb 2010).

Manjkavosti binarnog pristupa u proučavanju očinstva (otac prisutan ili odsutan) postale su jasnije tokom 80-ih godina 20. stoljeća, kada se bilježi značajniji porast broja studija u kojima je fokus bio na ispitivanju povoljnih utjecaja očeve uključenosti na psihosocijalni razvoj djeteta. Sredinom 90-ih godina, fokus istraživača je s kvantitativnog aspekta očeve uključenosti (količina vremena koju otac provodi s djetetom) proširen na kvalitativni aspekt (vrsta i priroda interakcija otac-dijete), što je predstavljalo važnu prekretnicu u daljnjim istraživanjima očinstva. Drugim riječima, otvoren je put ka istraživanjima višedimenzionalne i složene prirode očeve uključenosti, koja su doprinijela sveobuhvatnijem razumijevanju važnosti očeve uloge u razvoju i odgoju djece u savremenom dobu (Day i sar. 2005, Featherstone 2009, Lamb 2010).

Savremena istraživanja roditeljstva usmjerena su na ispitivanje jedinstvenih doprinosa majčinstva i očinstva na različite aspekte dječijeg razvoja, te na ispitivanje direktnih i indirektnih efekata majčinog i oćevog ponašanja (Day i sar. 2005, Featherstone 2009, Lamb 2010). Upotrebom longitudinalnih nacрта i složenijih statističkih analiza, istraživači su potvrdili primarnu važnost majki, ali su, također, utvrdili da i oćevi utječu na razvoj djeteta, direktno i indirektno (Day i sar. 2005). Direktni utjecaj očeva se ostvaruje kroz konkretna ponašanja, stavove i poruke koje oćevi prenose djeci, a naročito je istaknut kada se majčinske i oćinske interakcije s djetetom međusobno razlikuju. U tom kontekstu, najčešće se ispituju direktni efekti oćinske brige, podučavanja, igranja,

maltretiranja i zanemarivanja. Indirektni očev utjecaj, s druge strane, ostvaruje se preko utjecaja oca na druge osobe i društvene okolnosti koje su važne za razvoj djeteta. Tako, naprimjer, ekonomska podrška porodici predstavlja indirektna, ali izuzetno važan način na koji očevi doprinose emocionalnom blagostanju svoje djece (Lamb 2010). Također, emocionalna podrška majci, koja je direktno uključena u brigu o djetetu, predstavlja važan očev indirektni utjecaj na djetetov razvoj. Naime, funkcija oca kao izvora emocionalne podrške doprinosi kvaliteti odnosa majka-dijete, pa samim tim olakšava i djetetovu prilagodbu. Suprotno tome, kada su očevi nepodržavajući i kada je prisutan visok stepen bračnih nesuglasica među supružnicima, djeca mogu patiti (Cummings i sar. 2004). Očevi mogu utjecati na porodičnu dinamiku i na način da se aktivno uključe u kućne poslove vezane za brigu o djetetu, smanjujući time radno opterećenje majki, ali i izravno modelirajući određena ponašanja, koja dijete može oponašati ili izbjegavati. Ovo je naročito značajno za djecu predškolskog uzrasta, kod kojih je učenje opažanjem dominantan oblik učenja (Pleck 1983, prema Lamb 2010). Upravo ova spoznaja o perzistentnosti indirektnih utjecaja očinstva, kako navodi Lamb (2010), predstavlja najveću konceptualnu revoluciju u istraživanjima očinstva tokom posljednja četiri desetljeća.

S ciljem potpunijeg razumijevanja promjena u trendovima istraživanja očinstva, nužno je uzeti u obzir širi društveno-historijski kontekst unutar kojeg se očinstvo kao pojam razvijalo. Drugim riječima, očinstvo treba posmatrati kao društveno-razvojni proces koji se događa unutar nekog specifičnog prostora i vremena i na koji djeluju mnogobrojni faktori. Historijski događaji, demografske promjene, kao i promjene u porodičnoj dinamici rezultirali su promjenama u poimanju uloga i zadataka koji se postavljaju pred očeve, a samim tim mijenjala se i definicija očinstva. Specifično, tokom vremena (a pod utjecajem svih navedenih faktora) mijenjali su se i redefinirali ideali očinstva i onoga što se smatra "dobrim" ocem. U tekstu koji slijedi sažeto je prikazano kako su se pojam i ideal očinstva mijenjali tokom vremena, odnosno, kako su očevi od "zaboravljenih" učesnika u dječijem životu postali ravnopravni roditeljski partneri.

Promjene u idealu očinstva: društveno-historijska perspektiva

Očinstvo je kao uloga tokom posljednja dva stoljeća doživjelo znatno jaču i temeljitiju konceptualnu rekonstrukciju u odnosu na majčinstvo. Analizirajući kako se shvatanje pojma očinstva mijenjalo tokom vremena u SAD-u, Pleck i Pleck (1997) su identificirali četiri faze u konceptualizaciji ovog pojma, odnosno, četiri ideala očinstva koja su dominirala tokom posljednja dva stoljeća: (a) *strogi patrijarh* (tokom kolonijalnog perioda); (b) *distancirani hranitelj* (između 1830. i 1900. godine); (c) *uključeni tata i uzor za razvoj spolne uloge* (između 1900. i 1970. godine) i (d) *ravnopravni koroditelj* (od 1970. i nadalje).

Strogi patrijarh bio je dominantan ideal očinstva tokom kolonijalnog perioda u 17. i 18. stoljeću, kojeg su nametnuli protestanti (Pleck i Pleck 1997). Patrijarhalni otac brinuo se za materijalno stanje i ekonomsku sigurnost, kao i moral i ugled porodice, te je često provodio kućni red i disciplinu. Bio je izrazito autoritaran i od djece je očekivao bespogovornu poslušnost, a u odgoju je imao ulogu moralnog učitelja i vodiča (Carpenter 2002). Naime, kolonijalisti su općenito smatrali da očevi (a ne majke) mogu dati najbolji primjer za ispravan moralni karakter, kako dječacima, tako i djevojčicama. Žene su, kako se vjerovalo, bile pretjerano vezane za svoju djecu i više vođene osjećajima nego razumom, a majčinska ljubav se u to vrijeme nije smatrala bitnim elementom odgoja (Fluori 2005, Pleck i Pleck 1997). Tokom kolonijalnog perioda, dječaci su do navršene treće godine bili isključivo majčina odgovornost, a nakon toga za njihov odgoj su bili više zaduženi očevi (iako su majke i dalje bile te koje su pružale fizičku njegu). Majke su, s druge strane, više usmjeravale djevojčice, s tim da je moralni učitelj i za njih uglavnom bio otac (Rotundo 1985). Odnos otac-dijete se tokom 17. i 18. stoljeća općenito opisuje kao distanciran, orijentiran na moralno podučavanje i patronizirajući (Pleck i Pleck 1997).

Industrijska revolucija i progresivna urbanizacija stanovništva dovele su do značajnih promjena u organizaciji porodičnog života krajem 18. i početkom 19. stoljeća, a što se odrazilo i na poimanje očinstva. Muškarci su odlazili raditi u fabrike, dok su žene ostajale kući i bile zadužene za

djecu i kućanstvo (Carpenter 2002, Fluori 2005). Svakodnevno odsustvo očeva od kuće dovelo je do toga da žene preuzmu ulogu stabilnog stuba porodice. Sada je majka (a ne otac) bila ta koja je uvodila kućni red i disciplinu, dok je otac bio zadat da prehrani porodicu i osigura ekonomsku sigurnost (Featherstone 2009). Tako je nastao novi ideal očinstva, koji su Pleck i Pleck (1997) nazvali *distancirani hranitelj*. Iako je otac i dalje postavljao moralne standarde i imao ulogu zaštitnika porodice, majka je smatrana moćnijom figurom za razvoj dječijeg karaktera. Za razliku od kolonijalnog perioda, kada se majčina emocionalnost smatrala ometajućim faktorom za ispravan odgoj djeteta, tokom ovog historijskog razdoblja se na ovu majčinu osobinu gledalo pozitivno. Tendencija majki da se u odgoju više "vode srcem" sada se opisivala kao "majčinski nagon" ili "majčinska intuicija" i smatrala se biološki uvjetovanom dispozicijom za ispravan i kvalitetan odgoj djeteta (Pleck i Pleck 1997). Novo poštovanje prema majčinstvu i vjerovanje u čistoću i zaštitničku moć majčinske ljubavi, ohrabrivalo je kćeri da uspostave jaku emocionalnu povezanost sa svojim majkama, ali ne i s očevima. Sinovi su, s druge strane, i dalje tražili savjete očeva koji se tiču obrazovanja, finansija, izbora karijere i političkih pitanja, međutim, ni u njihovom odnosu s ocem nije postojala bliskost. Naime, očevi su u ovo vrijeme u interakciji s djecom općenito bili skloniji pokazivati odobravanje ili neodobravanje umjesto naklonosti ili ljutnje. Jedan od razloga za to leži u činjenici da je u ovo vrijeme preovladavao stav da muškarci mogu bolje kontrolirati emocije nego žene, a očevi su sebe smatrali naročito odgovornim za modeliranje samokontrole (Rotundo 1985).

U 20. stoljeću pojavio se novi ideal očinstva, koji je podrazumijevao znatno dostupnijeg i angažiranijeg oca, a u literaturi se označava kao *uključeni tata* (Pleck i Pleck 1997). Uključeni tata je imao dovoljno slobodnog vremena da se posveti porodici i očekivalo se da aktivnije učestvuje u odgoju djece (ali ne zato što mora, nego zato što je to u najboljem interesu djeteta). Ovakav ideal očinstva podrazumijevao je oca koji se igra sa svojim sinovima i kćerima, podučava ih i vodi računa da pravovremeno izvršavaju svoje školske obaveze, vodi ih na kampovanje, uči kako da igraju fudbal i košarku, te im pokazuje ljubav i toplinu (Pleck i Pleck 1997). Premda su majke u odnosu na očeve i dalje bile više angažirane oko djece, majčinstvo kao uloga više nije uživalo ekskluzivno

poštovanje kao što je to bio slučaj u 19. stoljeću. Štaviše, 30-ih godina 20. stoljeća među stručnjacima (prvenstveno psihoanalitičarima) je općenito preovladavalo mišljenje da “previše majčinstva” može dovesti do fiksacije za majku, pretjerane zavisnosti i lične nezrelosti djeteta, te da odgoj u kojem dominira majčinstvo rezultira nemuževnim dječacima (Marsh 1990, prema Pleck i Pleck 1997). Eksplicitno se naglašavalo da je očeva uključenost dobra za lični rast i razvoj djeteta, odnosno, da dobro majčinstvo samo po sebi više nije dovoljno. Istovremeno, sve više se počela isticati ideja da je otac izuzetno važan i kao *uzor za razvoj spolne uloge* (Featherstone 2009, Pleck i Pleck 1997, Sullivan 2003). U tom se kontekstu smatralo da će sinovi koji igraju košarku sa svojim očevima ili idu s njima na kampovanje odrasti u nezavisne i samopouz dane muškarce. S druge strane, kćeri koje uživaju očevu ljubav i pažnju izabrat će prave muškarce za brak (Pleck i Pleck 1997). Promoviranje ovakvog očinskog ideala podudara se s vremenom kada je razvijen psihološki konstrukt “maskulnost-femininost” (Terman i Miles 1936, prema Pleck i Pleck 1997), a što je prema nekim autorima predstavljalo pokušaj psihologa da odgovore na devastirajuće efekte Velike depresije na kulturološki uvjetovanu definiciju muževnosti. Naime, s obzirom na masovnu nezaposlenost muškaraca tokom ove velike ekonomske krize, psiholozi su kreiranjem ovog psihološkog konstrukta nastojali pokazati da se muževnost ne treba definirati kroz zadržavanje posla, nego kroz razvoj psihološke maskulnosti u dječaćkom dobu. Implikacije razvoja ovog konstrukta, međutim, bile su sasvim drugačije i dovele su do pretjeranog naglašavanja važnosti razvijanja spolno prikladnih karakteristika ličnosti kod djece (maskulnosti kod dječaka i femininosti kod djevojčica). Ideal oca kao uzora za razvoj maskulnosti kod sinova bio je posebno naglašen tokom 40-ih i 50-ih godina 20. stoljeća (Pleck i Pleck 1997).

Pojam uključenog oca dobio je sasvim novo značenje 70-ih godina 20. stoljeća i prerastao u jedan fundamentalno nov koncept očinstva, koji su Pleck i Pleck (1997) nazvali *ravnopravni koroditelj*. Ova promjena u idealu očinstva dovodi se u vezu s dvije društvene pojave koje su se dogodile u drugoj polovini 20. stoljeća, a to su feministički pokret (drugi val) i masovni ulazak žena na tržište rada. Naime, pod utjecajem ova dva društvena faktora, porodična dinamika se, tokom 60-ih godina

20. stoljeća, počela drastično mijenjati. Tradicionalni oblik porodice, u kojoj je uloga hranitelja pripadala isključivo ocu, počeo je iščezavati i ustupati mjesto zajedničkom ekonomskom privređivanju muža i žene, a što se odrazilo i na povećanje ravnopravnosti u njihovom odnosu (Pleck i Pleck 1997). Istovremeno, sve veća zaposlenost žena izvan kuće značila je da uloge koje su majke i očevi do tada imali u odgoju djece moraju biti promijenjene i prilagođene, odnosno, da očevi moraju preuzeti aktivniju ulogu u roditeljstvu (Cabrera i sar. 2000). Novi elementi očinstva primarno su se odnosili na svjesno preuzimanje roditeljske uloge i ravnopravno učestvovanje u dužnostima i poslovima oko djece (Linn i sar. 2015), ali su općenito podrazumijevali i jednu topliju i pristupačniju očinsku figuru (Carpenter 2002). Također, na očinstvo se prestalo gledati kao na jednodimenzionalan konstrukt, te se sve više počela isticati višedimenzionalna priroda očinske uloge (Goldberg i sar. 2009, NICHD 2000). Otac, dakle, nije više samo “moralni učitelj” ili samo “hranitelj” ili samo “model za razvoj spolne uloge”, kao što je to bio slučaj u prošlosti, nego sve to zajedno i još mnogo više.

Danas je na snazi tzv. *egalitarna etika roditeljstva* (Pernar 2010), koja podrazumijeva da majke i očevi odbacuju tradicionalne društvene pritiske, uobičajene stereotipe o majčinstvu i očinstvu i rodno podijeljene radne uloge u kući i izvan nje, te zajedničkim dogovorom svakodnevno odlučuju o podjeli poslova i dužnosti oko djece (Čudina-Obradović i Obradović 2006). To znači da oba roditelja mogu preuzimati potrebne uloge u porodici, te se u njima smjenjivati kada je to neophodno (Jull 1996). Za očeve konkretno, ovo podrazumijeva i usvajanje nekih novih obrazaca ponašanja i uloga koje do tada nisu imali (Carpenter 2002). Tako se, naprimjer, od savremenog oca očekuje da bude prisutan prilikom rođenja svog djeteta, da pruža jednaku pažnju svojim kćerima i sinovima, te da u odgoju promovira egalitarističke vrijednosti. Ukoliko su otac i majka razvedeni, od oca se očekuje da i dalje zadrži aktivnu ulogu u djetetovom životu, te ravnopravno učestvuje u njegovom odgoju. Također, u savremenom očinstvu je općenito veći naglasak na uspostavljanju emocionalne povezanosti s djetetom i na njegovanju odnosa kroz različite igre i zabavu, a manji na uspostavljanju discipline (Pernar 2010, Pleck i Pleck 1997).

Prema nekim autorima, savremeni ideal očinstva predstavlja pokušaj da se u očinskoj figuri spoje uloge majke i oca, odnosno, da se izgradi tzv. *androgini otac* (Milić 2001). Androgino očinstvo, međutim, nije tako nov pojam i u literaturi se spominje već od kraja 70-ih godina 20. stoljeća (Rotundo 1985, Russell 1978). Androgini otac se opisuje kao otac koji ima izražene i maskuline i feminine karakteristike i ponašanja, a jedno od osnovnih obilježja ovog tipa očinstva je visok stepen uključenosti u odgoj i brigu o djetetu (Rotundo 1985).

Kao što se može vidjeti iz prethodno navedenog, mišljenja o tome šta bi očinstvo trebalo biti i kakvu bi ulogu očevi trebali preuzeti u životu djeteta, značajno su se mijenjala tokom vremena. Tradicionalno poimanje oca kao nekoga ko samo donosi novac i pruža indirektnu podršku majci, zamijenjeno je savremenim shvatanjem očinstva, koje podrazumijeva znatno aktivniju roditeljsku ulogu. Ukratko, od današnjih očeva se očekuje da znaju puno više o svojoj djeci i njihovim potrebama, te da se ravnopravno uključe u odgoj i brigu o djetetu, preuzimajući jednak nivo odgovornosti kao i majke (Pernar 2010).

Ovakav ideal oca, kako navode Pleck i Pleck (1997), primarno je nastao iz potrebe da se odgovori na izazove ekonomskih imperativa i organizacije porodičnog i profesionalnog života u savremenom dobu. U tom smislu, ravnopravno uključivanje oca u roditeljsku ulogu i podjela odgovornosti s majkom, ne samo da je nužno, nego je naprosto pravedno i pošteno. U praksi je, međutim, situacija nešto drugačija i rijetko koji oblik očinstva ispunjava sve kriterije savremenog ideala. Drugim riječima, društvena očekivanja su jedno, a deklarativni stavovi očeva i njihovo stvarno ponašanje u ulozi oca, nešto sasvim drugo (Pernar 2010). Tako se, naprimjer, u literaturi često ističe da su, uprkos trendu povećane uključenosti očeva u odgoj i brigu o djeci, majke i dalje te koje obavljaju većinu kućnih poslova i preuzimaju veći dio odgovornosti u roditeljskoj ulozi (Čudina Obradović i Obradović 2006, Fluori 2005, Klarin 2005, Parke 2002). Kako navodi Coltrane (1996), u većini savremenih porodica muževi ne pokazuju baš previše inicijative za kućanske aktivnosti (uključujući i poslove oko djece), te uglavnom čekaju da ih se pita za pomoć i traže eksplicitne upute kako bi obavili neki zadatak uspješno. Shodno tome, autor zaključuje da se očev doprinos u kućnim poslovima

i brizi o djeci u većini porodica i dalje uglavnom svodi na “pomaganje” suprugama.

Važno je, također, naglasiti da, uprkos promijenjenom idealu očinstva u savremenom dobu, prethodni ideali očinstva nisu u potpunosti iščezli iz svakodnevnog života. Kako navode Pleck i Pleck (1997), stari ideali očinstva ostaju kao podzemni slojevi ispod trenutno preovladavajućeg ideala, ali i kao još uvijek dominantni ideali u nekim subkulturama. Ono što je evidentno, kako autori dalje navode, jeste činjenica da je ideal oca kao hranitelja porodice i danas aktualan u mnogim kulturama.

Na koncu, kada se govori o savremenom očinstvu, bitno je osvrnuti se i na koncept *erozije očinstva*, koji se sve češće spominje u literaturi, a koji se, prema Miliću (2001), javlja kao posljedica neuspješnog prilagođavanja očeva na nove društvene zahtjeve. Drugim riječima, u nekim slučajevima očevi brzo napuštaju svoje tradicionalne uloge, međutim, nisu spremni jednakom brzinom usvojiti nove, savremene uloge. Uslijed gubitka dotadašnje funkcije oca i nedovoljno brze adaptacije na nove zahjeve uloge javlja se praznina, a uloga oca postaje nejasna ili se u potpunosti gubi (Milić 2001). Nešto slično spomenuo je još krajem 80-ih godina i Furstenberg (1988, prema Parke 2002), govoreći o “dva lica očinstva”. S jedne strane, kako navodi autor, čini se da očevi povećavaju svoj nivo uključenosti i kreću se postepeno ka ravnopravnijem učešću u odgoju i brizi o djeci sa svojim suprugama. S druge strane, međutim, trendovi povećane očeve odsutnosti, neplaćanja alimentacije za djecu (u slučaju razvoda) i poricanja očinstva (u slučaju vanbračnog odnosa), ukazuju na to da je manje poželjna strana očinstva itekako vidljiva i u savremenom dobu.

Dakle, pri proučavanju očinstva važno je imati na umu da se radi o složenom i višedimenzionalnom konstrukt, koji je pod utjecajem mnogobrojnih faktora. Društvena očekivanja imaju svakako značajnu ulogu u konceptualizaciji ovog pojma, međutim, stvarno očevo ponašanje zavisi od još mnogo toga. Hoće li (i na koji način) otac biti uključen u život djeteta u velikoj mjeri zavisi i od ličnih karakteristika oca, njegovog doživljaja očinstva i važnosti koju pridaje očinskoj ulozi, ali i od karakteristika djeteta, majčinih stavova o važnosti i nužnosti očeve uključenosti, porodične dinamike, te šireg društvenog konteksta u kojem se očinstvo odvija.

OČINSTVO I

OČEVA UKLJUČENOST

Određenje pojma očinstvo

Danas je općeprihvaćen stav da očinstvo podrazumijeva odnos u kojem može, ali i ne mora biti zastupljena biološka komponenta, odnosno, da očevi mogu biti *biološki* i *nebiološki*. Sa psihološkog aspekta, međutim, ova podjela i nije toliko relevantna, budući da ne obuhvata ni približno dovoljno jasno svu raznolikost i bogatstvo odnosa koje ovaj pojam uključuje (Čudina-Obradović i Obradović 2006). Prema tome, pri određenju pojma očinstvo, razvojni psiholozi se više usmjeravaju na njegov socijalni aspekt, odnosno, na tzv. *socijalno očinstvo* (Day i sar. 2005, Palkovitz 2002). Ovaj termin uveo je Cowan (1991, prema Day i sar. 2005), a odnosi se na postojanje svjesne namjere da se preuzme očinska uloga i motivaciju da se djeluje u skladu s tom ulogom, kroz aktivnosti brige i uključenosti u odgoj djeteta. Odluka muškarca da postane *socijalni otac*, kako navodi autor, nije uvjetovana postojanjem biološke veze s djetetom, tako da i biološko i nebiološko očinstvo mogu, ali i ne moraju sadržavati elemente socijalnog očinstva (Cowan 1991, prema Day i sar. 2005).

Uzimajući u obzir navedeno, Day i saradnici (2005) razlikuju četiri tipa očeva: (a) *veoma uključeni biološki otac*, (b) *neuključeni biološki otac*, (c) *veoma uključeni nebiološki otac* i (d) *neuključeni nebiološki otac*. Prva kategorija predstavlja situaciju u kojoj muškarac voljno bira da se biološkim putem ostvari kao otac i veoma je uključen u očinsku ulogu. Druga kategorija se odnosi na okolnosti u kojima je muškarac biološkim putem postao otac (bilo s namjerom ili slučajno), ali je odabrao da se ne uključuje u očinsku ulogu ili da se manje uključi. Treća kategorija podrazumijeva očuhe, usvojitelje ili muškarce čija je partnerica ostala u drugom stanju postupkom potpomognute oplodnje sa spermom donora, a koji su veoma posvećeni i uključeni u očinskoj ulozi. Na koncu, četvrta kategorija podrazumijeva situacije u kojima se u životu djeteta povremeno i kratkotrajno pojavljuju višestruke očinske figure, a koje nisu uključene u očinsku ulogu (npr. usputni romantični partneri

majke). Svaki od navedenih tipova očeva ima svoje specifičnosti, a ta raznolikost i različitost, kako navode autori, mora biti uzeta u obzir prilikom istraživanja očinstva (Day i sar. 2005).

Osim navedene, u literaturi se mogu naći i neke druge podjele. Tako, naprimjer, Marsiglio i saradnici (2000) govore o sljedećim tipovima očeva: (a) očevi koji su u braku s majkama djece i žive s njima; (b) očevi koji su se razveli od majki svoje djece (ili nikada nisu bili u braku s njima), ali žive sa svojom djecom; (c) nevjenčani ili razvedeni biološki očevi, koji ne žive sa svojom djecom i (d) usvojitelji ili očusi (uključujući i one koji žive i one koji ne žive s djecom).

Iz navedenog je jasno da se očinstvo ostvaruje pod različitim okolnostima i u različitim porodičnim konstelacijama, a uključuje tri aspekta: biološki, odgojni i hraniteljski. Biološki, a i nebiološki očevi, mogu živjeti s djetetom ili odvojeno od njega, materijalno se brinuti ili ne brinuti za dijete, te biti uključeni ili neuključeni u odgoj (Čudina-Obradović i Obradović 2006). Prema tome, postojanje biološke veze između oca i djeteta, odnosno, bračne zajednice s majkom djeteta i suživota s djetetom u istom kućanstvu, ne smatraju se bitnim preduvjetima za određenje očinstva iz psihološke perspektive (Day i sar. 2005, Marsiglio i sar. 2000, Palkovitz 2002). Ono što se smatra ključnim, kako navode Day i saradnici (2005), jeste postojanje svjesne namjere da se bude dio djetetovog života i preuzimanje odgovornosti za sve ono što ta uloga sa sobom nosi. U tom kontekstu, očinstvo se u savremenoj razvojnoj psihologiji najčešće određuje kroz motivaciju i doživljaj muškarca prilikom ulaska u očinsku ulogu, prirodu njegovog ponašanja u toj ulozi te internaliziranu sliku koju ima o očinstvu, odnosno, očinski identitet (Day i sar. 2005).

Određenje pojma očeva uključenost

Pojam očeva uključenost se, u najširem smislu, odnosi na konkretna ponašanja očeva u očinskoj ulozi (Day i sar. 2005). Pri proučavanju ovog pojma, dakle, istraživači bilježe šta očevi rade (ili kažu da rade) u interakciji sa svojom djecom na dnevnoj osnovi, bilo da se radi o nekim općenitim i relativno nezahtjevnim aktivnostima (npr. jednostavno biti

prisutan u životu djeteta) ili specifičnim i svrhovitijim aktivnostima (npr. izgradnja odnosa s djetetom) (Marsiglio i sar. 2000).

Tokom vremena, očeva uključenost se definirala i proučavala na različite načine, a jedno od temeljnih pitanja na koje se nastojalo odgovoriti bilo je pitanje strukture očevog ponašanja, odnosno, broja dimenzija koje leže u osnovi ovog konstrukta. U nastojanju da se odgovori na ovo pitanje, konstruirani su različiti modeli i kreirani brojni mjerni instrumenti, međutim, konsenzus o konačnom broju dimenzija i načinu na koji bi se ovaj konstrukt trebao mjeriti u naučnoj zajednici još uvijek ne postoji (Day i sar. 2005, Fagan, Day, Lamb i Cabrera 2014, Lamb 2010, Palkovitz 2002, 2007, Pleck 2010). Ipak, u mnoštvu različitih određenja, tri konceptualizacije zaslužuju posebnu pažnju. To su *Lamb-Pleckov trodijelni model*, *Palkovitzev model* i *Pleckov revidirani model*. Osnovne postavke navedenih modela sažeto su prikazane u nastavku teksta.

Lamb-Pleckov trodijelni model očeve uključenosti

Trodijelni model očeve uključenosti predstavljao je prvi ozbiljan pokušaj jasnijeg određenja ovog pojma i jedan je od najpoznatijih i najčešće korištenih konceptualnih modela u istraživanjima očinstva. Osmislili su ga Lamb, Pleck, Charnove i Levine (1987), međutim, kasnije je postao poznat samo kao *Lamb-Pleckov trodijelni model* (Day i sar. 2005). U ovom modelu očeva uključenost se definira kroz tri dimenzije: *angažman*, *dostupnost* i *odgovornost*. Angažman se odnosi na direktne interakcije oca i djeteta, kroz brigu o djetetu i dijeljenje zajedničkih aktivnosti (npr. hranjenje djeteta, igranje s djetetom i sl.). Dostupnost je dimenzija koja se odnosi na fizičku i psihološku dostupnost oca, neovisno o tome da li postoji direktna interakcija s djetetom (otac, dakle, nije nužno u interakciji s djetetom, ali je dostupan za dijete ukoliko je potrebno). Na koncu, dimenzija odgovornost podrazumijeva očevu preuzimanje odgovornosti za brigu o djetetu i općenito dobrobit djeteta (npr. organiziranje čuvanja djeteta, zakazivanje pregleda kod ljekara i sl.) (Lamb i sar. 1987).

Trodijelni model bio je dominantan konceptualni okvir u istraživanjima očeve uključenosti tokom 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća, međutim, njegova primjena u istraživačkoj praksi obilježena je određenim manjkavostima. Naime, istraživači su se prilikom ispitivanja očeve

uključenosti primarno usmjeravali na prvu dimenziju modela, tj. direktni očevo angažman, dok su druge dvije dimenzije zadobile znatno manje pažnje. Pri tome, fokus je bio isključivo na kvantitativnom aspektu očevog angažmana, odnosno, ukupnoj količini vremena koje otac potroši u izravnim aktivnostima s djetetom, tako da se općenito malo znalo o vrstama i sadržaju tih aktivnosti, a još manje o njihovoj kvaliteti i relevantnosti za poticanje pozitivnog dječijeg razvoja (Pleck 2010).

Dio odgovornosti za ovakvo stanje stvari, kako navodi Pleck (2010), snose i sami autori, zbog načina na koji su konceptualno razradili ovu dimenziju. Naime, u samom opisu dimenzije, autori su naveli da je fokus isključivo na količini vremena kojeg otac provodi u aktivnostima vezanim za dijete, a potom su je definirali kao izravan kontakt oca s djetetom. Štaviše, ova dimenzija je prvobitno i nazvana *interakcija* (Lamb i sar. 1985, prema Pleck 2010), a tek kasnije je preimenovana u *angažman* (Lamb i sar. 1987). Ovakva konceptualizacija imala je za posljedicu prikrivanje razlike između šireg pojma uključenost i njegove uže dimenzije angažman i posljedično je dovela do toga da se očeva uključenost izjednačava s očevim ukupnim angažmanom, odnosno, ukupnom količinom direktnih interakcija s djetetom (Pleck 2010).

Uočeni konceptualni nedostaci u trodijelnom modelu očeve uključenosti i nepostojanje konsenzusa o tome šta sve zapravo očeva uključenost podrazumijeva, rezultirali su novim konceptualizacijama ovog konstrukta, međutim, one su uglavnom predstavljale dopunu ili detaljniju razradu dimenzija navedenih u trodijelnom modelu. Konkretno, u novim modelima je stavljen veći fokus na kognitivnu i emocionalnu komponentu očeve uključenosti, a kao dodatni važni elementi navodili su se još i materijalno zbrinjavanje djeteta, moralni odgoj i emocionalna podrška majci (Day i Lamb 2004, Day i sar. 2005, Palkovitz 1997, 2002, Pleck 2010).

Palkovitzev model očeve uključenosti

Palkovitz (1997) je bio jedan od prvih kritičara trodijelnog modela očeve uključenosti, a njegove zamjerke su se primarno odnosile na pretjerano isticanje važnosti direktnih interakcija oca s djetetom. Iako se načelno slagao s Lambom da očeva uključenost ima vidljivu i vrlo izraženu

bihevioralnu komponentu (npr. otac razgovara sa svojim djetetom, igra se s njim, pomaže mu oko zadaće, hrani ga i sl.), smatrao je da to ipak nije jedina domena u kojoj se očeva uključenost ispoljava, odnosno, da su kognitivna i emocionalna komponenta, također, veoma bitne sastavnice ovog konstrukta. Prema ovom autoru, kognitivna komponenta očeve uključenosti podrazumijeva procjenu djetetovih potreba, pravljenje prioriteta u vlastitom dnevnom rasporedu (s ciljem usklađivanja poslovnih obaveza s obavezama vezanim za dijete) te općenito razmišljanje o djetetu i njegovoj dobrobiti. S druge strane, emocionalna komponenta uključuje iskazivanje ljubavi i nježnosti prema djetetu, ali i brigu i strepnju u slučaju da je djetetova dobrobit ugrožena (Palkovitz 1997). Sve tri komponente očeve uključenosti, kako navodi autor, javljaju se simultano i međusobno se preklapaju. Pri tome, očevi mogu biti uključeni u odgoj i brigu o djetetu na najmanje 15 različitih načina i to kroz: komuniciranje, podučavanje, nadziranje, kognitivni angažman, materijalno osiguravanje, pokazivanje emocija, zaštitu, emocionalnu podršku, pružanje brige, dijeljenje interesa, dostupnost, planiranje, zajedničke aktivnosti, preuzimanje obaveza i zadataka vezanih za dijete i obavljanje kućanskih poslova (Palkovitz 2002).

Prema Palkovitzu (1997, 2002), očeva uključenost, dakle, predstavlja mnogo više od vidljivog oćevog ponašanja i pukog izvršavanja zadataka i obaveza vezanih za brigu o djetetu. Da bi se stekao sveobuhvatniji uvid u to koliko su očevi zaista uključeni u život svoje djece, kako navodi autor, neophodno je uzeti u obzir i druge aspekte očeve uključenosti, poput kognitivne i emocionalne komponente, ali i neka druga obilježja uključenosti, kao što su relacioni stil, uloženo vrijeme, stepen uključenosti, vidljivost, relevantnost i slojevitost te neposrednost i blizina. Shodno tome, Palkovitz (2007) u svojoj tematskoj analizi "stvari koje su bitne u oćinstvu" ističe da su u odnosu otac-dijete ključna sljedeća tri elementa: *emocionalna klima* (povezanost, privrženost, prisutnost, toplina, ljubav, povjerenje, sigurnost, zaštita, zbrinjavanje, involviranost), *ponašajni stil* (umjeren kontrola, sigurnost, razvojno poticajne interakcije, modeliranje, relacioni stil, odgovaranje na pitanja, nadzor, involviranost) i *relaciona sinhroniziranost* (razvojno prikladno i senzitivno, podržavajuće, podešeno na signale, podučavanje, priznavanje djetetovih novonastalih interesa i sposobnosti).

Pleckov revidirani model očeve uključenosti

S ciljem prevazilaženja kritika upućenih trodijelnom modelu očeve uključenosti, Pleck (2010) je predložio revidiranu verziju ovog modela, u kojem očevu uključenost definira kroz sljedećih pet dimenzija: *aktivnosti pozitivnog angažmana, toplina i responzivnost, kontrola, indirektna briga i procesna odgovornost*. Prve tri dimenzije se konceptualno preklapaju s prvobitnim dimenzijama iz trodijelnog modela (angažman, dostupnost i odgovornost) i smatraju se glavnim dimenzijama očeve uključenosti, dok su zadnje dvije označene kao pomoćne dimenzije (Pleck 2010).

Dimenzija aktivnosti pozitivnog angažmana predstavlja modificirani oblik dimenzije direktni angažman iz trodijelnog modela, s tim da je fokus stavljen konkretno na aktivnosti koje promoviraju razvoj. Dakle, naglasak je na sadržaju i kvaliteti direktnih interakcija između oca i djeteta, a ne na kvantitativnom aspektu očevog angažmana (kako je to bio slučaj ranije). Toplina i kontrola (ranije dostupnost i odgovornost) predstavljaju kvalitativne dimenzije očeve uključenosti, a preuzete su iz *modela roditeljskih stilova*, kao obilježja *autoritativnog odgojnog stila roditeljstva* (Baumrind 1971, Maccoby i Martin 1983). Pri tome, toplina podrazumijeva iskazivanje ljubavi i pažnje te odgovaranje na potrebe djeteta, dok se kontrola odnosi na nadzor djeteta i donošenje odluka. Ovo konceptualno preklapanje između očeve uključenosti i autoritativnog odgojnog stila, kako ističe autor, nije rezultat slučajnosti, nego odražava intenciju da se konstrukt očeva uključenost, a dodatno i istraživanja očinstva, integriraju u širu oblast istraživanja roditeljstva (Pleck 2010).

Revidirani model podrazumijeva i dvije pomoćne dimenzije (indirektna briga i procesna odgovornost), a koje se, također, u određenoj mjeri konceptualno preklapaju s Lamb-Pleckovom dimenzijom odgovornost. Pri tome, indirektna briga podrazumijeva dva oblika: *materijalnu indirektnu brigu* (npr. kupovanje odjeće, materijalno zbrinjavanje djeteta, organizacija prijevoza i sl.) i *socijalnu indirektnu brigu* (npr. njegovanje odnosa s vršnjacima i povezanosti sa zajednicom, zagovaranje prava djeteta i sl.). Materijalna indirektna briga djelimično je obuhvaćena i trodijelnim modelom (kroz dimenziju odgovornost), međutim, socijalna indirektna briga je sasvim nov koncept u odnosu na prethodni model. U nekim drugim konceptualizacijama označava se i kao *odgovornost*

prema zajednici (Doucet 2009). Procesna odgovornost, kao druga pomoćna komponenta očeve uključenosti, podrazumijeva preuzimanje inicijative i nadgledanje jesu li djetetove potrebe u kontekstu prethodne četiri komponente zadovoljene. Ova dimenzija, kako navodi Pleck (2010), može se dobro ilustrirati i kroz Waltzerove pojmove *roditeljska savjesnost* i *mentalna briga o djetetu*, koji se odnose na brižnost i emocionalnu angažiranost roditelja, procesiranje informacija o budućim događajima i efikasno upravljanje obavezama u vezi s djetetom (Waltzer 1991, prema Pleck 2010). Također, u skladu je i s određenjem koje je ponudila Doucet (2009), a koja procesnu odgovornost opisuje kao “uviđanje potreba djeteta” i razlikuje je od bihevioralne odgovornosti, koja podrazumijeva “ispunjavanje potreba djeteta”.

Iz navedenog je evidentno da očeva uključenost može imati različite oblike, a uključuje tri komponente: bihevioralnu, kognitivnu i emocionalnu. U prošlosti su istraživači najviše pažnje posvećivali bihevioralnom aspektu očeve uključenosti (tj. količini direktnih interakcija s djetetom), međutim, vremenom je postalo jasno da se takvim pristupom zanemaruje složena i višedimenzionalna priroda odnosa otac-dijete. Shodno tome, danas se sve više naglašava važnost kognitivnog i emocionalnog aspekta očeve uključenosti, a kao posebno važni elementi u tim domenama navode se emocionalno ozračje u kojem se odvija interakcija između oca i djeteta te očeva spremnost da preuzme inicijativu u odgoju i pokaže mentalnu brigu za dijete. Dakle, kada se govori o kvaliteti očeve uključenosti iz savremene razvojne perspektive, više se ne uzima u obzir samo to koliko je otac fizički angažiran u direktnim aktivnostima vezanim za brigu o djetetu, nego koliko je i emotivno i kognitivno uključen u odgoj djeteta. Također, kada je u pitanju bihevioralni aspekt očeve uključenosti, danas je puno veći fokus na sadržaju i kvaliteti direktnih interakcija oca s djetetom, odnosno, na aktivnostima koje promoviraju pozitivan razvoj djeteta.

Integracijom dosadašnjih naučnih spoznaja moguće je mapirati neka od ključnih obilježja visoko kvalitetne očeve uključenosti, a sažeto su navedena u Okviru 1 (adaptirano prema Day i sar. 2005, Doucet 2009, Lamb 2010, Lamb i sar. 1987, Marsiglio i sar. 2000, Palkovitz 2007, Pleck 2010, Smit 2004).

*Okvir 1:***Obilježja visoko kvalitetne očve uključenosti**

- ✓ uključeni otac posvećuje vrijeme te pruža brigu i njegu djetetu
- ✓ uključeni otac je angažiran u neposrednim interakcijama s djetetom, kroz aktivnosti koje promoviraju pozitivan razvoj (razgovor, igra, podučavanje i sl.)
- ✓ uključeni otac iskazuje toplinu, brižan je i osjetljiv prema djetetu
- ✓ uključeni otac postavlja jasne granice djetetovom ponašanju, primjereno ga nadzire i učestvuje u procesu donošenja odluka
- ✓ uključeni otac štiti i materijalno zbrinjava svoje dijete
- ✓ uključeni otac obavlja logističke poslove vezane za različite aktivnosti djeteta (prijevoz, kupovina odjeće, odlazak ljekaru i sl.)
- ✓ uključeni otac je kognitivno angažiran i pokazuje mentalnu brigu za dijete (razmišlja o djetetu i njegovoj dobrobiti)
- ✓ uključeni otac svjesno i savjesno preuzima odgovornost za odgoj djeteta (ne čeka da mu se eksplicitno kaže šta treba uraditi, nego samostalno preuzima inicijativu i procjenjuje potrebe djeteta)
- ✓ uključeni otac vodi računa o moralnom razvoju djeteta
- ✓ uključeni otac pravi prioritete u vlastitom dnevnom rasporedu kako bi izbalansirao poslovne obaveze i obaveze vezane za dijete
- ✓ uključeni otac zagovara prava djeteta i potiče kvalitetne odnose s vršnjacima
- ✓ uključeni otac je društveno odgovoran prema zajednici (ide na roditeljske sastanke, uključen je u školske i izvanškolske aktivnosti djeteta i sl.)
- ✓ uključeni otac pruža emocionalnu i instrumentalnu podršku majci djeteta

Odrednice očve uključenosti

Osim pitanja strukture očevog ponašanja, drugo važno pitanje na koje su naučnici nastojali odgovoriti tiče se odrednica očve uključenosti. Ovo pitanje prvenstveno je potaknuto činjenicom da među očevima postoje znatne razlike u stepenu i kvaliteti uključenosti, pri čemu neki uopće nisu ili su vrlo malo uključeni u odgoj i brigu o djetetu, neki su uključeni djelimično, a neki vrlo intenzivno. Prema tome, sasvim prirodno se nametnula potreba da se istraže i objasne uzroci te varijabilnosti. Drugi razlog, kako navodi Parke (1996), počiva na činjenici da očinska uloga

nije baš tako jasno i univerzalno određena kao majčinska, te je samim tim podložnija utjecaju različitih kontekstualnih faktora, koje je važno prepoznati i razumjeti.

Sistematizirajući veliki broj naučnih istraživanja, Parke (1996) je izradio okvir prema kojem je moguće razlikovati četiri nivoa utjecaja na očevu uključenost: *individualni utjecaji* (stavovi o očinskoj ulozi, odnosi s porodicom porijekla, socijalizacija za očinsku ulogu, ličnost i mentalno zdravlje oca, očeva motivacija za uključenost u odgoj, očeva specifična roditeljska znanja i vještine i karakteristike djeteta), *porodični utjecaji* (majčini stavovi o očevoj uključenosti, koroditeljski odnos, odnos oca s djetetom i dob u kojoj je muškarac postao otac), *okolinski utjecaji* (socijalna i institucionalna podrška, majčino i očevo zaposlenje) i *kulturalni utjecaji* (stavovi šire društvene zajednice o očevoj uključenosti). Tokom vremena, navedena klasifikacija je u pojedinim segmentima modificirana, a promjena se prije svega odnosila na prepoznavanje važnosti *bioloških utjecaja* (hormoni, temperament i neuralni utjecaji) te pripajanje kulturalnih utjecaja okolinskim (Parke 2002). Prema najnovijoj klasifikaciji, odrednice očeve uključenosti su razvrstane u sljedeće četiri kategorije: *biološki utjecaji* (hormoni, temperament i neuralni utjecaji), *individualni utjecaji* (odnos s porodicom porijekla, priprema za očinstvo, očevo mentalno zdravlje i karakteristike djeteta), *koroditeljski utjecaji* (partnerski odnos, majčino „čuvanje prolaza“, očev status stanovanja i dob u kojoj je muškarac postao otac) i *kontekstualni utjecaji* (socioekonomski status porodice, mogućnosti zaposlenja, etnička pripadnost, vladine politike i drugi socijalni utjecaji) (Parke i Cookston 2019).

Oslanjajući se na klasifikaciju koju je ponudio Parke (1996), ali i nalaze brojnih empirijskih istraživanja, te uzimajući u obzir osnovne postavke *ekološke teorije* i *sistemske porodične teorije*, Doherty i saradnici (1998) su otišli korak dalje i kreirali heuristički model odrednica očeve uključenosti (Slika 1.). Model je postavljen tako da se u središtu nalazi trijada dijete-otac-majka na koju djeluje širi socijalni kontekst. Socijalni kontekst je podijeljen u pet širih domena (*kontekstualni faktori*, *individualne karakteristike djeteta*, *individualne karakteristike majke*, *individualne karakteristike oca* i *koroditeljski odnos*), a unutar svake domene naveden

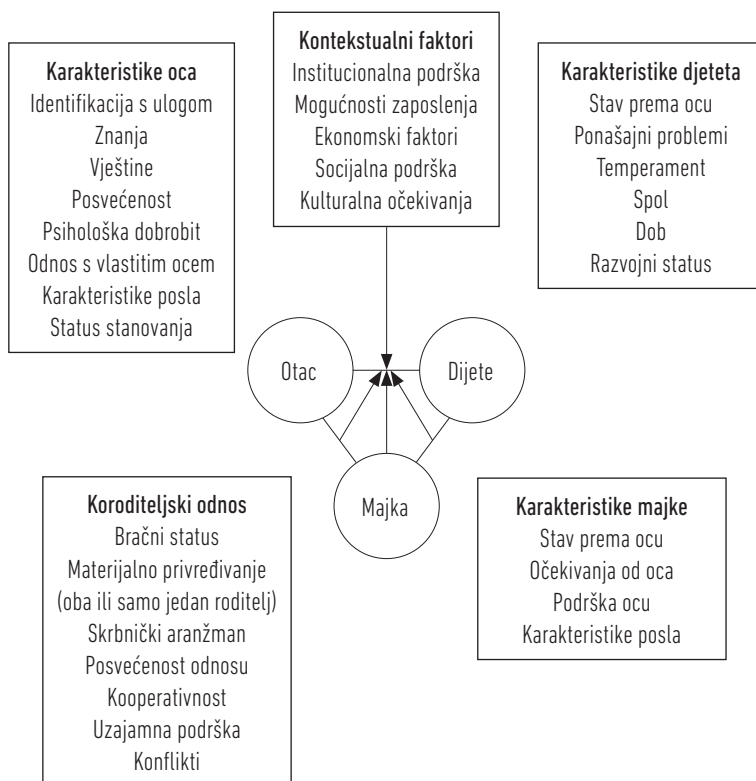
je niz specifičnih faktora, koji su u ranijim istraživanjima potvrđeni kao značajni prediktori očeve uključenosti. Prema autorima, širi socijalni kontekst, osim što djeluje na trijadu, djeluje i na dijadne odnose članova trijade. Ipak, kako se polazi od pretpostavke da je odnos otac-dijete osjetljiviji na djelovanje kontekstualnih faktora, koroditeljskog odnosa i karakteristika drugog roditelja, nego odnos majka-dijete, u modelu je fokus primarno stavljen na ovaj dijadni odnos (Doherty i sar. 1998).

Modelom se pretpostavlja da navedeni faktori, osim nezavisnih, ostvaruju i interakcijske utjecaje na očevu uključenost te moderiraju efekte jedni drugih. Tako, naprimjer, jaka identifikacija s očinskom ulogom, dobro zaposlenje i visoka očeva primanja mogu ublažiti negativne efekte niskih majčinih očekivanja. Slično tome, očev nerezidentni status stanovanja može biti kompenziran očevom snažnom posvećenošću djetetu i majčinom podrškom ocu (Doherty i sar. 1998).

Modelom se, također, pretpostavlja da efekti navedenih faktora mogu biti i aditivni. Tako, naprimjer, slaba identifikacija s očinskom ulogom u kombinaciji s niskim majčinih očekivanjima može biti vrlo prediktivna za nisku uključenost oca. S druge strane, jaka identifikacija s očinskom ulogom u kombinaciji s visokim majčinih očekivanjima može voditi ka većoj očevoj uključenosti (Doherty i sar. 1998).

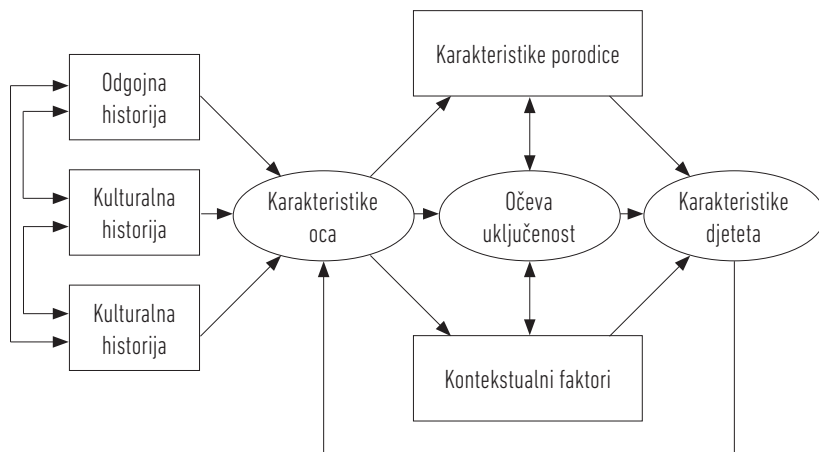
Iako model prati uzročne veze, autori ističu da ga prvenstveno treba posmatrati kao prikaz složenih dinamičkih procesa, a ne kao skup linearnih, determinističkih utjecaja. To znači da se očeva uključenost ne bi smjela posmatrati isključivo kao kontekstualno determinirana pojava, koja je lišena individualne inicijative i samoodređenja. Naime, iako širi socijalni kontekst djeluje na odnos otac-dijete, očevi lično i dalje imaju ključnu ulogu u prisvajanju ili odbacivanju kulturalnih i kontekstualnih poruka, oblikovanju svog očinskog identiteta, razvijanju vlastitih roditeljskih vještina, proradi ličnih osjećanja spram vlastitog oca i izgradnji saradničkog odnosa s majkom svog djeteta (Doherty i sar. 1998).

Slika 1. *Konceptualni model odrednica očeve uključenosti*
(adaptirano prema Doherty i sar. 1998)

Drugi konceptualni model očeve uključenosti kreirali su Cabrera i saradnici (2007), a u pitanju je, također, heuristički model. U ovom modelu, odrednice očeve uključenosti su podijeljene u sljedećih sedam domena: *odgojna historija oca* (npr. odnos s vlastitim roditeljima), *kulturalna historija oca* (npr. rasa i etnička pripadnost), *biološka historija oca* (npr. psihopatologija, alokoholizam, depresija i fizičko zdravlje), *karakteristike oca* (npr. dob, zaposlenje, obrazovanje, roditeljski odgojni stil, stavovi, motivacija i ličnost), *karakteristike porodice* (npr. odnos majka-otac), *kontekstualni faktori* (npr. ekonomski faktori, povezanost sa zajednicom i posao) i *karakteristike djeteta* (npr. dob, spol, temperament i poteškoće) (Slika 2.).

Slika 2. Heuristički model dinamike očevog ponašanja i utjecaja na djecu tokom vremena
(adaptirano prema Cabrera i sar. 2007)

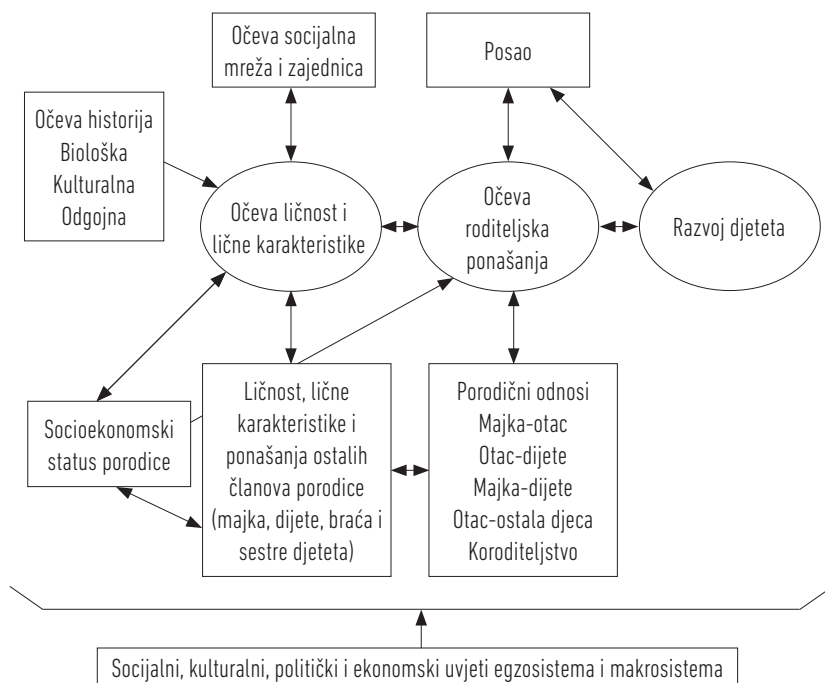

Osim faktora koji direktno predviđaju očevu uključenost, modelom su identificirani i faktori koji u interakciji predviđaju očevu uključenost, kao i faktori koji djeluju na karakteristike oca, a preko njih i na očevu uključenost. Prema tome, model se opisuje kao dinamički. Također, u modelu je fokus na očevim utjecajima na dijete tokom različitih razvojnih razdoblja, tako da se model može posmatrati i kao razvojni. U tom kontekstu, model nudi okvir za proučavanje načina na koji se očev utjecaj na dijete mijenja tokom vremena, a pod utjecajem očeve, majčine i djetetove dobi, porodične reorganizacije te ličnog i relacionog konteksta, koji se, također, mijenjaju tokom života. Tako, naprimjer, istraživači mogu ispitati do koje mjere očevi nastavljaju osiguravati ekonomsku i emocionalnu podršku, disciplinu, vrijeme, toplinu i brigu, kako dijete postaje starije ili kako se interakcije i odnos između oca i djeteta prilagođavaju razvojnim i kontekstualnim promjenama. Na koncu, model je postavljen kao kauzalni, što znači da je primarno dizajniran da testira direktne efekte na očevu uključenost. Ipak, autori ne isključuju mogućnost postojanja moderatorskih i medijatorskih efekata, koje je svakako potrebno detaljnije ispitati. Naime, kako i sami autori ističu, ovaj heuristički model predstavlja samo konceptualni okvir za istraživanja očeve uključenosti, a iz njega se dalje mogu izvoditi specifičniji mjerni

modeli za provjeru različitih istraživačkih pitanja od interesa (Cabrera i sar. 2007).

Uzimajući u obzir novije naučne spoznaje o prediktorima očeve uključenosti, kao i osnovne postavke *ekološke teorije* (Bronfenbrenner 1979) i *procesnog modela odrednica roditeljskog ponašanja* (Belsky 1984), autori su prvobitni model kasnije modificirali i proširili (Cabrera i sar. 2014). Promjena se prije svega odnosila na detaljniju razradu postojećih i uvođenje nekih novih odrednica očeve uključenosti te jasniji i konkretniji prikaz pretpostavljenih direktnih, indirektnih i interakcijskih efekata među elementima modela (Slika 3.).

Slika 3. Prošireni model
(adaptirano prema Cabrera i sar. 2014)

U proširenom modelu, očinstvo je predstavljeno kao široko kontekstualizirano, ugrađeno u različite dinamičke sisteme i podložno recipročnim procesima koji se razvijaju tokom vremena. Pri tome, fokus je stavljen na odabran skup kontekstualnih i ličnih faktora, za koje se

pretpostavlja da bi mogli imati posebnu važnost u budućim istraživanjima (ali i biti dopunjeni nekim novim elementima) (Cabrera i sar. 2014).

Za razliku od prvobitnog modela, u kojem je međuodnos između očeve uključenosti i drugih varijabli u modelu uglavnom prikazan jednosmjernim strelicama, u proširenom modelu su korištene dvosmjerne strelice, kako bi se ilustrirala dinamika u sistemu i povratne sprege koje međusobno povezuju različite članove i utjecaje unutar porodičnog sistema. Modelom se pretpostavlja da se povratne sprege mijenjaju tokom vremena, a pod utjecajem promjena u porodičnoj dinamici i kognitivnih sposobnosti djeteta. Drugim riječima, kako djeca sazrijevaju i kako porodica prolazi kroz promjene (npr. razvod, ponovno partnerstvo, smrt i sl.) interakcije otac-dijete će se, također, vjerovatno promijeniti. Osim toga, prošireni model objašnjava i kako promjene izvan porodičnog sistema (npr. pravila na radnom mjestu, javne politike, odnosi s vršnjacima i sl.) mogu izazvati promjene u sistemu otac-dijete (Cabrera i sar. 2014).

U skladu s ekološkom perspektivom na kojoj počiva, proširenim modelom se pretpostavlja da je veza između očevog roditeljskog ponašanja i razvojnih ishoda kod djeteta posredovana i moderirana drugim varijablama prikazanim u modelu, te da se ti utjecaji mogu mijenjati tokom vremena. Kada je u pitanju izravnost djelovanja, modelom se pretpostavlja da očev lični kontakt i dijeljenje zajedničkih aktivnosti s djetetom imaju direktan utjecaj na dijete. Također, model uključuje i mogućnost indirektnog utjecaja oca na dijete, a jedan od njih je preko majčinstva. Tako, naprimjer, otac može utjecati na djetetov razvoj indirektno, tako što smanjuje majčin stres i pruža emocionalnu podršku majci ili tako što ublažava negativne efekte majčine depresije (Cabrera i sar. 2014).

Kada je riječ o moderatorskim efektima, modelom su pretpostavljena dva oblika interakcija: (a) faktori koji svojim međudjelovanjem utječu na to kako se otac ponaša i (b) faktori koji međudjeluju s očevim ponašanjem, određujući na koji način će to ponašanje utjecati na razvoj djeteta. Tako, naprimjer, majčina depresija u interakciji s djetetovim mlađim uzrastom može doprinijeti niskoj uključenosti oca. Slično tome, loša kvaliteta koroditeljskog odnosa u kombinaciji s djetetovim razvojnim poteškoćama,

može rezultirati nekvalitetnim odnosom otac-dijete. S druge strane, kvalitetan odnos majka-dijete u kombinaciji s razvojno-poticajnim karakteristikama djeteta (npr. saradljivost, lak temperament i sl.) mogu povoljno djelovati na kvalitetu očeve uključenosti (Cabrera i sar. 2014).

Dinamične interakcije između karakteristika i ponašanja oca, majke i djeteta mogu, također, rezultirati kompleksnim ishodom. Tako, naprimjer, očeva briga o djetetu, kod očeva koji po prirodi nisu rezpozivni, može biti poboljšana kada majka modelira rezpozivnost. S druge strane, očevi koji su po prirodi rezpozivni mogu povećati količinu i kvalitetu brige o djetetu kada uoče njen nedostatak kod majke ili kada postoji stvarna potreba za dodatnom brigom. Prema autorima, na sličan način se mogu razmatrati i potencijalni moderatorski efekti kulture, zajednice, drugih članova porodice, socijalne mreže, posla, medija i drugih aspekata konteksta (Cabrera i sar. 2014).

Na temelju prikazanih konceptualnih modela moguće je izvući nekoliko općih zaključaka o odrednicama očeve uključenosti: (a) savremeno stajalište odražava široku ekološku perspektivu koja podrazumijeva različite nivoe utjecaja na očevu uključenost, a mogu se razvrstati u tri šire kategorije: individualni, porodični i društveni utjecaji; (b) na očevu uključenost istovremeno djeluje više faktora, koji međudjeluju i zajedno predviđaju obrasce očevog ponašanja, a njihovi efekti su najčešće i aditivni; (c) očevi mogu utjecati na djecu direktno, ali i indirektno, preko nekih drugih elemenata u sistemu; (d) različiti individualni, porodični i društveni faktori mogu posredovati i moderirati odnos između očevog ponašanja i razvojnih ishoda kod djeteta; (e) odnosi između svih elemenata sistema su recipročni i podložni promjenama tokom vremena.

U Tabeli 1. prikazana je lista nekih od najčešće razmatranih odrednica očeve uključenosti u dosadašnjim istraživanjima, a empirijski nalazi o njihovim potencijalnim efektima na kvalitetu ispunjavanja očinske uloge detaljnije su obrazloženi u nastavku teksta. Radi bolje preglednosti, odrednice su grupirane u tri šire kategorije: faktore koji se odnose na individualne karakteristike oca, majke i djeteta (individualne odrednice), faktore koji se odnose na porodične odnose i dinamiku (porodične odrednice) i faktore koji se odnose na društvo kao cjelinu (društvene odrednice).

Tabela 1. *Parcijalna lista izvora varijabilnosti očeve uključenosti*
(adaptirano prema Doherty i sar. 1998, Fluori 2005, Palkovitz 2002,
Parke i Cookstone 2019 i Pleck 1997)

Sociodemografske karakteristike oca	Karakteristike djeteta
Dob	Dob
Stepen obrazovanja	Spol
Zaposlenost	Razvojni status
Karakteristike posla i zarada	Zdravlje
Bračni status	Ličnost
Status stanovanja	Temperament
Kulturalni identitet	
Religioznost	Karakteristike majke
	Stav prema ocu
Lične karakteristike oca	Očekivanja od oca
Funkcionalnost	Podrška ocu
Psihološka dobrobit	Zaposlenje
Posvećenost	Karakteristike posla i zarada
Pripremljenost za očinstvo	Stepen obrazovanja
Motivacija	Ličnost
Vještine i kompetencije	
Sposobnosti	Porodični faktori
Ličnost	Kvaliteta odnosa otac-majka
Stavovi o očinskoj ulozi	Kooperativnost i uzajamna podrška roditelja
Očinski identitet	Konflikti među roditeljima
Odnosi s porodicom porijekla	Majčino „čuvanje prolaza“
Odnos s vlastitim ocem	Vrijeme tranzicije u očinsku ulogu
Socijalizacija za očinsku ulogu	
Biološke karakteristike oca	Kontekstualni faktori
Hormoni	Ekonomski faktori
Temperament	Socijalna podrška
Neuralni utjecaji	Institucionalna podrška
	Stavovi šire društvene zajednice o očinskoj ulozi
	Kulturalna očekivanja

Individualne odrednice očeve uključenosti

U individualne izvore varijabilnosti očeve uključenosti ubrajaju se različite individualne karakteristike oca, majke i djeteta. Kada su u

pitanju sociodemografske karakteristike oca, empirijski nalazi upućuju da su u odgoj i brigu o djeci općenito više uključeni obrazovaniji očevi (Mona i Gauthier 2008, Sayer i sar. 2004, Sullivan 2010), nezaposleni očevi (Pleck 1997), očevi koji imaju manji fond radnih sati (Coltrane 1996) te očevi koji manje zarađuju (NICHD 2000). Važnom odrednicom očeve uključenosti pokazale su se i karakteristike očevog posla, a rezultati pokazuju da se djecom manje bave očevi koji imaju prestižno zanimanje, odnosno, koji obavljaju visoko zahtjevan posao (Hood 1993). Što se tiče drugih sociodemografskih karakteristika, ustanovljeno je da očeva dob nije tako značajna odrednica očeve uključenosti kako se pretpostavljalo, odnosno, da su rezultati istraživanja nekonzistentni (Pleck 1997). Tako je, naprimjer, u nekim istraživanjima utvrđeno da su mlađi očevi više uključeni u odgoj i brigu o djetetu nego stariji očevi (NICHD 2000), dok su u drugim istraživanjima dobiveni suprotni nalazi (Clayton 2016). Kada je u pitanju status stanovanja oca, istraživanja konzistentno pokazuju da očinsku ulogu slabije ispunjavaju očevi koji ne žive s djetetom u istom kućanstvu, nego oni koji žive sa svojom djecom (Carlson i sar. 2017, Grätz 2017, Koster i Castro-Martin 2021). Ipak, kada se uzme u obzir i stepen obrazovanja očeva, ova razlika se smanjuje (Cheadle i sar. 2010, Kalmijn 2015, Koster i Castro-Martin 2021). Jedno od mogućih objašnjenja ovih nalaza je da su obrazovaniji očevi koji ne žive sa svojim djetetom (za razliku od onih manje obrazovanih) općenito osvješteniji po pitanju savremenih normi očinstva te raspolažu resursima koji im olakšavaju aktivnu uključenost (npr. vrijeme i novac) (Koppen i sar. 2018).

Kada je riječ o ličnim karakteristikama oca, posebno značajnim odrednicama smatraju se očevi stavovi, motivacija i vještine, kao i očeva ličnost i mentalno zdravlje (Lamb i Lewis 2010). U tom kontekstu, istraživanja općenito pokazuju da su u odgoj i brigu o djetetu više uključeni očevi koji imaju pozitivan stav o očinstvu i koji visoko vrednuju svoju očinsku ulogu, kao i očevi koji vlastite vještine za pružanje njege djetetu procjenjuju kao visoko razvijene (Beitel i Parke 1998). O tome koliko je za očevu uključenost važno posjedovanje specifičnih roditeljskih znanja i vještina svjedoče i nalazi studija u kojima je utvrđeno da treninzi usmjereni na razvoj konkretnih vještina vezanih za njegu djeteta povećavaju nivo očeve uključenosti, naročito u novorođenačkom periodu (Palm i Fagan 2008). Osim navedenog,

na očevu uključenost pozitivno djeluju i očevi netradicionalni i egalitaristički stavovi o odgoju (Hofferth i sar. 2013, Holmes i Huston 2010), kao i očeva snažna identifikacija s ulogom i predanost ulozi (Pleck 1997). Također, vrlo bitan element je i očeva motivacija da bude aktivno uključen u očinsku ulogu, odnosno, očeva dobrovoljnost učešća. Naime, istraživanja pokazuju da će se većina očeva aktivno uključiti u odgoj i brigu o djetetu kada prilike to zahtijevaju (npr. zbog povećanog broja radnih sati majke, majčinog pritiska i sl.). Međutim, prisilna uključenost oca (zato što mora) i dobrovoljna uključenost oca (zato što vjeruje da je to u najboljem interesu djeteta) dvije su sasvim različite stvari i dovode do suštinski drugačijeg odnosa s djetetom (Lamb 2010). Konačno, kada su u pitanju osobine ličnosti i mentalno zdravlje očeva, utvrđeno je da na kvalitetu očeve uključenosti povoljno djeluju visoko samopouzdanje i samopoštovanje, te savjesnost i rezilijentnost, a nepovoljno depresija i hostilnost te ovisnost o alkoholu (Cummings i sar. 2010, Fluori 2005, Keller i sar. 2008, NICHD 2000).

Važnom odrednicom očeve uključenosti smatra se i kvaliteta odnosa koje otac razvija u porodici porijekla, a naročito kvaliteta odnosa s ocem (Cabrera i sar. 2000, Doherty i sar. 1998, Fluori 2005, Parke 1996). Pretpostavka o važnosti ranog odnosa s ocem za kasniju očevu uključenost zasnovana je na dva gledišta. Jedno počiva na *teoriji socijalnog učenja*, a drugo na *kompensatornoj hipotezi*. Prema teoriji socijalnog učenja (Bandura 1989, prema Parke i Cookstone 2019), muškarcima kao model ponašanja služe njihovi očevi, a proces identifikacije će biti pojačan ako su očevi bili njegujući i dostupni. S druge strane, prema *kompensatornoj hipotezi* muškarci nastoje kompenzirati nedostatke koje su imali u odnosu s vlastitim očevima tako što postaju bolji očevi svojoj djeci (Roy i Smith 2013). Za oba gledišta postoje empirijski dokazi. Tako je, naprimjer, u istraživanju koje su proveli Hofferth i saradnici (2012) utvrđeno da muškarci, čiji su očevi bili aktivno uključeni u odgoj, preuzimaju veću odgovornost u vlastitoj očinskoj ulozi, topliji su i pažljivije nadziru djecu, nego muškarci koji su odrastali uz neuključene očeve. S druge strane, istraživanja isto tako pokazuju da muškarci mogu odbaciti negativna iskustva s vlastitim očevima i usvojiti alternativne *kompensatorne* roditeljske prakse. O tome svjedoče studije provedene na muškarcima

koji su odrastali bez očeva, a u kojima je utvrđeno da su mnogi od njih aktivno uključeni u odgoj i brigu o vlastitoj djeci (Roy 2006).

Ove dvije hipoteze, premda tako djeluju, nisu međusobno isključive i oba procesa su teoretski moguća. Koji od njih će se na kraju ispoljiti zavisi od niza faktora, a jedan od njih su i trenutne životne okolnosti (Parke i Cookstone 2019). Tako je, naprimjer, u istraživanju koje su proveli McFadden i saradnici (2009, prema Parke i Cookstone 2019) utvrđeno da su muškarci, koji su u djetinjstvu imali nekvalitetan odnos sa svojim očevima i čije su trenutne životne okolnosti bile loše (npr. loš koroditeljski odnos, niži stepen obrazovanja, manja zarada i sl.), bili slabije uključeni u odgoj i brigu o djeci, dok su oni s negativnom porodičnom historijom, ali pozitivnom trenutnom životnom situacijom bili više uključeni. Ipak, kako navode Parke i Cookstone (2019), suviše je naivno pretpostaviti da je odnos s vlastitim ocem jedini izvor utjecaja na očevu uključenost. Naime, muškarci tokom života ne oponašaju samo vlastite očeve, nego sliku očinstva sklapaju iz mnogih izvora, posmatrajući različite muške figure u svom okruženju, poput članova šire porodice, starije braće, prijatelja i sl. (Parke i Cookstone 2019). U prilog navedenom idu i rezultati istraživanja koje su proveli Roy i saradnici (2008), a u kojem je samo polovina muškaraca izjavila da su ih vlastiti očevi naučili kako da budu očevi. Do sličnih nalaza došla je i Daly (1993), koja je provela kvalitativno istraživanje o izvorima formiranja očinskog identiteta, a u kojem je većina intervjuiranih očeva izjavila ili da ne doživljava vlastite očeve kao modele za očinsku ulogu ili da u očinskoj ulozi žele biti bolji od svojih očeva.

Kada su u pitanju individualne karakteristike majke, istraživanja pokazuju da očeva uključenost proporcionalno raste sa stepenom majčinog obrazovanja i brojem radnih sati majke (Kulik i Sadeh 2015, NICHD 2000, Pleck 1997) te visinom majčine zarade (Yeung i sar. 2001). Važnost majčine zarade u objašnjenju očeve uključenosti objašnjava se *modelom porodičnog ekonomskog cjenkanja*, a prema kojem kućne aktivnosti i brigu o djeci obavlja partner koji ima manju ekonomsku moć. Shodno tome, muškarac svoju veću zaradu može iskoristiti da "otkupi" svoje obaveze prema djeci i kućnim poslovima, dok žena svoju veću zaradu može iskoristiti da "kupi" povećano učešće oca (Yeung i sar. 2001). Osim navedenih sociodemografskih karakteristika, istraživanja pokazuju da

na očevu uključenost u značajnoj mjeri utječu i majčini stavovi prema ocu i očekivanja koja ima od oca. U tom kontekstu, utvrđeno je da su očevi uključeniji u odgoj kada majke cijene njihovo učešće i kada ih doživljavaju kompetentnim za brigu o djetetu (NICHD 2000) te kada im pružaju podršku u očinskoj ulozi (De Luccie 1995). Također, očevi su više uključeni u odgoj kada majku svog djeteta doživljavaju samopouzdanom u njenoj majčinskoj ulozi i kada roditelji dijele istu filozofiju odgoja (McBride i Rane 1998).

Od individualnih karakteristika djeteta najčešće su razmatrani spol, dob, temperament i socijalne vještine djeteta (Parke 2002). Empirijski nalazi pokazuju da očevi u novorođenačkom periodu djeteta općenito provode više vremena s dječacima nego s djevojčicama (Fluori 2005, Lamb i Lewis 2010, Wood i Repetti 2004), međutim, nakon ovog uzrasta, efekat spola djeteta nije baš tako jasan (Kulik i Sadeh 2015, Pleck i Masciadrelli 2004). Kada je u pitanju dob djeteta, istraživanja pokazuju da očevi generalno postaju uključeni nakon djetetove treće godine života i ostaju prilično aktivni tokom čitavog predškolskog perioda, a što se dovodi u vezu s brzim porastom djetetovih kognitivnih sposobnosti i socijalnih vještina, koje očevima olakšavaju interakciju i čine dijete privlačnijim i kompetentnijim partnerom za igru i podučavanje (Lamb i Lewis 2010, Santos i sar. 2022). Slično kao i slučaju spola, efekat dobi djeteta je manje jasan za kasnija razvojna razdoblja, međutim, neki empirijski nalazi upućuju da se ulaskom djeteta u adolescenciju, očeva uključenost smanjuje (Lamb i Lewis 2010). Što se tiče drugih karakteristika djeteta, utvrđeno je da na očevu uključenost nepovoljno djeluje težak temperament djeteta i problemi u ponašanju (Kulik i Sadeh 2015, McBride i sar. 2002), a povoljno djetetova saradljivost i socijabilnost (Holmes i Huston 2010, McBrade i sar. 2002).

Porodične odrednice očeve uključenosti

Iz domena porodičnih faktora, važnim odrednicama očeve uključenosti smatraju se kvaliteta odnosa otac-majka, majčini stavovi o aktivnoj uključenosti oca i vrijeme tranzicije u očinsku ulogu, odnosno, dob u kojoj je muškarac postao otac (Parke 2002, Parke i Cookstone 2019). Kada je u pitanju kvaliteta koroditeljskog odnosa, empirijski nalazi konzistentno

pokazuju da topao i podržavajući odnos između majke i oca povoljno djeluje i na majčin i na očev odnos s djetetom, dok konflikti i bračne nesuglasice narušavaju kvalitetu ovih odnosa (Cummings i sar. 2010, Fluori 2005, Parke 2002). Ipak, u mnogim istraživanjima je potvrđeno da kvaliteta koroditeljskog odnosa ima veću prediktivnu snagu u objašnjenju odnosa otac-dijete, nego odnosa majka-dijete, što upućuje na zaključak da je, u kontekstu roditeljstva, dobar odnos s partnerom relevantniji za očeve nego za majke (Coiro i Emery 1998, NICHD 2000, Cummings i sar. 2010, Pleck 1997). Isto vrijedi i u suprotnom smjeru. Naime, utvrđeno je da bračni konflikti i nesuglasice puno negativnije djeluju na očevu roditeljsku ulogu, nego na majčinu (Cox i sar. 2001, Frosch i sar. 1998, Krishnakumar i Buehler 2000, Schermerhorn i sar. 2008, Sturge-Apple i sar. 2006), rezultirajući ponekad i potpunim povlačenjem oca iz odnosa s djetetom (Ahrons i Miller 1993).

Ovi nalazi su u skladu s *hipotezom ranjivosti očinstva* (Cummings i sar. 2004, 2010), koja implicira da su očinstvo i odnos otac-dijete općenito osjetljiviji na negativne utjecaje bračne nesloge, nego majčinstvo i odnos majka-dijete. Jedno od objašnjenja povećane ranjivosti očinstva na bračne konflikte i stres u braku počiva na *teoriji rodnih uloga*, u kojoj se ističe da je roditeljska uloga znatno jasnije određena za majke, nego za očeve. Shodno tome, pretpostavlja se da je majkama lakše razdvojiti stres koji doživljavaju u ulozi supruge od onog koji doživljavaju u ulozi majke, dok očevi imaju manje jasnih smjernica za takvo razdvajanje (Thompson i Walker 1989, prema Cummings i sar. 2010). Prema drugom objašnjenju, glavni razlog zbog kojeg očevi doživljavaju disbalans u višestrukim područjima funkcioniranja (npr. nezadovoljstvo u braku koje je povezano s lošim očinstvom) ogleda se u njihovoj sklonosti da koriste socijalno povlačenje kao strategiju suočavanja sa stresom (Story i Repetti 2006). U tom kontekstu, pretpostavlja se da su muškarci generalno skloniji da postanu emocionalno preplavljeni kada dožive patnju i bol, što rezultira većom vjerojatnošću da na to odreagiraju povlačenjem. Slično tome, istraživanja pokazuju da muškarci mogu postati i fiziološki pobuđeniji zbog bračnog sukoba, a što ih, također, može navesti da koriste taktike kao što je povlačenje. Socijalno povlačenje, dakle, može predstavljati pokušaj muškarca da ublaži emocionalnu bol koju osjeća, a može se javiti i kao odgovor na stres u bračnom odnosu, te u konačnici može

rezultirati povlačenjem muškarca i iz drugih porodičnih odnosa, poput koroditeljskog odnosa i odnosa otac-dijete (Calzada i sar. 2004). U prilog ovome ide i objašnjenje koje su ponudili Furstenberg i Cherlin (1991), a koji navode da su brak i roditeljstvo za većinu muškaraca “paket-aranžman”.

Na sličan način se objašnjavaju i empirijski nalazi o većem pozitivnom utjecaju kvalitetnog koroditeljskog odnosa na očinstvo nego na majčinstvo. Naime, pretpostavlja se da je, zbog nejasne definicije roditeljske uloge, očevima u većoj mjeri potrebna podrška supruge za jasnije definiranje granica prikladnog roditeljskog ponašanja (Lamb i Lewis 2010). Također, s obzirom na to da očevi imaju manje prilika za stjecanje i prakticiranje vještina vezanih za njegu djeteta tokom rane socijalizacije, oni općenito mogu imati više koristi od partnerske podrške koja uključuje davanje informacija i usmjeravanje, nego majke (Parke i Cookstone 2019).

Pri interpretaciji ovih nalaza, međutim, treba uzeti u obzir nekoliko bitnih stvari. Kao prvo, činjenica da je hipoteza ranjivosti očinstva potvrđena u brojnim istraživanjima, ne znači da je majčinstvo sasvim otporno i neosjetljivo na bračne konflikte. Isto tako, činjenica da empirijski nalazi pokazuju da kvalitetan partnerski odnos više pogoduje očinstvu, ne znači da topao i podržavajući koroditeljski odnos nije bitan i za majčinstvo. Naime, razlike jesu potvrđene, međutim, u većini studija one nisu formalno testirane, tako da se još uvijek malo zna o tome koliko su one zaista izražene u kontekstu statističke značajnosti. Također, pri razmatranju efekata koroditeljskog odnosa na kvalitetu odnosa otac-dijete, važno je razmotriti i kakvu ulogu u objašnjenju ove veze imaju neki drugi individualni i kontekstualni faktori, poput internaliziranih i eksternaliziranih problema djeteta, mentalnog zdravlja oca, očevog stepena obrazovanja, socio-ekonomskog statusa porodice, institucionalne podrške i sl. (Cummings i sar. 2010, Parke i Cookstone 2019).

Kada je riječ o majčinim stavovima o tome da li otac treba ili ne treba biti aktivno uključen u kućne poslove i brigu o djeci, Doucet (2006) navodi da su mnoge žene još uvijek ambivalentne po ovom pitanju. Jedno od mogućih objašnjenja za ovakvo stanje stvari su društvene norme, odnosno, njegovanje “kulta majčinstva”, koji promovira ideju da

su majke nezamjenjive, prirodne i neophodne (Duffy 1988, prema Parke i Cookstone 2019). Drugo objašnjenje ponudili su Allen i Hawkins (1999), a prema ovim autorima, majčina ambivalencija po pitanju aktivnog uključivanja oca u porodične obaveze i brigu o djeci, mogla bi biti posljedica majčinog straha od gubitka ženske moći i privilegija u porodici. O kojem god uzroku se radilo, činjenica je da ovakvi majčini stavovi mogu dovesti do ponašanja koja ograničavaju uključenost oca i predstavljaju oblik *majčinog čuvanja prolaza* (eng. *maternal gatekeeping*). Ovaj termin uveli su Allen i Hawkins (1999), a definiraju ga kao “skup uvjerenja i ponašanja koja u konačnici otežavaju saradnju između muškarca i žene u porodici, ograničavajući muškarcu prilike za učenje i rast kroz brigu za dom i djecu” (Allen i Hawkins 1999: 200). Prema autorima, majčino “čuvanje prolaza” uključuje tri elementa: (a) majčinu nevoljnost da se odrekne porodičnih odgovornosti, koja se ispoljava kroz postavljanje rigidnih standarda, kontinuirano preuzimanje porodičnih obaveza i kontroliranje očeve uključenosti, (b) potrebu za vanjskim potvrđivanjem majčinskog identiteta i (c) diferencirani koncept porodičnih uloga, koji podrazumijeva određivanje jasnih područja djelovanja za muškarce i žene (Allen i Hawkins 1999). Hawkins i Dollahite (1997) ističu da na majčino “čuvanje prolaza” djeluju dvije suprotstavljene sile. S jedne strane, majci bi svakako dobrodošla pomoć supruga, kako bi njen život bio lakši. S druge strane, s obzirom na to da joj je teško odreći se svoje tradicionalne uloge, ona svjesno ili nesvjesno sprečava aktivnu uključenost supruga u porodični život i obaveze.

Ovaj konstrukt se u dosadašnjim istraživanjima uglavnom ispitivao kroz majčine stavove o ocu i očekivanja od oca i u tom kontekstu rezultati istraživanja nedvosmisleno pokazuju da ovi faktori zaista imaju značajnu ulogu u predikciji količine i kvalitete očeve uključenosti (Beitel i Parke 1998, De Luccie 1995, Kulik i Tsoref 2010, McBrade i sar. 2005, McBrade i Rane 1998, NICHD 2000). Ipak, kako navode Beitel i Parke (1998), za dublje razumijevanje ovih efekata neophodno je uložiti dodatne istraživačke napore i detaljnije ispitati mehanizme djelovanja ovog konstrukta. S obzirom na to da je očeva uključenost višedimenzionalan konstrukt na koji djeluje više faktora, pri ispitivanju efekata majčinog “čuvanja prolaza”, važno je imati na umu nekoliko stvari: (a) majčino “čuvanje prolaza” može značajno varirati u zavisnosti od oblika očeve uključenosti (npr. majka

može “čuvati prolaz” kada je u pitanju njega djeteta, ali biti vrlo otvorena i podržavajuća kada je u pitanju očevo igranje s djetetom); (b) majčino “čuvanje prolaza” ne mora biti jednako relevantno za sve domene očeve uključenosti (npr. može imati vrlo jak utjecaj na oca kada je u pitanju podučavanje djeteta, ali beznačajan kada je u pitanju igranje s djetetom); (c) teorijska razmatranja upućuju da bi ova veza mogla biti dvosmjerna, tako da je moguće da manja uključenost oca doprinosi negativnijim stavovima majke o njemu kao ocu i pojačava majčino “čuvanje prolaza”, a što se onda negativno odražava na očevu daljnju uključenost; (d) neophodno je uzeti u obzir i određene individualne karakteristike oca, poput motivacije da bude aktivno uključen u očinsku ulogu, stavova o očinskoj ulozi, savjesnosti, radnog opterećenja i sl. (Beitel i Parke 1998, Parke 2002, Parke i Cookstone 2019). Na koncu, važno je naglasiti da savremeno shvatanje koroditeljskog odnosa podrazumijeva da i majka i otac mogu podupirati ili ograničavati međusobno uključivanje, tako da bi se u budućnosti više pažnje trebalo posvetiti pojmu *roditeljsko “čuvanje prolaza”*. Također, budući da se prolaz može i otvarati i zatvarati, koncept roditeljskog „čuvanja prolaza“ bi trebao uključivati oba elementa, kako bi se naglasila dvostruka priroda otežavajućih i olakšavajućih procesa, koji su sastavni dio koroditeljskog odnosa (Parke i Cookstone 2019).

Što se tiče dobi u kojoj je muškarac postao otac, empirijski nalazi pokazuju da odgođena tranzicija u očinsku ulogu ima niz pozitivnih efekata na očevu uključenost (Parke i Cookstone 2019), a što je donekle i razumljivo. Naime, muškarcima koji postaju očevi u ranoj odrasloj dobi, obično su emotivno i finansijski nespremni da preuzmu odgovornosti očinstva, a u naročito nepovoljnom položaju su očevi adolescenti. S druge strane, kada je tranzicija u očinstvo odgođena, značajan napredak u obrazovnoj i profesionalnoj sferi života muškarca se potencijalno već dogodio (obrazovanje je najčešće dovršeno, a razvoj karijere je u toku), što u značajnoj mjeri olakšava usklađivanje radne i roditeljske uloge (Carlson i McLanahan 2010).

Istraživanja općenito pokazuju da su muškarcima koji su kasnije postali očevi, znatno više uključeni u odgoj i dnevnu brigu o djetetu, nego muškarcima čija se tranzicija u očinstvo desila “na vrijeme” (Coltrane i Ishii-Kuntz 1992, Cooney i sar. 1993, Parke 1996). Razlike između ove

dvije grupe očeva utvrđene su i po pitanju stila interakcije s djetetom, pri čemu se pokazalo da su mlađi očevi više uključeni u fizičke aktivnosti koje zahtijevaju energiju (npr. igranje, skakanje, trčanje i sl.), dok su stariji očevi više uključeni u kognitivno poticajne aktivnosti i iskazuju više pažnje i nježnosti prema djetetu (Neville i Parke 1997). Također, stariji očevi pokazuju manju tendenciju da se vežu za stereotipna očinska ponašanja, a veću da usvoje alternativne stilove interakcije s djetetom, uključujući i one koje su tradicionalno smatrane majčinskim (Zaslow i sar. 1985, prema Parke 2002).

Društvene odrednice očeve uključenosti

Kada je riječ o društvenim odrednicama očeve uključenosti, istraživanja pokazuju da značajan utjecaj na količinu i kvalitetu očeve uključenosti imaju stavovi šire društvene zajednice o očinstvu. U tom kontekstu, empirijski nalazi pokazuju da su očevi više uključeni u odgoj i brigu o djeci u onim zemljama u kojima se pridaje veći značaj očevoj uključenosti i u kojima se aktivno radi na podizanju svijesti o važnosti očinstva kod samih muškaraca. Također, očevi su više uključeni u odgoj kada ih u tome podržava vlastita društvena zajednica (uključujući članove porodice, prijatelje, radne kolege i sl.), te kada imaju adekvatnu institucionalnu podršku (npr. mogućnost prisustvovanja porodu, mogućnost korištenja plaćenog porodiljnog odsustva umjesto majke, mogućnost otvaranja bolovanja zbog bolesti djeteta i sl.) (Doherty i sar. 1998, Parke 2002, Parke i Cookstone 2019).

Osim navedenog, na očevu uključenost utječe i ekonomski stres te zahtjevi poslovne sredine. Naprimjer, niži socioekonomski status porodice i manja mogućnost zaposlenja u zajednici, može rezultirati time da se očevi primarno fokusiraju na svoju hraniteljsku ulogu, a odgovornost za odgoj i brigu o djeci u potpunosti prepuste majci. Ovo je naročito izraženo u situacijama kada je u porodici veći broj djece i kada majka nije zaposlena (Fluori 2005). Osim toga, činjenica je da društvo generalno stvara veći pritisak muškarcima da ostvare uspješnu karijeru, te ih samim tim dominantno pozicionira u hraniteljsku sferu očinstva, a udaljava od odgojne sfere (Parke 1996).

Na koncu, važna društvena odrednica očeve uključenosti je svakako i kultura, koja određuje norme poželjnog očinskog ponašanja i stepen u kojem je “prihvatljivo” da otac bude aktivno uključen u odgoj i brigu o djetetu. Upravo iz tog razloga, kako ističe Parke (1996), ključno je raditi na promjeni načina na koje pojedine kulture gledaju na očinstvo, jer bez suštinskih promjena na makronivou, teško da se mogu desiti značajnije promjene u očevoj uključenosti na mikronivou.

Očeva uključenost i razvoj djeteta

Danas je općeprihvaćen stav da očeva uključenost u odgoj i brigu o djetetu te topao i podržavajući odnos, koji otac gradi s djetetom od rođenja, blagotvorno djeluju na cjelokupan psihosocijalni razvoj djeteta. Brojna istraživanja pokazuju da djeca posvećenih i uključenih očeva ispoljavaju manje problema u ponašanju, manje su sklona različitim oblicima rizičnog ponašanja (npr. zloupotrebi alkohola i droga), manje izostaju iz škole te su općenito manje sklona agresivnom ponašanju i depresiji (Florsheim i sar. 1998, Pleck 1997, Parke 2002). Također, utvrđeno je da očeva brižnost, toplina i poticanje djeteta povoljno djeluju na djetetov kognitivni i socio-emocionalni razvoj, uključujući bolje školsko postignuće, bolju društvenu prilagođenost, bolje socijalne vještine te veću kreativnost, socijalnu odgovornost, nezavisnost i samostalnost (Amato i Fowler 2002, Grossman i sar. 2002b, Parke 2002, Parke i Cookstone 2019, Rohner i Veneziano 2001, Wilson i Prior 2011).

Očevi mogu utjecati na razvoj djeteta i indirektno, a neki od najočiglednijih primjera za to su materijalno zbrinjavanje porodice te pružanje emocionalne i instrumentalne podrške majci (Fluori 2005). Na ovaj način, očevi majkama olakšavaju njihovu roditeljsku ulogu i doprinose kvaliteti odnosa majka-dijete, a što se onda pozitivno odražava i na djetetovu prilagodbu (Coley i Schindler 2008, Cummings i Watson O'Reilly 1997). Očev indirektni utjecaj može proizići i iz socijalnih prilika koje otac pruža djetetu (npr. kroz izbor kvalitetne škole za dijete, poticanje kvalitetnih odnosa s vršnjacima, zagovaranje prava djeteta i sl.) (Cabrera i sar. 2007). Dakle, čak i kada nije izravno vidljiv, očev utjecaj na dijete može biti vrlo prisutan i snažan.

Istraživanja pokazuju da očeva uključenost može imati i odgođeni učinak (eng. *sleepier effect*), a što je posebno značajno i za praksu korisno otkriće (Čudina-Obradović i Obradović 2006, Day i sar. 2005). Tako je, između ostalog, utvrđeno da očevu bavljenje djetetom tokom prve tri godine djetetovog života povoljno djeluje na intelektualni i govorni razvoj djeteta u kasnijem djetinjstvu (Anderson i sar. 2013, Diniz i sar. 2021, Cook i sar. 2011), privrženost u adolescenciji (Grossman i sar. 2002b) te zadovoljstvo partnerskim odnosom i psihološki integritet u odrasloj dobi (Fluori i Buchanan 2002). Prema nekim autorima, implikacije ovih nalaza su jasne i nedvosmisleno upućuju na važnost poticanja i osiguranja što većeg prisustva, blizine i aktivne uključenosti oca u odgoj i brigu o djetetu, naročito tokom prve tri godine djetetovog života, a što se podrazumijeva čak i ako otac ne živi s djetetom u istom kućanstvu (Day i sar. 2005, Marsiglio i sar. 2000). Ipak, kako ističu Day i saradnici (2005), navedeni zaključak je opravdan samo pod uvjetom da otac nije nasilan. U suprotnom, i za dijete i za majku je bolje da otac nije u blizini.

Očeva uključenost ne pogoduje samo razvoju djeteta, nego je, također, dobra i za same majke i očeve. Naime, utvrđeno je da očeva veća uključenost doprinosi većem majčinom psihološkom blagostanju, pozitivnijoj majčinoj roditeljskoj praksi te nižem stepenu roditeljskog stresa kod majki (Coley i Schindler 2008, Kiernan 2006). Slično tome, očevi koji su više uključeni u odgoj i brigu o djetetu u većoj mjeri se osjećaju samopouzdanim i kompetentnim u svojoj roditeljskoj ulozi te izvještavaju o većem zadovoljstvu roditeljskom ulogom, ali i životom općenito (Allen i Daly 2007).

Iz prethodno navedenog je sasvim jasno da očevu bavljenje djetetom umnogome pozitivno djeluje na djetetov razvoj i u tom kontekstu, važnost uloge oca u odgoju djeteta se uopće ne dovodi u pitanje. Imati posvećenog, toplog, podržavajućeg, zainteresiranog i uključenog oca neosporno je optimalni scenarij za adekvatan psihosocijalni razvoj svakog djeteta, u svakoj fazi njegovog odrastanja. Ipak, s metodološkog aspekta, pitanje mehanizama putem kojih se očev utjecaj ostvaruje i načina na koji se očeva uključenost mjeri i ispituje je puno kompleksniji nego što se na prvi pogled čini. Prema tome, pri razmatranju efekata očeve uključenosti na razvoj djeteta, važno je imati na umu nekoliko bitnih činjenica.

Kao prvo, očeva uključenost se ne može posmatrati izolirano od mreže porodičnih odnosa u koju je ugrađena, odnosno, relacionog konteksta u kojem djeluje (a što je sasvim jasno i iz ranije prikazanih konceptualnih modela odrednica očeve uključenosti). Prema tome, istraživanja u kojima se efekti očeve uključenosti na razvoj djeteta ispituju izolirano od majčinog ponašanja i drugih relevantnih porodičnih i kontekstualnih varijabli, mogu dati prilično iskrivljenu sliku o stvarnoj snazi očevo utjecaja. Drugim riječima, takvi empirijski nalazi ne daju informacije o jedinstvenim doprinosima očeve uključenosti na razvojne ishode kod djeteta, tj. ne otkrivaju da li očevi imaju veći, jednak ili manji utjecaj na dijete u odnosu na majku i/ili neke druge važne elemente konteksta. Također, ovakvi istraživački nacrti ne daju informacije ni o potencijalnim medijatorskim i moderatorskim efektima drugih varijabli na odnos između očeve uključenosti i djetetovih razvojnih ishoda, a za koje je sasvim jasno da postoje. Naime, stepen u kojem na dijete djeluje ono što otac radi, unutar ili izvan porodičnog sistema, može biti moderiran ličnim karakteristikama djeteta, majčinim ponašanjem, kvalitetom partnerskog i/ili koroditeljskog odnosa između majke i oca, odnosom djeteta s drugim članovima porodice, kulturom ili nekim drugim aspektima šireg socijalnog sistema. Dakle, u kontekstu interpretacije značaja očeve uključenosti za razvoj djeteta, nije važno samo šta otac radi, već i kako se očevi postupci uklapaju u širi porodični i društveni sistem (Day i sar. 2005, Featherstone 2009, Parke 2002).

Nadalje, prilikom procjene očeve uključenosti, važno je razmotriti ne samo koliko je otac angažiran, dostupan i odgovoran, već i prirodu njegovog ponašanja u roditeljskoj ulozi i položaj unutar porodice i zajednice (Cabrera i sar. 2007). Drugim riječima, da bi se stekao potpuniji uvid u to koliko je očeva uključenost blagotvorna za djetetov razvoj, neophodno je procijeniti kvalitet i sadržaj interakcija između oca i djeteta, ali i značenje koje te interakcije imaju za sve uključene strane. Naime, očeva uključenost se odvija u relacionom kontekstu i njeno značenje može biti različito za različite sudionike konteksta. Tako, naprimjer, očevi mogu pružati ono što oni smatraju bitnim pokazateljem uključenosti u odgoj i brigu o djetetu, međutim, iz perspektive njihove partnerice, to može izgledati kao vrlo mala uključenost. Također, ono što iz perspektive djeteta može djelovati kao relevantno u kontekstu

očevog roditeljskog ponašanja, ne mora nužno biti stepen očeve uključenosti, nego kvalitet interakcije otac-dijete (npr. je li interakcija bila zabavna, ispunjavajuća i poticajna za dijete ili je donijela emotivnu bol, izolaciju i osjećaj srama). Prema tome, pri donošenju zaključaka o tome koliko je očeva uključenost značajna za djetetovu psihološku prilagodbu, važno je imati na umu da su priroda interakcije otac-dijete i njeno značenje pod snažnim utjecajem promjenjivih emocionalnih stanja, raspoloženja, očekivanja i potreba uključenih strana. Također, važno je uzeti u obzir i to da su razvojni doprinosi očeve uključenosti kumulativni, nepravilni te se mijenjaju i sjedinjuju tokom vremena, a u skladu s razvojem i sazrijevanjem i djeteta i oca (Palkovitz 2002).

Pri donošenju zaključaka o očevom utjecaju na dijete, važno je imati na umu i činjenicu da je očeva uključenost višedimenzionalan konstrukt, odnosno da može imati različite oblike te da količina vremena koje otac posvećuje djetetu ne odražava nužno dubinu očeve uključenosti ili stepen očeve motiviranosti. Tako, naprimjer, neki očevi mogu provoditi malo vremena u igranju s djetetom, ali mogu biti vrlo uključeni u proces odlučivanja o tome kako će djetetovo vrijeme za igru biti strukturirano. Neki drugi, opet, mogu provoditi veliki dio vremena radeći stvari s djecom ili za djecu, a da pri tome uopće nisu ni emotivno ni kognitivno uključeni u te aktivnosti. Dakle, mnogi aspekti očeve uključenosti su nevidljivi i nemjerljivi, a itekako mogu utjecati na djetetovu prilagodbu. Ipak, mogu proći nezapaženo i dovesti do pogrešnog zaključka da je otac relativno neuključen. S druge strane, neki vrlo istaknuti i vidljivi oblici očeve uključenosti mogu biti precijenjeni i mogu se smatrati dobrim pokazateljem očeve aktivne uključenosti, a da suštinski nisu naročito poticajni za dijete. Sve ovo upućuje na zaključak da je pri ispitivanju efekata očeve uključenosti na razvoj djeteta potrebno koristiti i kvalitativni pristup, kako bi se detaljnije istražili i ovi manje vidljivi aspekti očeve uključenosti (Marsiglio i sar. 2000, Palkovitz 2002).

Bitno je, također, napomenuti da površne interpretacije dosadašnjih empirijskih nalaza o povoljnim učincima očeve uključenosti mogu voditi do pogrešnog zaključka da je veća uključenost oca uvijek najpovoljnija opcija za dijete, a što naravno nije slučaj. Naime, veća očeva uključenost je svakako dobra za dijete kada je odnos između oca i djeteta topao,

podržavajući i razvojno poticajan. Međutim, u situacijama kada je otac disfunkcionalan, nasilan ili kada modelira negativna ponašanja, veća uključenost oca bi zapravo značila samo veću štetu i veći rizik za neadekvatan psihosocijalni razvoj djeteta. U takvim okolnostima, dakle, veća očeva uključenost nije bolja opcija za dijete. Također, postoji tačka u kojoj uključenost oca može prerasti u “pretjeranu uključenost”, “uplitanje”, “gušenje” ili “prezaštitničko ponašanje”, a kada dosegne tu razinu, ona ometa razvoj djeteta, jer mu uskraćuje prilike za razvoj nezavisnosti, odgovornosti i osjećaja kompetentnosti. Prema tome, veća uključenost oca nije povoljnija opcija za dijete ni u ovoj situaciji (Palkovitz 2002, Pleck 1997).

Na tragu prethodno navedenog, važno je ukazati i na to da je očeva dobrovoljnost da aktivno učestvuje u odgoju ključni element od kojeg zavisi povoljno djelovanje očeve uključenosti na razvoj djeteta (Čudina Obradović i Obradović 2006, Lamb 2010). Drugim riječima, veće uključivanje oca u odgoj i brigu o djetetu bit će korisno samo ako otac to želi, ako u tome vidi dublji smisao i ako to prihvata kao dio svoje roditeljske uloge. U tom slučaju, očeva uključenost rezultira većom ispunjenošću oba roditelja, povoljno djeluje na partnerski i koroditeljski odnos, a odnos koji otac gradi s djetetom je kvalitetan i poticajan za dijete (Lamb 2010). Međutim, ukoliko je otac prisilno uključen u odgoj i brigu o djetetu (npr. zbog pritiska majke, potrebe za racionalnijom porodičnom organizacijom, nezaposlenosti i sl.), slika je sasvim drugačija. U takvoj situaciji, otac će se zaista više baviti djetetom, međutim, bit će nezadovoljan i odnos koji gradi s djetetom neće biti kvalitetan. Ponekad to može pogoršati i kvalitetu partnerskog odnosa i dovesti do češćih bračnih sukoba, naročito ako je otac nižeg obrazovanja i ima tradicionalne porodične vrijednosti i stavove (Čudina-Obradović i Obradović 2006). Ukratko, stvara se nepovoljno okruženje za rast i razvoj djeteta, a veća uključenost oca nema očekivani povoljan ishod. Štaviše, u ovakvoj situaciji, veća očeva uključenost može čak biti i štetna za dijete (Lamb 2010).

Na koncu, pri interpretaciji odnosa između očeve uključenosti i razvojnih ishoda kod djeteta, ne smije se zanemariti činjenica da je očeva uključenost samo jedan od mnogobrojnih faktora koji djeluju na djetetov

razvoj i prilagodbu. Naime, osim oca, na razvoj djeteta utječe i majka, ali i druge osobe iz djetetovog okruženja, poput braće i sestara, vršnjaka, učitelja, baka i djedova i sl. (Lamb 2010, Palkovitz 2002). Također, jednako je važno imati na umu i to da su ovi odnosi recipročni, odnosno, da i dijete svojim karakteristikama i ponašanjem utječe na oca, majku i druge osobe u svom okruženju (Cabrera i sar. 2007).

Razlike u majčinom i očevom bavljenju djetetom

Istraživanja zasebnog majčinog i očevog bavljenja djetetom pokazuju da se ta dva oblika roditeljstva razlikuju po mnogo čemu. Prva uočljiva razlika je znatno veća uključenost majki u brigu za djecu nego očeva, a potvrđena je u svim kulturama koje su se proučavale (Čudina-Obradović i Obradović 2006). Majčinska praksa naročito dominira u dojenačkoj dobi djeteta i većina aktivnosti koje su važne za preživljavanje djeteta, uključujući hranjenje, kupanje, mijenjanje pelena, presvlačenje, uspavljivanje i sl., uglavnom su povezane s brigom i aktivnostima majke. Utvrđeno je da čak i kada te aktivnosti obavljaju oba roditelja, majka je i dalje u njih uključena mnogo više nego otac (Pleck 1997).

Osim količine uključenosti, majke i očevi se razlikuju i prema stepenu odgovornosti koju preuzimaju u roditeljskim zadacima i obavezama, a istraživanja pokazuju da je, od novorođenačkog perioda do srednjeg djetinjstva, vjerovatnije da će majka preuzeti rukovodeću ulogu u roditeljskim dužnostima nego otac (čak i u slučaju kada je zaposlena puno radno vrijeme). U dojenačkoj dobi djeteta, to znači postavljanje granica za igru, vođenje djeteta ljekaru i organiziranje dnevne brige za dijete. U srednjem djetinjstvu, uloga rukovodica podrazumijeva poticanje djeteta da samostalno obavi određene zadatke (npr. upućivanje djeteta da se okupa, pojede obrok, pospremi svoje igračke i sl.). Ova uloga, međutim, nije ograničena samo na porodični kontekst, nego podrazumijeva i iniciranje i organiziranje druženja s vršnjacima, uspostavljanje kontakta s odgajateljima i učiteljima itd. Također, kada se radi o djetetu mlađeg uzrasta, uključuje i nadgledanje djeteta tokom igranja s vršnjacima (Doucet 2009, Parke 2002). Majčina veća uključenost, dakle, ne podrazumijeva samo više fizičkog posla i više vremena provedenog

nasamo s djetetom, nego i višestruke obaveze i odgovornosti koje spadaju u domen indirektna brige za dijete (Craig 2006).

Razlike u količini majčine i očeve uključenosti su se u početku pripisivale razlikama u znanju i vještinama između muškaraca i žena. Ovo objašnjenje proizišlo je iz teorije socijalnog učenja, a u okviru koje se implicira da muškarci nisu adekvatno pripremljeni za roditeljsku ulogu tokom procesa socijalizacije, odnosno, da im nedostaju osnovna znanja i vještine za odgoj i brigu o djeci. Također, jedno od objašnjenja bilo je i to da između muškaraca i žena postoje biološke razlike u osjetljivosti prema djeci i kapacitetu za pružanje pažnje. Savremene spoznaje o očevoj uključenosti, međutim, ne daju podršku ovim teorijskim razmatranjima. Naime, istraživanja pokazuju da muškarci razvijaju vještine za brigu o djetetu jednakom brzinom kao i žene, kada im se pruže iste prilike i kada imaju jednaku podršku. Također, utvrđeno je da, kada se očevi zaista bave djecom, rade to jednako kompetentno kao i majke i vješto zadovoljavaju sve potrebe djeteta (Čudina-Obradović i Obradović 2006, Lamb 2010, Parke 2002). Prema tome, danas je općeprihvaćen stav da su muškarci jednako sposobni brinuti o djeci kao i žene, te da ne postoje nikakve biološke prepreke za njihovu aktivnu uključenost u odgoj i brigu o djetetu. Ono što se eventualno može javiti kao prepreka su stereotipna viđenja majčinstva i očinstva, a prema kojima se njega i briga o djetetu smatraju isključivo majčinom obavezom.

Majke i očevi ne razlikuju se samo prema količini vremena koju posvećuju djeci, nego i prema vrsti i sadržaju dominantnih aktivnosti u koje su uključeni te načinu ophođenja prema djetetu (Čudina-Obradović i Obradović 2006). Tako je, naprimjer, utvrđeno da su očevi, u odnosu na majke, znatno manje uključeni u aktivnosti njege djeteta, ali se zato puno više igraju s djetetom nego majke. Način na koji se očevi igraju s djecom je, također, specifičan i razlikuje se od majčinog. Igra očeva je primarno fizička i vrlo interaktivna. Očevi bacaju djecu u zrak, šakljaju ih, cupkaju na koljenu, vrte, ganjaju, igraju s njima različite sportove i sl. Očeva igra je prilično gruba, energična, fizički stimulirajuća, nepredvidiva i najčešće ne uključuje nikakve predmete (osim ako je u pitanju neki sport). Također, vrlo često se odvija na otvorenom. Majke, s druge strane, preferiraju i favoriziraju tiše i smirenije aktivnosti tokom igranja s djetetom i više su

uključene u didaktičku i stvaralačku igru, nego fizičku. Majke se obično igraju s djetetom tako da privlače njegovu pažnju pokazujući mu igračke. Također, majke puno češće razgovaraju s djetetom tokom igranja, dok se igra djeteta s ocem obično odvija bez puno razgovora (Bokony i Patrick 2009, Lamb 2010, Paquette 2004, Parke 2002, Parke i Cookstone 2019, Wilson i Prior 2011).

Navedeni obrasci majčinog i očevog igranja s djetetom potvrđeni su u brojim kroskulturalnim istraživanjima, tako da se čine prilično univerzalnim. Ipak, neka istraživanja pokazuju da bi ove razlike u određenoj mjeri mogle biti i kulturološki uvjetovane (Parke 2002). Tako je, naprimjer, utvrđeno da se majke i očevi u Švedskoj i Izraelu zapravo ne razlikuju značajno u količini i načinu igranja s djetetom, nego se svaki od roditelja uključuje u igru kada može i koliko može, a način igranja biraju prema ličnim preferencijama i sklonostima. S druge strane, kineski, tajvanski i malezijski očevi i majke su izvijestili da se gotovo nikada ne uključuju u fizičku igru s djecom, a slični obrasci su utvrđeni i kod očeva i majki u Indiji i Italiji (Lamb i sar. 1982, New i Benigni 1987, Roopnaire i sar. 1993, Sagi i sar. 1985, Sun i Roopnaire 1996, prema Parke 2002).

Istraživanja su pokazala da majke i očevi imaju, također, i drugačiji stil komunikacije s djecom, naročito s onom mlađeg uzrasta. Tako, naprimjer, u dojenačkoj dobi i ranom djetinjstvu majke imaju tendenciju da koriste tzv. *majčinski govor*, odnosno, obraćaju se djetetu onako kako ono govori (npr. tepaju mu, pojednostavljuju svoje riječi, koriste visoku intonaciju, upotrebljavaju više upitnih i zapovjednih oblika, više ponavljaju riječi i sl.). Očevi su, s druge strane, manje skloni mijenjati svoj stil komunikacije prilikom interakcije s djetetom i uglavnom se obraćaju djetetu svojim uobičajenim načinom govora. Također, očevi češće koriste nepoznate riječi u komunikaciji s manjom djecom nego majke i češće traže pojašnjenja od djeteta ukoliko nešto nisu dobro razumjeli, potičući dijete da preformulira izgovorene riječi kako bi bile razumljive drugoj strani. Ovakav pristup očeva značajno doprinosi razvoju djetetovih komunikacijskih vještina, jer njihov način obraćanja djetetu i traženje pojašnjenja za ono što je dijete izgovorilo potiče dijete da proširuje svoj vokabular i usavršava svoje jezičke vještine (Lamb i Lewis 2010, Paquette 2004, Parke i Cookstone 2019, Vasta i sar. 1998).

Osim stila komunikacije, očevi i majke se razlikuju i prema stilu odgoja djece. Očevi u odnosu s djetetom više potiču nezavisnost i kompetitivnost, dok majke više potiču osjećaj zaštićenosti i pravednost. Majke su uglavnom sklone oprezu, dok očevi često potiču djecu da ispituju svoje granice. Također, očevi su skloniji provoditi pravila sistematično i bez kompromisa, dok su majke sklonije opraštati neposluh i pokazivati saosjećanje. Ukratko, moglo bi se reći da očevi imaju tendenciju posmatrati dijete u odnosu na ostatak svijeta, dok su majke sklonije posmatrati ostatak svijeta u odnosu na dijete. Na taj način, očevi pomažu djeci da se pripreme za realnost i grubost vanjskog svijeta, a majke pružaju osjećaj sigurnosti i zaštićenosti od tog svijeta. Svaki od navedenih roditeljskih stilova sam za sebe može biti neadekvatan, međutim, u kombinaciji kreiraju odgovarajuću ravnotežu i pomažu djetetu da uz osjećaj sigurnosti istražuje svijet oko sebe i širi svoja iskustva (Lamb i Lewis 2010, Lamb i Tamis-Lemonda 2004, Wilson i Prior 2011).

Utvrđene razlike u majčinoj i očevoj uključenosti upućuju na zaključak da su aktivnosti u koje se majke i očevi uključuju i vrsta odnosa koji grade sa svojom djecom toliko različiti da ih se može nazvati specifičnom majčinskom i očinskom praksom (Čudina-Obradović i Obradović 2006). U tom kontekstu, čini se da je majčina uloga primarno usmjerena na njegu djeteta i uspostavljanje dubokog emocionalnog odnosa s djetetom, a očeva primarno na igru, podučavanje i poticanje djeteta na istraživanje i suočavanje s izazovima (Grossman i sar. 2002a). Savremene spoznaje o majčinstvu i očinstvu, međutim, upućuju na oprez pri donošenju ovako uopćenih zaključaka. Naime, društvene promjene koje su se desile tokom posljednjih nekoliko desetljeća rezultirale su značajnim promjenama u rodnim ulogama muškaraca i žena, tako da se majčina i očeva uloga danas sve više izjednačavaju (Fagan i sar. 2014, Lamb 2010). Tako, naprimjer, novija istraživanja pokazuju da su majke i očevi jednako osjetljivi na potrebe djece, jednako su verbalno aktivni u interakciji s djecom i jednako potiču djecu tokom igre na istraživanje (Lamb 2010). Također, novija istraživanja pokazuju da se i majke uključuju u aktivnosti grube igre s djecom, kao što se i očevi uključuju u aktivnosti njege djeteta, tako da se ni ovi oblici aktivnosti više ne posmatraju kao isključivo očinska ili isključivo majčinska praksa (Fagan i sar. 2014).

Istraživanja općenito pokazuju da što je više naglašena rodna raspodjela uloga između muškaraca i žena u porodici, to je izraženija i razlika u ponašanju majki i očeva. Međutim, ukoliko se razlika između muške i ženske uloge u porodici ne naglašava, roditeljske prakse majki i očeva postaju sve sličnije i oboje preuzimaju jednake odgovornosti u odgoju i brizi o djeci. U takvim porodicama majke i očevi zajedno učestvuju u organizaciji rutine djetetovog života, zajednički donose sve važne odluke vezane za dijete i nadopunjuju se u svojim roditeljskim ulogama unutar porodičnog sistema (Lamb i Lewis 2010).

Na osnovu dosadašnjih naučnih spoznaja, dakle, nije opravdano tvrditi da su majčinska i očinska roditeljska uloga sasvim različite, a niti da su sasvim izjednačene. Majke i očevi uključeni su u život djeteta na sličan, ali i na specifičan način (Lamb 2010). U kojem stepenu će majčinska i očinska uloga biti podudarne u nekoj konkretnoj porodici zavisi od mnogobrojnih faktora, poput ličnih karakteristika roditelja, njihovih stavova o rodnoj ravnopravnosti, društvenih i ekonomskih prilika, kvalitete porodičnih odnosa, ali i stvarnih mogućnosti i ličnih kapaciteta svakog od roditelja.

Također, važno je istaći da, iako savremene društvene norme podrazumijevaju stalnu odgojnu prisutnost očeva te njihovu aktivnu ulogu i u slučaju kada ne žive sa svojom djecom (Čudina-Obradović i Obradović 2006), ideal ravnopravnog roditeljskog partnerstva još uvijek nije u potpunosti zaživio u svim kulturama (Pleck i Pleck 1997). Drugim riječima, različite kulture još uvijek imaju različite norme o tome šta majke i očevi treba da rade i kako se trebaju ponašati u različitim razvojnim fazama djeteta, a što se direktno odražava i na konkretna roditeljska ponašanja majki i očeva. U tradicionalnim društvima, naprimjer, očeva uloga je prilično konzervativna i od muškarca se ne očekuje igranje, nosanje ili maženje djece. U netradicionalnim društvima, s druge strane, ovakav oblik očeve uključenosti se naprosto podrazumijeva (Lamb i Lewis 2010). Prema tome, kada se razmatraju razlike u majčinom i očevom bavljenju djetetom važno je uzeti u obzir cjelokupan kontekst u kojem se ostvaruje odnos roditelj-dijete, ali i prepoznati njegovu značajnu ulogu u oblikovanju prirode tog odnosa.

Na koncu, važno je imati na umu i činjenicu da su stope razvoda braka tokom posljednjih nekoliko desetljeća globalno u porastu, te da su jednoroditeljske porodice danas sve češća pojava, što može stvoriti dodatne izazove za postizanje ravnoteže i skladnosti majčinstva i očinstva. Naime, iako se u okviru savremenog shvatanja očinstva nastoji dokazati postojanje veze otac-dijete kao nezavisne od veze majka-dijete, te se implicira da odgovorno očinstvo može biti ostvareno i izvan klasičnog braka i klasične porodice (tj. bez obavezne korezidencije oca, djeteta i majke), činjenica je da su uvjeti za ostvarenje dobrog i majčinstva i očinstva najbolji kada je porodica cjelovita i kada među partnerima postoji bračni sklad (Čudina-Obradović i Obradović 2006). Ovo naravno ne znači da adekvatan odgoj nije moguće ostvariti i u jednoroditeljskim porodicama (jer brojna istraživanja pokazuju da jeste), ali se nameće pitanje u kojoj mjeri su očevi zaista uključeni u odgoj i brigu o djetetu kada nisu u korezidenciji s djetetom (npr. u slučaju razvoda braka ili rođenja djeteta izvan braka) i koja su osnovna obilježja očevog bavljenja djetetom u takvim porodičnim konstelacijama.

Na ova pitanja postojeći empirijski nalazi još uvijek ne daju jasne odgovore, međutim, evidentni su pomaci u interesiranju istraživača za ovu tematiku. Tako su, naprimjer, autorice Trolio i Coleman (2012), baveći se temom samopercepcije očeva nakon razvoda braka, provele intervju sa 20 razvedenih očeva, koji ne žive u istom kućanstvu sa svojom djecom, a cilj istraživanja je bio steći uvid u ličnu perspektivu očeva o njihovoj roditeljskoj ulozi, odnosno, utvrditi na koji način oni procjenjuju svoj očinski identitet. Ono što je bilo posebno zanimljivo, jeste to da su svi očevi sebe procijenili kao uključenog oca, a što nije bilo u skladu s analizom koju su načinile autorice na osnovu izjava dobivenih u intervjuu. Naime, prema autoricama, zapravo su bila evidentna tri obrasca, odnosno, tri tipa očeva: *potpuno uključeni očevi*, *povremeno potpuno uključeni očevi* i *djelimično uključeni očevi*. Potpuno uključeni očevi (eng. *full-time fathers*) su očevi koji nakon razvoda braka ostaju visoko uključeni u odgoj i brigu o djetetu i aktivno su prisutni u životu djeteta. Povremeno potpuno uključeni očevi (eng. *part-time full-time fathers*) su očevi koji nakon razvoda braka pokazuju visok stepen uključenosti u odgoj i brigu o djetetu, ali samo kada su ona s njima, dok su u preostalo vrijeme isključivo posvećeni sebi i svojim ličnim i profesionalnim interesima. Na koncu,

djelimično uključeni očevi (eng. *part-time fathers*) su očevi koji smatraju da je nakon razvoda braka njihov primarni zadatak pružiti finansijsku podršku za dijete i provesti određeno vrijeme s djetetom u zabavnim i opuštajućim aktivnostima, a kada su u pitanju odgoj i svakodnevna briga za dijete, to smatraju isključivo majčinom obavezom i ne preuzimaju taj dio roditeljske odgovornosti na sebe. Prema autoricama, očeva uključenost u odgoj i brigu o djetetu nakon razvoda braka donekle se može objasniti očevim ličnim poimanjem toga šta znači biti aktivno uključen roditelj (a s kojim otac usklađuje svoje roditeljsko ponašanje i postupke prema djetetu), ali i nekim ličnim karakteristikama oca, poput, motivacije za bavljenje djetetom, savjesnosti i odgovornosti te emocionalne zrelosti (Troilo i Coleman 2012).

Sve u svemu, pitanje očeve uključenosti nakon razvoda braka je vrlo važna i aktualna tema, ali i vrlo široka i kompleksna. Prema tome, za dublje razumijevanje ove tematike svakako je potrebno uložiti dodatne istraživačke napore te detaljnije ispitati koji faktori potiču, a koji otežavaju aktivnu uključenost očeva u roditeljstvo nakon razvoda braka. S obzirom na to da postoje i primjeri dobre očinske prakse, odnosno, da neki očevi uspijevaju zadržati aktivnu ulogu u životu djeteta i nakon razvoda braka, vrlo korisno bi bilo otkriti šta tim očevima pomaže da budu uključeni roditelji, šta osnažuje njihov dobar odnos s majkom djeteta te koje lične karakteristike takvih očeva pogoduju razvoju kvalitetnog odnosa s djetetom (Featherstone 2009, Parke 2002, Pleck 1997, Troilo i Coleman 2012).

TRANZICIJA U OČINSTVO

Psihološka prilagodba na očinstvo i razvoj očinskog identiteta

Tranzicija u roditeljstvo se u najširem smislu definira kao proces prilagodbe pojedinca na roditeljsku ulogu, a obuhvata razdoblje od trudnoće do nekoliko mjeseci nakon rođenja djeteta. Za većinu muškaraca i žena, tranzicija u roditeljstvo predstavlja jednu od najznačajnijih životnih tranzicija, ali i jednu od najizazovnijih. Naime, tokom ovog perioda, budući roditelji se suočavaju s nizom neočekivanih promjena na fizičkom, psihološkom i socijalnom aspektu funkcioniranja, koje zahtijevaju reorganizaciju života i postojećih uloga, te stvaranje novih. Na fizičkom planu, roditelji moraju prilagoditi svoj način života kako bi se brinuli o novorođenčetu, što može uključivati promjene u spavanju, prehrani i rasporedu dnevnih aktivnosti. Na emocionalnom planu, roditelji se suočavaju s intenzivnim i često pomiješanim osjećanjima ljubavi, brige, odgovornosti, straha i zabrinutosti. Na socijalnom planu, mogu se desiti značajne promjene u partnerskom odnosu, odnosima s prijateljima, karijeri i drugim aspektima života. Također, tranzicija u roditeljstvo može imati i vrlo značajan utjecaj na unutrašnji svijet pojedinca i način na koji doživljava sebe (Cowan i Cowan 1992, Belsky 1986, Deave i sar. 2008, Feeney i sar. 2001, Lacković-Grgin 2011).

Zamnoge muškarce, postati otac predstavlja značajnu prekretnicu u životu, koja ih ispunjava neopisivim osjećajem sreće, ponosa i odgovornosti. Tako, naprimjer, mnogi muškarci navode da im očinstvo pruža osjećaj svrhe i smisla u životu, a tranziciju u očinstvo doživljavaju kao proces učenja, u kojem se moraju prilagođavati novoj ulozi i učiti kako biti dobar otac. Također, neki muškarci ističu da ih očinstvo čini boljim ljudima, jer ih motivira da budu pozitivan uzor svom djetetu i poboljšaju određene aspekte svog života (Cowan i Cowan 1992, Eggebeen i Knoester 2001). Ipak, tranzicija u očinstvo može biti i vrlo stresno iskustvo za muškarce, posebno ako se suočavaju s finansijskim poteškoćama, nepredviđenim događajima ili drugim izazovima. Naprimjer, neki muškarci mogu

nakon rođenja djeteta osjetiti veliki pritisak da materijalno osiguraju svoju porodicu, što može dovesti do osjećaja nemoći i neuspjeha ako nisu u mogućnosti ispuniti tu odgovornost. Također, neki muškarci imaju jako izraženo uvjerenje da moraju biti “savršeni” očevi i partneri, što može dovesti do stresa i anksioznosti te dodatno otežati prilagodbu na očinstvo (Deave i sar. 2008, Genesoni i Tallandini 2009, Torche i Rauf 2020).

Prema Draperu (2003), tranzicija u očinstvo se može podijeliti u tri faze. Prva faza je *faza separacije*, a počinje kada muškarac sazna da će postati otac, odnosno, kada je trudnoća potvrđena. U ovoj fazi muškarac postaje svjestan da mu se život mijenja i započinje proces psihološkog odvajanja od svog dotadašnjeg identiteta i stila života, kako bi se pripremio za novu životnu ulogu. Tokom ovog perioda, muškarci se počinju zamišljati u ulozi oca, odnosno, počinju razmišljati o tome kakvi bi očevi željeli biti, kako bi željeli provoditi vrijeme sa svojim djetetom, kako bi željeli pristupiti svojoj očinskoj ulozi i sl. Neki muškarci počinju razmišljati i o svom odnosu s vlastitim ocem i kako taj odnos može utjecati na njihov budući odnos s djetetom. Također, ova faza može uključivati i redefiniranje odnosa s partnericom i društvenog života, kako bi se uspostavila nova životna perspektiva, koja podrazumijeva fokus na porodicu. Druga faza je *faza liminalnosti*, a predstavlja razdoblje koje se odvija između dva stabilna stanja – prije i poslije rođenja djeteta. Obično počinje kada trudnoća postane vidljiva, odnosno, kada muškarac počne osjećati da je “stvarnija”. Ova faza se može opisati i kao “prijelazno stanje”, u kojem muškarac nije ni u starom ni u novom identitetu, već negdje između. Tokom ovog perioda, muškarci se suočavaju s brojnim izazovima i neizvjesnostima. Oni su svjesni da će se njihov život drastično promijeniti i da će se morati prilagoditi novoj ulozi oca, ali još uvijek nisu sigurni šta to tačno znači i kako će se ova promjena u njihovom životu odraziti na njihov odnos s partnericom i druge interpersonalne odnose. Također, muškarci tokom ove faze svjedoče brojnim promjenama u tijelu i emotivnim stanjima svojih partnerica, što im može stvoriti osjećaj da se ne mogu povezati s njima i da ne razumiju kroz šta prolaze. Uslijed toga, muškarci se mogu osjećati izolirano i marginalizirano. Uprkos ovim izazovima, faza liminalnosti može, također, predstavljati i veliki potencijal za lični rast i razvoj muškarca te biti vrijeme uspostavljanja novog pogleda na

život i dubljeg razumijevanja sebe i svijeta oko sebe. Na koncu, treća faza tranzicije u očinstvo je *faza integracije*, a javlja se nakon rođenja djeteta. To je razdoblje u kojem muškarac postepeno integrira novi identitet oca u svoj život i počinje osjećati veću sigurnost i samopouzdanje u svojoj novoj ulozi (Draper 2009). U ovoj fazi muškarac se posvećuje izgradnji čvrste emocionalne veze s djetetom, što može uključivati razvijanje novih oblika komunikacije s djetetom, učenje kako prepoznati i odgovoriti na djetetove potrebe i sl. (Genesoni i Tallandini 2009).

Važno je naglasiti da navedene faze služe samo kao okvir za razumijevanje psiholoških promjena i izazova s kojima se muškarci suočavaju tokom tranzicije u očinstvo, a ne fiksne stadije. Naime, prema mnogim autorima, tranzicija u očinstvo je kompleksan, dugotrajan i kontinuiran proces, a psihološka prilagodba muškaraca na očinsku ulogu vrlo individualna i pod utjecajem različitih faktora (Cowan i Cowan 1992, Feeney i sar. 2001, Parke 2002, Lamb i Lewis 2010). Ipak, činjenica je da se pri proučavanju tranzicije u očinstvo, istraživači često oslanjaju na tri vremenske perspektive, koje se u određenoj mjeri preklapaju s prethodno navedenim fazama, a to su: vrijeme prije rođenja djeteta (prenatalni period), vrijeme poroda i rođenja djeteta i vrijeme nakon rođenja djeteta (postnatalni period) (Genesoni i Tallandini 2009).

Empirijski nalazi pokazuju da se tokom prenatalnog perioda tranzicije u očinstvo budući očevi najčešće suočavaju s tri izazova. Prvi je osjećaj nestvarnosti, koji im otežava emocionalno povezivanje s nerođenim djetetom, a obično se događa u ranoj fazi trudnoće. Iako određen stepen nestvarnosti na početku trudnoće mogu osjetiti i žene (jer se dijete tek počinje razvijati u maternici i nema vidljivih dokaza da stvarno postoji), kod njih ovaj osjećaj obično nestaje kada osjete prve znakove trudnoće (npr. jutarnje mučnine, umor ili promjene raspoloženja). Muškarcima, međutim, treba više vremena da prevaziđu ovaj osjećaj, budući da ne mogu osjetiti prisutnost djeteta na taj način. Drugi izazov s kojim se budući očevi suočavaju tokom prenatalnog perioda je doživljaj neravnoteže u odnosu s partnericom, odnosno, osjećaj da se partnerica promijenila i da ima drugačije potrebe i očekivanja u odnosu, što im nerijetko stvara osjećaj nesigurnosti i zbunjenosti. Na koncu, treći izazov je povezan s procesom razvoja očinskog identiteta, koji zahtijeva

transformaciju postojećeg identiteta i integraciju partnerske i roditeljske uloge (Genesoni i Tallandini 2009). Razvoj očinskog identiteta usko je povezan i s promjenom slike o sebi, odnosno, promjenom načina na koji muškarac doživljava sebe. U tom procesu, doživljava sebe kao nezavisnog i slobodnog pojedinca, mijenja se u doživljava sebe kao pojedinca odgovornog za novo ljudsko biće, što kod nekih muškaraca može izazvati osjećaj preplavljenosti i anksioznosti te dovesti do razvoja negativne slike o sebi (npr. ako procjenjuju da nisu dorasli tom zadatku ili ako ličnu slobodu pozicioniraju visoko na listi životnih prioriteta) (Condon i sar. 2004, Draper 2003).

Kada je u pitanju porod i rođenje djeteta, utvrđeno je da očevi doživljavaju rođenje djeteta na različite načine, no može se reći da je za većinu očeva to pozitivno i vrlo emotivno iskustvo, koje im mijenja život. Za neke očeve, rođenje djeteta je najvažniji događaj u životu, koji ih može potpuno preobraziti i dati novu perspektivu na život te biti prekretnica u razvoju njihovog očinskog identiteta (Draper 2009). Istraživanja općenito pokazuju da očevi prilikom rođenja djeteta doživljavaju širok dijapazon različitih i često pomiješanih osjećanja, od uzbuđenja, sreće, ljubavi i ponosa do nervoze, zabrinutosti i straha (Genesoni i Tallandini 2009). Reakcije očeva na ideju da prisustvuju porodu, također, mogu biti različite i zavise od mnogobrojnih faktora. Neki očevi osjećaju uzbuđenje i radost zbog prilike da prisustvuju rođenju svog djeteta, dok drugi mogu biti zabrinuti i preplašeni zbog neizvjesnosti i nepoznatog (Chandler i Field 1997, Draper 2009). Iako empirijski nalazi pokazuju da prisustvo oca porodu može imati mnoge pozitivne efekte, uključujući stvaranje emocionalne veze između oca i djeteta, smanjenje stresa i anksioznosti kod oca, jačanje partnerskog odnosa i sl. (Coutinho i sar. 2016), postoje i istraživanja u kojima je utvrđeno da negativan doživljaj poroda može pogoršati očevu mentalno zdravlje i povećati vjerovatnoću javljanja postporođajne depresije kod oca (Greenhalgh i sar. 2000). Upravo iz tog razloga, stručnjaci ističu da prisustvo oca porodu treba biti stvar lične odluke, a ne posljedica društvenog pritiska. Drugim riječima, da bi očevu prisustvo na porodu imalo očekivani pozitivan ishod, očevi moraju biti psihološki spremni i voljni učestvovati u tome (Juul 2020).

Postnatalni period je, također, obilježen određenim izazovima za očeve, a neki od najčešćih problema o kojima muškarci izvještavaju tokom ove faze tranzicije u očinstvo su: nedostatak sna i umor (koji dovode do poteškoća u obavljanju dnevnih aktivnosti), finansijski pritisak, poteškoće u balansiranju roditeljske i poslovne uloge, frustracija zbog nemogućnosti da budu više uključeni u aktivnosti brige o djetetu i uspostave blizak emocionalni odnos sa svojim djetetom, stres u odnosu s partnericom, osjećaj ograničene slobode i manjka slobodnog vremena u odnosu na raniji period, nedostatak samopouzdanja u roditeljskoj ulozi te nedostatak socijalne podrške (Baafi i sar. 2001, Feeney i sar. 2001, Genesoni i Tallandini 2009, Parke 2002). Dodatnu poteškoću u postnatalnom periodu predstavlja i prilagodba na promjenu dijadnog odnosa (koji je postojao između muškarca i žene) u trijadni odnos (koji uključuje trijadu majka-dijete-otac), što za neke muškarce može biti vrlo izazovan proces jer zahtijeva uspostavljanje ravnoteže između njihovih individualnih potreba i potreba trijade (Genesoni i Tallandini 2009). Promjena u dinamici odnosa može, također, kod nekih muškaraca izazvati i osjećaj zapostavljenosti i/ili isključenosti, naročito u prvim mjesecima djetetovog života, kada je pažnja okoline primarno usmjerena na dijete i majku (Donovan 1995). Na koncu, očevi se tokom ovog perioda moraju adaptirati i na svoju novu poziciju u širem socijalnom okruženju, koja zahtijeva uspostavljanje balansa između roditeljske i drugih životnih uloga (Genesoni i Tallandini 2009).

Danas je općeprihvaćeno stajalište da uspješna tranzicija u očinstvo i razvoj stabilnog očinskog identiteta predstavljaju temelj za kvalitetnu očevu roditeljsku praksu i uspostavljanje zdravog odnosa s djetetom (Lamb i Lewis 2010). Naime, istraživanja konzistentno pokazuju da su očevi, koji imaju stabilnu sliku o sebi kao ocu, više motivirani da se aktivno uključe u brigu o djetetu tokom novorođenačkog perioda, češće provode vrijeme sa svojim djetetom, pružaju mu emocionalnu podršku te razvijaju toplu i blisku vezu s njim, a što se pozitivno odražava na djetetov cjelokupni razvoj (Degarmo 2010, Feeney i sar. 2001, Lamb i Lewis 2010, Parke 2002, Strauss i Goldberg 1999). S druge strane, očevi čija slika o sebi sadrži dosta suprotstavljenih elemenata i nakon rođenja djeteta, teže se nose sa zahtjevima svoje nove uloge i lako dožive osjećaj iscrpljenosti (Strauss i Goldberg 1999).

Na razvoj očinskog identiteta može utjecati više faktora, a neki od najznačajnijih su: aktivna uključenost oca u brigu o djetetu od rođenja, podrška majke i šire društvene zajednice, individualne karakteristike oca te društvena očekivanja (Lamb i Lewis 2010). Istraživanja pokazuju da su aktivno uključivanje oca u brigu o djetetu i podrška koju otac dobiva od partnerice i drugih članova porodice u prvim mjesecima nakon rođenja djeteta, iznimno važni za očevu emocionalno blagostanje i kvalitet odnosa s djetetom, te pogoduju razvoju stabilnog očinskog identiteta (Genesoni i Tallandini 2009, Lamb i Lewis 2010, Pleck 1997). Također, neformalna podrška od drugih očeva, koja uključuje davanje savjeta i razmjenu iskustava i informacija, može biti značajan faktor u procesu prilagođavanja muškarca na očinsku ulogu. Ovo može biti naročito korisno za muškarce koji su novi u očinstvu i kojima razgovor s drugim očevima može pomoći da se osjećaju manje izolirano i da se bolje nose s vlastitim izazovima u roditeljstvu (Hudson i sar. 2003).

Razvoj očinskog identiteta može biti povezan i s različitim ličnim karakteristikama oca, poput samopoštovanja, emocionalne stabilnosti, savjesnosti i odgovornosti, ali i s očevim mentalnim zdravljem. Empirijski nalazi dosljedno potvrđuju da su navedene osobine ličnosti pozitivno povezane s očevim angažmanom i kvalitetom interakcija s djetetom, a što se onda pozitivno odražava i na očevu sliku o sebi u ulozi roditelja (Cummings i sar. 2010, Fluori 2005). S druge strane, mentalni problemi oca, poput depresije i anksioznosti, povezuju se s teškoćama u ispunjavanju roditeljske uloge i općenito se smatraju faktorima koji otežavaju razvoj stabilnog očinskog identiteta (Bronte-Tinkew i sar. 2007, Pleck 1997, Parke 2002, Parke i Cookstone 2019).

Očinski identitet u značajnoj mjeri mogu oblikovati i društveni faktori, a smjer djelovanja može biti i pozitivan i negativan. Tako, naprimjer, društva koja promoviraju roditeljstvo kao zajedničku odgovornost oba roditelja i ističu važnost uloge oca u razvoju djeteta, mogu potaknuti očeve da se aktivno uključe u odgoj i brigu o djeci i razviju pozitivan doživljaj sebe u ulozi oca. Suprotno tome, društva u kojima se i dalje promoviraju tradicionalne rodne uloge u roditeljstvu (prema kojima su odgoj i briga o djetetu primarno obaveza majke, a materijalno zbrinjavanje porodice primarno obaveza oca) mogu demotivirati očeve da se aktivno bave

djecom te dovesti do toga da svoj očinski identitet svedu isključivo na ulogu hranitelja. Također, društva u kojima se muškarcima konstantno nameće pritisak da budu “muževni” i “jaki”, te da ne pokazuju otvoreno emocije, mogu stvoriti okolinu u kojoj se očevima otežava uspostavljanje emocionalne bliskosti s djetetom, a koja je ključna za razvoj očinskog identiteta (Featherstone 2009, Lamb i Lewis 2010, Parke 1996, 2002, Tamis-LeMonda i Cabrera 2002).

Dakle, iz navedenog je jasno da je razvoj očinskog identiteta složen proces, koji može biti oblikovan različitim faktorima. Također, to je jedan kontinuiran proces, koji se razvija tokom vremena, a počinje već u prenatalnom periodu, odnosno, od trenutka kada muškarac sazna da će postati otac i nastavlja se dalje razvijati kako dijete odrasta. S obzirom na to da očinski identitet obuhvata osobine i vrijednosti, koje otac smatra važnim u ulozi oca, te očev odnos prema vlastitom djetetu (Cowan i Cowan 1992), razvoj stabilnog očinskog identiteta smatra se preduvjetom za kvalitetno očinstvo. Upravo iz tog razloga, važno je da očevi imaju kontinuiranu podršku uže socijalne okoline, uključujući partnericu, porodicu i prijatelje. Također, bitno je prepoznati na koji način društvena očekivanja i stereotipi o očinstvu mogu utjecati na očev subjektivni doživljaj očinstva, te raditi na podizanju svijesti o potrebama i ulogama očeva, ali i osigurati odgovarajuću institucionalnu podršku, kojom bi se potaknulo aktivno uključivanje očeva u brigu o djeci.

Biološki aspekti tranzicije u očinstvo

Hormonalne promjene

Tranzicija u očinstvo je, osim psiholoških, obilježena i nizom bioloških promjena kod muškaraca. Naime, tokom trudnoće partnerice i nakon rođenja djeteta kod očeva se dešavaju brojne hormonalne promjene, koje mogu utjecati na njihovo ponašanje i odnos prema novorođenčetu (Parke 2002, Rilling i Mascaro 2017). Konkretno, utvrđeno je da kod očeva, baš kao i kod majki, dolazi do povećanog lučenja oksitocina i prolaktina u zadnjem trimestru trudnoće, te do povećanog lučenja kortizola nakon rođenja djeteta (Storey i sar. 2000). Također, kako se trudnoća partnerice

privodi kraju i približava se vrijeme poroda, kod budućih očeva dolazi do smanjenog lučenja testosterona, a što može trajati i do nekoliko mjeseci nakon rođenja djeteta (Gettler i sar. 2011, Storey i sar. 2000).

Hormon oksitocin igra važnu ulogu u regulaciji socijalnog ponašanja, a povećan nivo ovog hormona kod očeva se povezuje s većim osjećajem brižnosti i povezanosti s novorođenčecom. Osim toga, oksitocin može poboljšati emocionalnu regulaciju i motivaciju te smanjiti nivo stresa, a što može biti vrlo značajno za prilagodbu muškarca na novu ulogu oca. Hormon prolaktin, koji se inače povezuje s laktacijom kod žena, također, igra važnu ulogu u stvaranju i održavanju emocionalne veze između oca i djeteta. Naime, istraživanja pokazuju da su očevi koji imaju povećan nivo prolaktina responzivniji na plač novorođenčeta i općenito provode više vremena u igri s novorođenčecom (Gettler 2014, Storey i sar. 2000). Kada je u pitanju kortizol, utvrđeno je da je povećano lučenje ovog hormona kod očeva posebno izraženo tokom poroda i u prvim mjesecima nakon rođenja djeteta, što je donekle i razumljivo, s obzirom na to da se kortizol često naziva i "hormon stresa". Iako dugotrajno povećanje nivoa kortizola može biti štetno za zdravlje, Storey i saradnici (2000) smatraju da se u ovom slučaju radi o adaptivnom odgovoru očevog organizma na stres, koji mu može pomoći da se brže prilagodi novoj situaciji i brine o novorođenčetu. Na koncu, tranzicija u očinstvo je obilježena i smanjenim lučenjem testosterona, a što se, također, dovodi u vezu s potrebama novorođenčeta i zahtjevima očinske uloge. Naime, istraživanja pokazuju da su očevi kod kojih je nivo testosterona niži općenito više uključeni u brigu o novorođenčetu i pokazuju više topline i nježnosti u interakciji s njim, nego očevi kod kojih je nivo testosterona viši (Storey i sar. 2000, Gettler i sar. 2011).

Smanjeno lučenje testosterona kod očeva je naročito zanimljivo otkriće za naučnike, budući da se radi o tipičnom "muškom" hormonu, koji se obično povezuje s agresivnošću, grubošću, većim seksualnim nagonom i manjim saosjećanjem kod muškaraca (Rilling i Mascaro 2017). Uzroci promjena u nivou testosterona kod očeva, međutim, još uvijek nisu u potpunosti jasni i povezuju se s različitim faktorima. Prema evolucijskom objašnjenju, muškarci su na neki način biološki programirani da im se smanji nivo ovog hormona nakon što postanu očevi, kako bi predstavljali

manju "opasnost" za novorođenče i kako bi se bolje prilagodili očinskoj ulozi. Naime, očevi s nižim nivoom testosterona mogu biti manje skloni neodgovornom i rizičnom ponašanju, što može poboljšati sigurnost djeteta. Također, smanjeno lučenje testosterona može smanjiti agresivnost i povećati empatiju kod očeva te dovesti do toga da se više uključe u njegu djeteta i bolje reagiraju na djetetove potrebe. Prema drugom objašnjenju, interakcija i kontakt s djetetom, kao i emotivni odnos koji otac razvija sa svojim novorođenčetom, mogu biti faktori koji reguliraju nivo testosterona u očevom organizmu. Drugim riječima, što se očevi više uključuju u aktivnosti njege i brige o djetetu i što su privrženiji novorođenčetu, to im se testosteron manje luči. Prema biološkom objašnjenju, smanjenje nivoa testosterona može biti i posljedica međudjelovanja drugih hormona. Tako, naprimjer, neka istraživanja pokazuju da povećani nivoi oksitocina i kortizola mogu dovesti do smanjenog lučenja testosterona kod očeva. Na koncu, nije isključena ni mogućnost da značajnu ulogu u regulaciji nivoa testosterona kod očeva imaju i genetski faktori (Gettler 2014, Parke i Cookstone 2019, Rilling i Mascaro 2017).

Promjene u neuralnim aktivnostima i strukturi mozga

Osim hormonalnih promjena, muškarci doživljavaju značajne promjene i u neuralnim aktivnostima, koje se, također, povezuju s procesom tranzicije u očinstvo. Naime, istraživanja pokazuju da se tokom interakcije s vlastitim novorođenčetom kod muškaraca pojačano aktiviraju određene regije mozga, koje su povezane s motivacijom, empatijom i prepoznavanjem emocionalnih signala, a što može biti indikator razvoja emocionalne veze između oca i djeteta (Kim i sar. 2015, Rilling i Mascaro 2017). Tako je, naprimjer, utvrđeno da muškarci koji su postali očevi pokazuju veću neuralnu aktivnost u regijama mozga zaduženim za emocionalno procesiranje kada čuju plač bebe, nego muškarci koji nisu očevi, ali i da fiziološki jače reagiraju na plač vlastitog novorođenčeta, nego na plač nepoznate bebe (Grande i sar. 2020). Slično tome, Kuo i saradnici (2012) su utvrdili da očevi reagiraju povećanom neuralnom aktivacijom u regijama mozga povezanim s emocionalnom regulacijom i percepcijom nagrade kada im se prikazuju slike njihovog novorođenčeta, što ukazuje na to da doživljavaju pojačan emocionalni odgovor i motivaciju da se bave svojim djetetom i brinu o njemu. U

prilog ovom zaključku ide i podatak da je neuralna aktivnost u ovim regijama mozga kod očeva bila značajno veća kada su gledali slike svog novorođenčeta, nego kada su gledali slike nepoznatih beba.

Empirijski nalazi pokazuju da se tokom tranzicije u očinstvo u mozgu muškarca dešavaju i određene strukturalne promjene. Tako su, naprimjer, Kim i saradnici (2014) utvrdili da kod očeva dolazi do povećanja volumena sive mase u regijama mozga povezanim s empatijom, socijalnom kognicijom i motivacijom, te do smanjenja volumena sive mase u regijama mozga povezanim s procesiranjem nejasnih i dvosmislenih informacija. Prema autorima, povećanje volumena sive mase u navedenim regijama mozga sugerira da se kod očeva nakon rođenja djeteta povećava sposobnost razumijevanja i tumačenja djetetovih emocija i potreba, kao i motivacija da se bave vlastitim djetetom. S druge strane, smanjena sposobnost procesiranja nejasnih i nedvosmislenih informacija može biti posljedica očevog utvrđivanja prioriteta, odnosno, usmjeravanja pažnje na jasne i konkretne informacije vezane za brigu o djetetu. Ovi i brojni drugi empirijski nalazi o promjenama u neuralnim aktivnostima i strukturi mozga očeva (a koje su isto tako utvrđene i kod majki) svjedoče o povećanoj neuroplastičnosti mozga tokom tranzicije u roditeljstvo, odnosno, pokazuju da se mozak majki i očeva aktivno mijenja i prolazi kroz proces prilagodbe, kako bi se bolje nosili s novim situacijama i izazovima koji dolaze s roditeljstvom (Grande i sar. 2020, Kim i sar. 2015).

Kuvada sindrom

Kada je riječ o biološkim aspektima tranzicije u očinstvo, važno je osvrnuti se na još jedan fenomen, koji izaziva pažnju naučnika širom svijeta, a to je *kuvada sindrom* (eng. *couvade syndrome*). Naziv "kuvada" potječe od francuske riječi *couver*, a može se prevesti kao "gniježđenje" ili "ležanje na jajima". U prošlosti, kuvada se odnosila na tradicionalnu praksu kod nekih naroda, u kojoj muškarac pred rođenje djeteta obavlja ritual simulacije porođajnih bolova, obično ležeći u krevetu i izražavajući fizičke simptome koji se povezuju s trudnoćom, poput mučnine, bolova u leđima, glavobolje i sl. Ovaj običaj je zabilježen u različitim kulturama diljem svijeta, a svrha mu je bila različita u različitim kulturama, uključujući tjeranje demona i zaštitu novorođenčeta, povezivanje s

partnericom, jačanje emocionalne veze s djetetom, ali i pomaganje muškarcu da bolje razumije proces trudnoće i poroda te se pripremi za ulogu oca (Klein 1991).

Iako su mnogi aspekti kuvada običaja zastarjeli i više se ne prakticiraju u modernom svijetu, danas mnogi muškarci mogu patiti od stvarnog kuvada sindroma. Kuvada sindrom je medicinski fenomen, koji se javlja kod određenog broja budućih očeva, a karakterizira ga pojava fizičkih i psiholoških simptoma, koji su slični simptomima koje iskuse trudnice. Simptomi kuvada sindroma su različiti i mogu uključivati mučninu, povraćanje, konstipaciju, bolove u stomaku, bolove u leđima, promjene apetita, debljanje, promjene raspoloženja, nesanicu, umor i druge simptome, koji su karakteristični za trudnoću. Dijagnoza kuvada sindroma se uspostavlja ako budući otac navede da tokom trudnoće partnerice osjeća barem dva od navedenih simptoma, a koja nisu bila prisutna prije trudnoće, te da mu prisustvo tih simptoma izaziva značajne poteškoće u svakodnevnom funkcioniranju (Brennan i sar. 2007, Klein 1991).

Uzroci kuvada sindroma nisu tačno poznati i još uvijek su predmet rasprave među stručnjacima. Neki smatraju da je to psihosomatsko stanje, koje može biti izazvano određenim psihološkim faktorima, poput emocionalnog stresa koji muškarac doživljava tokom trudnoće, jake povezanosti s partnericom, želje oca da se osjeća uključeno u trudnoću i brigu o djetetu koje će doći na svijet i sl. Prema psihoanalitičkom tumačenju, simptomi kuvada sindroma mogu biti i izraz nesvjesnih psiholoških procesa, koji se javljaju kod budućeg oca, poput straha od očinstva i osjećaja bespomoćnosti u vezi s tim, pokušaja integracije svoje feminine strane ličnosti u muški identitet, doživljavanja djeteta kao rivala koji će mu oduzeti pažnju partnerice, zavisti prema ženi jer on ne može roditi dijete i sl. (Brennan i sar. 2007, Klein 1991). Noviji empirijski nalazi, međutim, ukazuju da bi kuvada sindrom mogao imati i biološku osnovu, odnosno, da je povezan s hormonalnim promjenama kod muškarca, koje se dešavaju tokom tranzicije u očinstvo. Tako je, naprimjer, u istraživanju koje su proveli Storey i saradnici (2000), utvrđeno da su muškarci koji su patili od kuvada sindroma imali izrazito povišene nivoe prolaktina i izrazito snižene nivoe testosterona.

O učestalosti javljanja kuvada sindroma nema preciznih podataka, a jedan od razloga za to je što značajan broj budućih očeva ne prijavljuje simptome koje osjeća tokom trudnoće partnerice zdravstvenim radnicima, zbog osjećaja stida. Također, budući da se kuvada sindrom prvenstveno smatra medicinskim fenomenom (tj. nije definiran kao medicinski poremećaj), mnogi zdravstveni radnici ove simptome ne prepoznaju kao psihološki i biološki odgovor muškarca na trudnoću partnerice, nego ih pripisuju drugim stanjima (npr. anksioznosti, svakodnevnom stresu, gastrointestinalnim problemima i sl.) (Thomas i Upton 2000).

Iako simptomi kuvada sindroma nisu opasni po zdravlje i obično se spontano povlače nakon rođenja djeteta, mogu biti vrlo neugodno iskustvo za muškarca i narušiti mu kvalitetu života. Negativni učinci kuvada sindroma mogu se, također, odraziti i na mentalno zdravlje budućih očeva, naročito ako žive u konzervativnoj sredini, koja ne pokazuje razumijevanje za ovo stanje. Prema tome, očevima koji dožive kuvada sindrom ključno je pružiti razumijevanje i podršku, a ukoliko je potrebno, može im se savjetovati i da potraže stručnu pomoć. Također, za potpunije razumijevanje ovog fenomena, potrebno je uložiti dodatne istraživačke napore i detaljnije ispitati mehanizme međudjelovanja različitih bioloških, psiholoških i socijalnih faktora, s kojima bi ovaj sindrom mogao biti povezan (Thomas i Upton 2000).

Postporođajna depresija kod očeva

Biološke promjene kroz koje muškarci prolaze tokom tranzicije u očinstvo dovode se u vezu sa još jednim stanjem s kojim se očevi mogu suočiti nakon rođenja djeteta, a to je postporođajna depresija. Postporođajna depresija je stanje koje se obično javlja u prvim mjesecima nakon rođenja djeteta, a karakteriziraju ga simptomi slični depresiji, uključujući tugu, anksioznost, razdražljivost, promjene raspoloženja, gubitak interesa za uobičajene aktivnosti, smanjen libido, poteškoće u spavanju i sl. Iako se sve donedavno smatralo da postporođajna depresija pogađa samo majke, novija istraživanja pokazuju da se ona može javiti i kod očeva (Fisher i Garfield 2016, Paulson i Bazemore 2010, Scarff 2019).

Tačni uzroci postporođajne depresije kod očeva nisu u potpunosti poznati, ali istraživanja pokazuju da postoji kombinacija bioloških, psiholoških i socijalnih faktora, koji mogu doprinijeti njenom razvoju. Neki od bioloških faktora, koji mogu doprinijeti razvoju postporođajne depresije kod očeva su hormonalne promjene koje se javljaju nakon rođenja djeteta, a koje mogu utjecati na raspoloženje i ponašanje očeva, ali i genetska predispozicija za razvoj depresije. Psihološki faktori koji mogu doprinijeti razvoju postporođajne depresije kod očeva uključuju stres, nesigurnost i nedostatak samopouzdanja u ulozi oca, osjećaj bespomoćnosti u roditeljskoj ulozi i sl. Na koncu, kao značajni socijalni faktori, koji se mogu dovesti u vezu s ovim stanjem, navode se problemi u partnerskom odnosu, nedostatak podrške od porodice i prijatelja, finansijski problemi, radni pritisak, poteškoće u uspostavljanju ravnoteže između poslovnih i porodičnih obaveza i sl. (Habib 2012, O'Brien i sar. 2017, Scarff 2019).

S obzirom na činjenicu da postporođajna depresija predstavlja ozbiljan zdravstveni problem, koji narušava kvalitetu svakodnevnog života, ali i kvalitetu roditeljstva, važno ju je na vrijeme prepoznati i liječiti. Istraživanja pokazuju da se postporođajna depresija može uspješno liječiti kombiniranjem psihoterapije, promjene načina života i lijekova. Psihoterapija može pomoći očevima da razumiju uzroke svoje depresije, nauče nove tehnike suočavanja sa stresom i razviju strategije za poboljšanje odnosa s partnericom i djetetom. Ovo može uključivati individualnu terapiju, partnersku terapiju ili grupnu terapiju. Promjene načina života, poput zdrave ishrane, redovne fizičke aktivnosti, dovoljno sna i redovnog održavanja socijalnih kontakata mogu, također, pomoći u smanjenju simptoma postporođajne depresije kod očeva. U nekim slučajevima, za liječenje mogu biti potrebni i lijekovi protiv depresije, međutim, ovu odluku treba donijeti u dogovoru s ljekarom, koji će procijeniti koristi i rizike lijeka u odnosu na individualne potrebe pacijenta (Fisher i Garfield 2016, Habib 2012, Scarff 2019).

Razvijanje odnosa privrženosti s djetetom

Postnatalni period tranzicije u očinstvo obilježen je i izgradnjom čvrstog emocionalnog odnosa između oca i djeteta, odnosno, razvijanjem odnosa privrženosti. Prema Bowlbyju (1969), potreba za privrženosti je biološki utemeljen instinkt s kojim se dijete rađa, a koji mu pomaže da se osjeća sigurno i zaštićeno u prisutnosti skrbnika i zadovolji svoje potrebe. Potrebe mogu biti fiziološke prirode, poput gladi i žeđi, ali mogu biti i emocionalne, odnosno, psihološke. Radi se, dakle, o repertoaru ponašanja koje je vjerovatno evolucijski usvojeno jer dijete bez bliske veze sa skrbnikom jednostavno ne može opstati (Bowlby 1969). Privrženost, međutim, nije važna samo za preživljavanje novorođenčeta, nego se smatra i osnovom za djetetov kasniji psihosocijalni razvoj i uspješnu socijalizaciju. Naime, kroz internalizaciju iskustava i osjećanja vezanih za primarnog skrbnika, dijete razvija *unutrašnji radni model vezanosti*, koji odražava temeljno shvatanje sebe, drugih i svijeta oko sebe. Drugim riječima, kroz odnos sa osobom kojoj je privrženo, dijete usvaja uvjerenja da jeste (ili nije) vrijedno nečijeg staranja i pažnje (*model sebe*) i očekivanje da će druga osoba biti (ili neće biti) raspoloživa kada mu zatreba (*model druge osobe*). Na osnovu ova dva modela, dijete formira stajalište (pozitivno ili negativno) i o svijetu oko sebe te o drugim ljudima, a što ima značajne implikacije za njegovu psihološku prilagodbu i kvalitetu budućih interpersonalnih odnosa. Osim toga, privrženost je povezana i s procesom istraživanja svijeta oko sebe, a što je, također, vrlo značajno za djetetov razvoj. Naime, kada dijete razvije *sigurnu privrženost* (koju obilježava pozitivan model sebe i drugih), ono ima povjerenje u skrbnika i spremno je istraživati svijet oko sebe, znajući da mu je skrbnik uvijek dostupan i da se može osloniti na njega u situacijama kada osjeti strah, tugu ili nelagodu. S druge strane, ako dijete razvije *nesigurnu privrženost* (koju obilježava negativan model bilo sebe ili druge osobe ili oboje), ono nema povjerenje u skrbnika, odnosno, nema osjećaj da postoji "sigurna baza" iz koje može slobodno istraživati i u koju se može vraćati kada ima potrebu za utjehom i zaštitom. Kao rezultat toga, dijete će, umjesto da istražuje svijet oko sebe (a što je ključno za njegov razvoj) biti preokupirano time da zadrži skrbnika blizu sebe (Bowlby 1969, Ainsworth 1973, Stefanović Stanojević 2011, Vasta i sar. 1998).

Ranije se smatralo da dijete može razviti privrženost samo prema jednoj značajnoj figuri i da je to primarno majka (Bowlbyjev princip monotropizma). Ipak, kasnija istraživanja su pokazala da se većina djece, već u prvoj godini života, vezuje za više od jedne figure, uključujući roditelje, stariju braću i sestre, bake i djedove i sl. Usvajanje uvjerenja da djeca imaju višestruke figure privrženosti potaknulo je pitanje njihove organizacije i tako je nastao koncept *hijerarhije figura privrženosti*, koji je aktualan i danas. U novorođenačkoj dobi i najranijem djetinjstvu, najčešći kandidat za primarnu figuru privrženosti je i dalje majka, a kao druga po značajnosti izdvaja se figura oca (Grossman i sar. 2002, Newland i sar. 2008, Stefanović Stanojević 2011). Ipak, to ne mora uvijek biti slučaj. Naime, struktura hijerarhije je određena višestrukim faktorima, poput vremena koje dijete provodi sa osobom, kvalitete brige koju osoba pruža djetetu (senzitivnost i responzivnost), emocionalnog ulaganja u dijete, socijalnih uloga i dosljednosti prisustva figure u životu djeteta (Loewenton 2005, prema Stefanović Stanojević 2011).

Premda je danas sasvim jasno da su i majka i otac značajne figure privrženosti za dijete, istraživanja pokazuju da se privrženost prema majci i ocu razvija na osnovu različitih iskustava koja dijete ima s njima u ranom djetinjstvu, tako da ih treba posmatrati zasebno. Privrženost prema majci se obično formira na osnovu iskustava s majkom kao primarnim skrbnikom tokom rane dojenačke dobi, kroz aktivnosti njege i brige, dok se privrženost prema ocu obično razvija kroz druženje i igru (Grossman i sar. 2002). Uzimajući u obzir navedeno, Paquette (2004) opisuje emocionalnu vezu između majke i djeteta kao "umirujući odnos", u kojem dijete zadovoljava potrebu za sigurnošću i zaštitom, a emocionalnu vezu između oca i djeteta kao "aktivacijski odnos", u kojem dijete zadovoljava potrebu za stimulacijom i istraživanjem. Ovo, međutim, ne znači da su navedeni odnosi međusobno isključivi i da jedino majka može predstavljati "sigurnu bazu" za dijete. Naime, roditeljska senzitivnost i responzivnost (a koje se smatraju ključnim faktorima za razvijanje sigurne privrženosti djeteta prema roditelju) mogu doći do izražaja u obje vrste odnosa, ali je kontekst u kojem se ispoljavaju donekle različit. Tako, naprimjer, očevi mogu pružiti veći osjećaj sigurnosti djetetu i biti mu "sigurna baza" tokom procesa istraživanja, dok majke mogu pružiti veću utjehu i biti "sigurna baza" kada je dijete tužno ili uznemireno. U

tom smislu, majčina i očeva funkcija kao figura privrženosti mogu biti komplementarne i doprinijeti uspostavljanju balansa između djetetove potrebe za sigurnošću i zaštitom i potrebe da učestvuje u uzbudljivim i izazovnim aktivnostima, a koji je izuzetno značajan za djetetov zdrav psihosocijalni razvoj (Grossman i sar. 2002, Paquette 2004).

Dakle, ono što je ključno za uspostavljanje sigurne privrženosti djeteta prema roditelju nije vrsta aktivnosti u koju se roditelj uključuje s djetetom, nego stepen u kojem je roditelj osjetljiv na potrebe, emocije i signale djeteta i spremnost da na njih brzo i adekvatno odgovori. Prema tome, i kada je u pitanju igra, kao interakcijski kontekst za razvoj privrženosti između oca i djeteta, iznimno je važno da otac tokom stimulacije i postavljanja izazova djetetu bude senzitivan, pažljiv i podržavajući, te da aktivnosti igre prilagodi potrebama, sposobnostima i razvojnom nivou djeteta (Grossman i sar. 2002). Naime, stimulacijom ponašanja koja su na granici igre i izazivanja straha, ali uz istovremeno pružanje podrške i pomaganje djetetu da se umiri kada je preplašeno, otac potiče razvoj djetetove sposobnosti regulacije intenzivnih emocija i izlaženja na kraj s povećanom stimulacijom. Također, pruža mu osjećaj sigurnosti i zaštite, što stvara osnovu za razvoj povjerenja i privrženosti prema ocu. S druge strane, ukoliko otac pokazuje manjak osjetljivosti i brige nakon što uključi dijete u stimulativnu i izazovnu interakciju, to može smanjiti djetetovu sposobnost samoregulacije i dovesti do preplavlivanja djeteta emocijama, a što u konačnici može rezultirati razvijanjem nepovjerenja djeteta prema ocu (Hazen i sar. 2010).

Iako istraživanja pokazuju da se očevi kao figure privrženosti najčešće uključuju u aktivnosti kojima je cilj stimulacija djeteta, važno je naglasiti da igra ipak nije jedini kontekst za razvoj privrženosti između oca i djeteta. Naime, u novije vrijeme očevi se sve češće uključuju i u aktivnosti njege i brige o djetetu još od najranijeg uzrasta djeteta, tako da se čvrsta emocionalna veza između djeteta i oca uspostavlja i kroz ove aktivnosti. Isto tako, i majke se često upuštaju u poticajne i zabavne aktivnosti s djetetom, tako da i njihov odnos s djetetom sadrži elemente aktivacije i stimulacije. Shodno tome, kruta diferencija uloga u kojoj je primarna funkcija majke pružanje utjehe i topline, a primarna funkcija oca poticanje na istraživanje, nije poželjna i ne treba biti prenaplašena.

Drugim riječima, iako se roditelji mogu više angažirati u svojim rodno određenim ulogama, činjenica je da i majke i očevi mogu po potrebi preuzimati obje funkcije kao figure privrženosti, a mogu se i međusobno nadopunjavati u svojim funkcijama. Ono što je ključno, jeste da su djetetove fiziološke potrebe, kao i potrebe za pažnjom, brigom i podrškom zadovoljene, te da su roditelji, ne samo fizički, nego i emocionalno dostupni i osjetljivi. Na taj način, roditelji stvaraju dobru osnovu za formiranje sigurne privrženosti djeteta prema njima, a koja ima izniman značaj za djetetov cjelokupan razvoj (Lamb i Lewis 2010, Newland i Coyl 2010, Newland i sar. 2008).

ODRASTANJE UZ OCA: ZNAČAJ I ULOGA OCA U RAZVOJU I ODGOJU DJETETA

Uloga oca u razvoju djeteta iz ugla različitih psiholoških teorija

U pokušaju razumijevanja važnosti očeve uloge u razvoju djeteta, naučnici polaze iz različitih teorijskih perspektiva. Naime, u psihologiji općenito, pa ni u razvojnoj psihologiji, ne postoji jedna univerzalna teorija koja bi mogla u potpunosti objasniti sve aspekte odnosa između roditelja i djeteta. Umjesto toga, postoje samo skupine logički osmišljenih teorijskih postavki, kojima se objašnjava uloga roditelja u dječijem razvoju, bilo u cjelini ili u specifičnim aspektima djetetovog funkcioniranja, tokom različitih faza odrastanja. Iako je svaka teorija suviše ograničena za pružanje sveobuhvatnog uvida u složenu dinamiku ovih odnosa, pojedinačno, svaka je značajnim dijelom doprinijela proučavanju i razumijevanju, kako majčinog, tako i očevog utjecaja na dijete. U nastavku teksta sažeto je prikazano kako se uloga oca tumačila u nekim od najutjecajnijih teorijskih paradigmi u razvojnoj psihologiji, u prvoj i drugoj polovini 20. stoljeća.

Psihodinamski pristup

Tokom 40-ih godina prošlog stoljeća, uloga oca se u okviru *psihoanalitičke teorije* uglavnom razmatrala u kontekstu razrješenja Edipovog kompleksa, koji se, prema Freudu, javlja u periodu od treće do šeste godine života. Ovu fazu razvoja Freud je nazvao falusna faza, međutim, u literaturi se često koristi i termin edipalna faza (Jones 2007). Prema Freudu, djeca tokom ove razvojne faze počinju osjećati privlačnost prema roditelju suprotnog spola, a roditelja istog spola doživljavaju kao rivala, koji im smeta i krade pažnju roditelja suprotnog spola. Ipak, djeca ubrzo počinju osjećati konflikt jer shvataju da im je roditelj istog spola moćan suparnik. Da bi razriješili taj konflikt, djeca prvo, kroz proces represije,

potiskuju svoje želje u nesvjesno i brišu sjećanja na taj događaj, a zatim nastoje nadoknaditi taj gubitak kroz proces identifikacije s roditeljem istog spola, usvajajući njegove karakteristike (Vasta i sar. 1998). Termin Edipov kompleks se u početku koristio isključivo u kontekstu razmatranja razvoja spolne uloge kod dječaka, a Jung je naknadno uveo termin Elektrin kompleks, kako bi opisao isti proces kod djevojčica. Freud je smatrao da je očeva uloga u razrješenju Edipovog (i Elektrinog) kompleksa ključna jer pomaže djetetu da razvije zdrav odnos prema svom spolu, prepozna granice prihvatljivog ponašanja i nauči kako se nositi s osjećajima ljubomore i konkurencije. Također, smatrao je da je uloga oca u ovoj fazi razvoja djeteta direktno povezana i s formiranjem superega, tj. unutrašnjeg sistema normi i moralnih vrijednosti (Diamond 2007, Featherstone 2009, Jones 2007).

Predstavnici *teorije objektnih odnosa* su, tokom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, proširili ulogu oca na preedipalnu fazu razvoja, koja obuhvata period od rođenja do treće godine života, a u tom kontekstu, posebno značajne doprinose dali su Donald Winnicott i Margaret Mahler. Iako su predmet istraživanja ovih autora bile prvenstveno karakteristike dijadnog odnosa između majke i djeteta, priznali su i važnu ulogu oca. Oca su smatrali drugom najznačajnijom figurom u djetetovom životu, a njegov doprinos u ranom razvoju djeteta uglavnom je razmatran u kontekstu poticanja separacije djeteta od majke i razvoja individuacije (Diamond 2007).

Prema psihoanalitičkom stajalištu, majka i dijete tokom prvih nekoliko mjeseci života razvijaju posebnu vezu, koja se naziva *simbioza* i u tom periodu dijete je u potpunosti psihološki sjedinjeno s majkom. Ono ne razlikuje sebe od majke. Nema granica i nema odvojenosti. Nema identiteta. Ovaj doživljaj psihološkog jedinstva, međutim, nije svojstven samo djetetu, nego se u početku javlja i kod majke, a najintenzivniji je tokom prvih nekoliko mjeseci djetetovog života. Tokom ovog perioda, majka djetetove želje i potrebe stavlja ispred svojih i sve svoje resurse usmjerava na prepoznavanje i zadovoljavanje djetetovih potreba, koje postaje centar njenog interesa (Diamond 2007). Winnicott za ovo koristi pojam "primarna majčina zaokupljenost", a definira ga kao stanje pojačane majčine osjetljivosti prema novorođenčetu, koje se razvija za vrijeme, a

posebno intenzivno krajem trudnoće i traje nekoliko mjeseci po rođenju djeteta. Winnicott to stanje opisuje kao “ludilo” koje razvija zdrava majka, aludirajući da primarnu majčinu zaokupljenost može razviti samo psihički zdrava i stabilna majka. Prema ovom autoru, iskustvo bliskosti i povezanosti s majkom za vrijeme djetetove potpune fizičke i psihološke ovisnosti o njoj, predstavlja temelj za zdrav emocionalni razvoj djeteta i pomaže mu da razvije osjećaj sigurnosti i povjerenja u druge ljude i svijet oko sebe. Također, kroz kvalitetnu njegu majka osigurava okvir u kojem djetetova konstitucija postaje jasnija i dijete postepeno počinje razvijati doživljaj sebe i svog postojanja (Pernar 2008). Iako je uloga oca u ovoj fazi razvoja u sjeni značenja majčine uloge, polazi se od pretpostavke da samo očevo prisustvo, briga i podrška koju pruža majci, omogućava ovo majčino stanje, odnosno, doprinosi razvoju zdrave simbioze između djeteta i majke, koja je ključna za djetetov optimalan razvoj (Diamond 2007, Pernar 2008).

Simbiotski odnos s majkom, iako nužan u najranijem periodu djetetovog života, u kasnijim fazama razvoja se raskida i ustupa mjesto razvoju lične autonomije djeteta. Naime, kako dijete raste, proces odvajanja od majke postaje važan za razvoj njegove individualnosti i identiteta. Drugim riječima, da bi dijete razvilo zdravu ličnost, važno je da prihvati iskustvo fizičke odvojenosti od majke i uspostavi doživljaj vlastitog postojanja kao zasebnog entiteta (Diamond 2007). Prema Mahler, ovo se dešava postepeno, kroz proces *separacije i individuacije*. Poput Winnicotta, Mahler je, također, smatrala da je preduvjet za uspješno odvajanje prethodno uspostavljeno dobro simbiotsko jedinstvo s majkom, u kojem će se dijete osjećati ugodno te razviti temeljno povjerenje i osjećaj svemoći uz majku, koja prepoznaje i adekvatno zadovoljava njegove potrebe (Pernar 2008).

Proces separacije počinje oko petog ili šestog mjeseca života, a prva faza u ovom procesu je faza *diferencijacije*. U ovoj fazi dijete prepoznaje tjelesne granice između sebe i majke i smanjuje fizičku ovisnost o njoj, prepoznavajući je kao parcijalni objekat. Također, postaje svjesno i drugih figura u svom okruženju, prvenstveno oca, koji izlazi iz sjene u kojoj je bio tokom faze simbioze. Otac igra značajnu ulogu u ovom procesu tako što postaje drugi primarni objekat nakon majke, koji dijete percipira kao

izvor podrške i sigurnosti. U drugoj fazi, koja se naziva *practiciranje*, dolazi do razvoja motoričkih sposobnosti i dijete, zahvaljujući tome, počinje aktivnije istraživati svoju okolinu. Dijete sada majku gleda iz različitih uglova i ona mu izgleda fizički drugačija. Osim toga, figura majke se mijenja u još jednom pogledu. Za razliku od ranijeg perioda, u kojem je majka ispunjavala sve djetetove želje i davala mu osjećaj svemoći, sada predstavlja figuru koja ga ograničava, zaustavlja i traži poslušnost. Ova faza obično traje od 10. do 15. mjeseca života. Nakon toga, slijedi faza *približavanja*, koja traje otprilike od 15. do 24. mjeseca. Kako savladava hodanje, dijete sve više postaje svjesno da je sposobno kretati se daleko od majke i to mu stvara nelagodu. S obzirom na to da je ovo iskustvo odvajanja popraćeno separacijskim strahom i procesom tugovanja, u ovom razdoblju je od velikog značaja uloga prijelaznih objekata, koji olakšavaju djetetu separaciju od majke, a naročito uloga oca (Pernar 2008). Naime, iako se otac navodi kao druga značajna figura u životu djeteta, Mahler ističe da je on zapravo prva figura iz vanjskog svijeta, za razliku od majke, koja se od rođenja doživljava kao totalni objekat. Prema tome, podrška oca, kao nekoga ko u djetetov život ulazi izvana i približava mu vanjski svijet kao lijep, uzbudljiv i zanimljiv za istraživanje, u ovoj fazi je od iznimnog značaja (Diamond 2007). Posljednu fazu, Mahler je nazvala *konstantnost objekta* i to je faza u kojoj dijete može prihvatiti odsutnost za njega važnog objekta, odnosno, uspostaviti konstantnu mentalnu predodžbu majke. Uspostavljanje mentalne predodžbe majke pomaže djetetu da izdrži separacijsku anksioznost, tako da majčina kontinuirana prisutnost više nije neophodna. Ova faza počinje oko druge godine djetetovog života i traje do treće godine, a njen završetak određen je djetetovim prihvatanjem iskustva fizičke odvojenosti od majke i razvijanjem osjećaja vlastitog autonomnog postojanja (Pernar 2008).

Važnost uloge oca u razvoju djeteta prepoznata je i u razdoblju adolescencije, kada se dešava proces tzv. "*druge individuacije*". Ovaj termin uveo je Peter Blos, kao analogiju Mahlerinom procesu separacije i individuacije u ranom djetinjstvu. Ipak, za razliku od Mahler, koja razvoj objektnog odnosa u ranom djetinjstvu posmatra kroz razvoj djetetove fizičke autonomije, Blos razvoj objektnog odnosa u adolescenciji posmatra kroz razvoj psihološke autonomije (Špelić 2007).

U opisu procesa “druge individuacije”, Blos navodi da mladići i djevojke ulaze u razdoblje adolescencije sa zadatkom napuštanja intrapsihičkih reprezentacija roditelja, koje su do tada predstavljale osnovu njihovog psihičkog funkcioniranja. Ovaj proces psihološkog odvajanja obilježen je ponovnim aktiviranjem potreba koje potiču iz rane faze separacije i individuacije, ali i arhaičkih strahova vezanih uz gubitak vlastitog integriteta. S obzirom na to da se ponovo aktivirane simbiotsko-ovisničke potrebe primarno odnose na majku, značenje i kvaliteta odnosa adolescenta s pojedinim roditeljem je različita. Tako je, naprimjer, u ranoj adolescenciji naglašena prisutnost regresivnih simbiotskih tendencija prema ponovnom sjedinjenju s majkom i isto tako arhaičkih strahova koji vode ka tendenciji udaljavanja iz tog odnosa. Odnos s ocem, s druge strane, ima sasvim drugačije značenje u ovom razvojnom razdoblju i služi kao pomoć u psihološkom odvajanju od majke i izgradnji autonomije (Špelić 2007).

Prema Blosu, proces psihološkog odvajanja od majke donekle je različit za djevojke i mladiće. Naime, uočeno je da majke imaju tendenciju da spontano podrže psihološko odvajanje svojih sinova, dok istovremeno prolongiraju povezanost sa svojim kćerima. Tako prolongirana majčina emocionalna uključenost, s njenim simbiotskim značenjem, predstavlja prepreku razvoju psihološke autonomije kod djevojaka i čini je mnogo bolnijom i težom. S druge strane, prolongirana emocionalna uključenost majke kod mladića predstavlja opasnost za razvoj njihove seksualnosti i samim tim je pokretač procesa odvajanja i razvoja psihološke autonomije. Tendencija zbližavanja s majkom kod mladića istovremeno potiče i strah od gubitka muškosti, što dodatno pojačava njihovu potrebu za psihološkim udaljavanjem od majke i usmjeravanjem prema ocu i vršnjacima istog spola. Blos smatra da upravo ova odbrana predstavlja osnovu za izgradnju dijadnog odnosa između očeva i sinova u ranom adolescentskom razdoblju (Špelić 2007).

Kada su u pitanju djevojke, kod njih je odbrana, također, popraćena okretanjem prema ocu, međutim, ona se interpretira kao privremeno premještanje ponovno aktivirane jake preedipalne emocionalne vezanosti za majku na oca, kao zamjenskog objekta ljubavi. U toj dinamici, posebnu ulogu ima otac, koji poticanjem autonomije kod kćeri, služi kao podrška

u procesu njenog psihološkog odvajanja od majke (Špelić 2007). Pri tome je veoma važno da otac u ovoj dinamici ne potiče pasivnu potrebu kćeri prema njemu kao zamjenskom objektu za majku jer to može dodatno otežati njenu psihološku individuaciju i razvoj seksualnosti (Cohler i Paul 2002).

Psihoanalitički pristup se često koristio kao teorijski okvir u ranim istraživanjima očinstva, naročito u kontekstu razmatranja potencijalnih negativnih efekata očevog odsustva na razvoj djeteta. Ipak, danas se u razvojnoj psihologiji sve veći naglasak stavlja na važnost razumijevanja pozitivnih utjecaja očevog prisustva na različite aspekte dječijeg razvoja, tako da se istraživači više usmjeravaju na druge teorijske pristupe, koji pružaju sveobuhvatniju perspektivu za razumijevanje složene i višedimenzionalne prirode očeve uključenosti (Featherstone 2009, Lamb 2010).

Teorija privrženosti

Krajem 50-ih godina prošlog stoljeća, britanski psihijatar i psihoanalitičar John Bowlby uveo je novu hipotezu o prirodi ranog odnosa između majke i djeteta, a zasnovao ju je na teoriji objektnih odnosa i etološkoj teoriji. Slijedeći sopstvena uvjerenja o prirodi i značajnosti ovog odnosa, Bowlby je nastojao da u psihoanalitički kontekst ugradi ideju o primarnosti potrebe djeteta za majkom, odnosno, da kroz evolucijska objašnjenja ljudskog ponašanja objasni načine i razloge za uspostavljanje veze između majke i djeteta. Ovaj Bowlbyjev pokušaj da spoji nespojivo uzdrmao je psihoanalitičare i učinio Bowlbyja otpadnikom, međutim, rezultirao je formuliranjem jednog sasvim novog teorijskog pristupa. Da bi naglasio razliku između svog i psihoanalitičkog određenja odnosa između majke i djeteta, Bowlby uvodi termin *privrženost* (umjesto psihoanalitičkog pojma zavisnost), a njegova teorija postaje poznata kao *teorija privrženosti* (Stefanović Stanojević 2011).

Prema Bowlbyju, privrženost predstavlja posebnu vezu koja se formira između majke i djeteta vrlo brzo nakon djetetovog rođenja i traje cijeli život, kao trajna emocionalna veza uspostavljena između dvije osobe (Stefanović Stanojević 2011). Bowlby je na privrženost gledao kao na evolucijski utemeljen oblik odnosa, a svoju teoriju je zasnovao na četiri

postulata: (a) dječija vezanost za majku je *primarna potreba*, jednaka gladi ili žeđi; (b) ponašanja koja majka i dijete upotrebljavaju kako bi ostala u bliskom dodiru su *urođena*; (c) privrženost se lako razvija tokom *osjetljivog perioda* razvoja, a nakon toga dijete nikada ne može postići istinski prislan emocionalni odnos s drugom osobom i (d) kvaliteta ranih socijalnih interakcija je *ključna za kasniji razvoj*, na takav način da se rana iskustva prenose dalje procesima u nesvjesnom (Bowlby 1969, Vasta i sar. 1998, Berk 2008).

Prema teoriji privrženosti, dijete rani odnos sa skrbnikom internalizira i formira *unutrašnji radni model vezanosti*, tj. mentalnu reprezentaciju sebe, drugih ljudi, kao i odnosa sebe i drugih, koja služi kao prototip za kasnije odnose sa značajnim drugima izvan primarne porodice. Osnovna pretpostavka je da će dijete koje formira sigurnu privrženost sa skrbnikom u najranijoj dobi, imati kapacitet da uspostavi sličan odnos i sa drugim ljudima kasnije u životu (npr. prijateljima, romantičnim partnerima i sl.). Suprotno tome, dijete koje formira nesigurnu privrženost u ranom odnosu sa skrbnikom, prenijet će ovaj obrazac i na kasnije interpersonalne odnose. Sigurna privrženost odražava pozitivan stav o sebi i drugim ljudima, kao i povjerenje u druge ljude i svijet oko sebe, a preduvjet za razvoj ovog oblika privrženosti je topao i njegujući rani odnos, u kojem skrbnik pokazuje visok stepen senzitivnosti (osjetljivost za dječije potrebe) i responzivnosti (dostupnost i spremnost da odgovori na potrebe djeteta). Nesigurna privrženost se, s druge strane, razvija kada uvjeti za formiranje sigurne privrženosti nisu ispunjeni, tj. kada u ranom odnosu izostaju senzitivnost i responzivnost skrbnika. U toj situaciji, dijete formira negativnu sliku o sebi i razvija temeljno nepovjerenje prema drugim ljudima i svijetu oko sebe. Kvaliteta privrženosti s primarnim skrbnikom se, također, smatra osnovom za djetetov kasniji psihosocijalni razvoj i uspješnu socijalizaciju (Bowlby 1988, prema Brown i Aytuglu 2020).

U svojim ranim radovima, Bowlby je isticao ideju *monotropizma*, odnosno, naglašavao je da dijete ima urođenu predispoziciju za preferiranje veze privrženosti s jednom određenom figurom, najčešće majkom. Također, smatrao je da djetetov rani razvoj u potpunosti zavisi od majčine uloge u podizanju djeteta tokom cijelog dana, te je isticao neophodnost

neprekidnog kontakta majke s djetetom. Shodno tome, teorija privrženosti je tokom 60-ih godina 20. stoljeća svedena na koncept štetnosti lišavanja djeteta majčine njege te, posljedično, nekritične zabrane čak i povremene separacije majke od djeteta (Stefanović Stanojević 2011). Osim toga, pretjerano naglašavanje ekskluzivnosti majčine uloge u razvoju djeteta, dovelo je do toga da je svaki drugi odnos djeteta s odraslima, uključujući i onaj s ocem, ostao zanemaren i općenito se smatrao manje važnim za djetetov razvoj (Featherstone 2009).

Pod utjecajem javnog mnijenja, feminističkog pokreta, ali i mnogobrojnih naučnih studija, Bowlbyjeva ideja monotropizma je doživjela brojne kritike, te je okarakterizirana kao koncept podložan pretjeranim interpretacijama. Uslijed kritika, Bowlby je 80-ih godina revidirao svoju teoriju i ideju monotropizma zamijenio mnogo realnijom pretpostavkom o *hijerarhiji figura privrženosti*, koja podrazumijeva da dijete razvija privrženost prema više figura iz svog užeg okruženja, koje mu pružaju odgovarajuću njegu. Iako je majku i dalje smatrao primarnom figurom privrženosti, Bowlby je priznao i važnost uloge oca, a u hijerarhiji ga je pozicionirao na drugo mjesto, odmah iza majke (Brown i Aytuglu 2020, Lamb i Lewis 2010, Newland i sar. 2008, Stefanović Stanojević 2011). Ova teza je dobila empirijsku podršku već u prvim studijama o privrženosti, u kojima je utvrđeno da djeca još od najranije dobi pokazuju vezanost za oba roditelja (Brown i Aytuglu 2020).

Nakon što je oca, kao značajnu figuru privrženosti, uvažio osnivač teorije, ideja o važnosti ranog odnosa s ocem za razvoj djeteta ubrzo je postala općeprihvaćena i istraživači su počeli intenzivnije istraživati ovu tematiku. U tom kontekstu, posebna pažnja je bila usmjerena na provjeru hipoteze o dječijoj preferenciji figure privrženosti te istraživanje oblika očevog ponašanja, koji doprinose razvoju sigurne privrženosti u odnosu otac-dijete (Brown i Aytuglu 2020).

Rezultati ranih studija su upućivali na zaključak da je Bowlbyjeva pretpostavka o preferenciji majke kao primarne figure privrženosti tačna, budući da se pokazalo da mala djeca u situacijama uznemirenosti i stresa prije biraju majku kao utočište i sigurnu bazu nego oca (Cohen i Campos 1974, Lamb i sar. 1983, prema Brown i Aytuglu 2020). U nekim drugim istraživanjima, međutim, utvrđeno je da je preferencija prema

majci naročito izražena u periodu od 12. do 18. mjeseca, ali da nakon ovog uzrasta ta tendencija nestaje i dijete ne pravi razliku između majke i oca po pitanju traženja utjehe u stresnim situacijama (Lamb 1977, Sagi i sar. 1985, prema Brown i Aytuglu 2020). Autori su ovo pokušali objasniti činjenicom da je u najranijem periodu djetetovog života obično majka ta koja pruža svakodnevnu brigu i njegu djetetu, a da se otac u interakciju s djetetom intenzivnije uključuje nešto kasnije, kada dijete postane motorički spretnije i samostalnije. Shodno tome, pretpostavili su da je to glavni razlog zbog kojeg dijete razvija privrženost prvo prema majci, a tek kasnije prema ocu, a ne djetetova urođena predispozicija za preferiranje veze privrženosti s majkom (kako je isticao Bowlby). Podršku ovoj pretpostavci dala su i neka kasnija istraživanja, u kojima je utvrđeno da u situacijama kada su oba roditelja aktivno uključena u brigu o djetetu i imaju kvalitetne interakcije s djetetom od najranije dobi, dijete ne pokazuje preferenciju prema jednom roditelju, odnosno, razvija jednako snažnu privrženost i prema majci i prema ocu (Fox i sar. 1991, van Ijzendoorn i de Wolffi 1997, prema Brown i Aytuglu 2020).

Kada su u pitanju oblici očevog ponašanja koji doprinose razvoju privrženosti u odnosu otac-dijete, ključno pitanje oko kojeg se raspravljalo u naučnim krugovima bilo je jesu li za ovaj odnos važnije očeva senzitivnost i responzivnost (koje se općenito smatraju najvažnijim odrednicama privrženosti) ili očev zaigran pristup djetetu, koji uključuje fizičku stimulaciju djeteta. Ovo pitanje potaknuto je prije svega *teorijom aktiviteta* (Paquette 2004), u kojoj se postulira da dijete razvija privrženost prema ocu primarno kroz igru, i to onu grubu "mušku" igru (eng. *rough i tumble play*), u kojoj otac, kroz stimulaciju aktivnosti koje su na granici igre i izazivanja straha, potiče dijete da preuzima rizik i istražuje svijet oko sebe. Empirijski nalazi, međutim, nisu sasvim konzistentni i premda ne opovrgavaju ovu tezu, ne daju joj ni tako snažnu podršku. Općenito, danas se većina autora slaže da su očeva aktivacija i zaigran pristup djetetu svakako važan interakcijski kontekst za izgradnju odnosa privrženosti između oca i djeteta, ali da su efektni jedino ako otac tokom tih interakcija pokazuje visok nivo osjetljivosti i responzivnosti (Bureau i sar. 2017, Grossman i sar. 2002a, Lucassenn i sar. 2011).

Osim ispitivanja relativnih doprinosa očeve stimulacije i očeve senzitivnosti u objašnjenju kvalitete privrženosti između djeteta i oca, istraživači su, također, uspoređivali relativne doprinose očeve uključenosti (količina vremena provedena u izravnom kontaktu s djecom) i očeve senzitivnosti (prepoznavanja i adekvatno reagiranje na djetetove potrebe). Rezultati longitudinalnog istraživanja Browna i saradnika (2012), u kojem su praćeni očevi i njihova djeca u dobi od 13 do 36 mjeseci, pokazali su da oba faktora predviđaju razvoj sigurne privrženosti kod djece. Ipak, autori su utvrdili da je u slučaju kada su očevi bili visoko senzitivni, njihova uključenost imala manji relativni doprinos u objašnjenju sigurne privrženosti kod djece, što upućuje na zaključak da je kvaliteta kontakta s djetetom ipak važnija od njegove učestalosti. Osim toga, utvrđeno je da je ova veza dvosmjerna, odnosno, da sigurna privrženost djeteta isto tako utječe na kasniju senzitivnost oca. Autori su ovo objasnili kroz pretpostavku da djetetovo ispoljavanje povjerenja i bliskosti prema ocu djeluje poticajno na očevu samopouzdanje i osjećaj ispunjenja očinske uloge i doprinosi razvoju međusobno nagrađujućih interakcija, koje pogoduju daljem razvoju bliskog odnosa između oca i djeteta (Brown i sar. 2012).

Teorija privrženosti i danas predstavlja dominantan teorijski okvir za ispitivanje doprinosa kvalitete ranih interakcija s roditeljima u objašnjenju socio-emocionalnog razvoja kod djece i mladih. Ipak, budući da je u razvojnoj psihologiji fokus istraživača dugo godina bio isključivo na odnosu majka-dijete, u naučnoj literaturi općenito ima više podataka o utjecaju kvalitete privrženosti prema majci na djetetov razvoj. Tokom posljednjih nekoliko desetljeća, međutim, evidentan je porast istraživanja koja se bave kvalitetom privrženosti prema ocu, a rezultati tih studija dosljedno pokazuju da kvalitetan rani odnos s ocem, također, ima pozitivan utjecaj na razvoj različitih socio-emocionalnih vještina kod djece. Između ostalog, sigurna privrženost prema ocu se pokazala značajno povezana s boljom socijalnom kompetencijom i emocionalnom regulacijom, izraženijim prosocijalnim ponašanjem, većim samopouzdanjem i kvalitetnijim odnosima s vršnjacima, te manjom učestalošću različitih internaliziranih i eksternaliziranih problema kod djece i mladih (Hennigar i sar. 2020, Lamb i Lewis 2010, Newland i sar. 2008).

Ekološki pristup

Ekološki pristup u proučavanju razvoja uzima u obzir međudjelovanje pojedinca i njegove okoline, a jedan od takvih pristupa je *teorija ekoloških sistema*, koju je krajem 70-ih godina prošlog stoljeća koncipirao američki psiholog Urie Bronfenbrenner. Bronfenbrennerov pristup ispitivanja pojedinca unutar sistema ukorijenjen je u konceptima Lewinove *teorije polja* i *sociokulturalne teorije* Vygotskog, a njegov revolucionarni rad imao je dalekosežan utjecaj na oblikovanje savremenog pristupa u proučavanju dječijeg razvoja u razvojnoj psihologiji. Naime, za razliku od tradicionalnih razvojnih teoretičara, koji su zagovarali jednosmjernan pogled na socijalizaciju, odnosno, pretpostavljali da se dijete pasivno oblikuje pod utjecajem roditelja, Bronfenbrenner (1979) je isticao da je razvoj djeteta kompleksan i dinamičan proces, koji je pod utjecajem složene interakcije mnogobrojnih faktora. Također, naglašavao je da dijete i okolina neprekidno utječu jedno na drugo na recipročan način te da je ovaj krug međudjelovanja nemoguće razumjeti, a da se ne uzme u obzir ličnost djeteta i širi ekološki kontekst u kojem se te interakcije odvijaju. Zahvaljujući tome, teorija ekoloških sistema je 80-ih godina 20. stoljeća postala vodeća teorijska perspektiva u razvojnoj psihologiji, odnosno, priznata je kao pristup koji pruža najrazrađenije i najtemeljitije objašnjenje utjecaja okoline na razvoj djeteta (Berk 2008).

Bronfenbrenner je okolinu zamislio kao niz povezanih struktura u kojima se odvija djetetov svakodnevni život, a podijelio ju je na četiri sistema: *mikrosistem*, *mezosistem*, *egzosistem* i *makrosistem*. Za svaki od navedenih sistema je pretpostavljeno da ima značajan utjecaj na djetetov razvoj te da je jačina utjecaja direktno srazmjerna blizini pojedinog sistema. Mikrosistem predstavlja sistem koji je najbliži djetetu i čiji je utjecaj na dijete najveći. Uključuje ljude s kojima je dijete u direktnoj interakciji (npr. članovi porodice, učitelji, vršnjaci, rodbina i sl.), ali i fizička obilježja okruženja (npr. veličina kuće, veličina dječijeg igrališta i sl.). Ovaj sistem je vrlo dinamičan i mijenja se kako dijete raste. Drugi sistem po redu je mezosistem, a odražava odnose između djetetovih različitih mikrosistema (npr. odnos između roditelja i učiteljice). Općenito se smatra da što su ti sistemi više povezani, razvoj djeteta ima dosljedniju podršku. Treći sistem je egzosistem, a odnosi

se na djetetovo šire socijalno okruženje (npr. lokalna vlast, školsko vijeće, radno mjesto roditelja i sl.). U ovom sistemu dijete ne učestvuje direktno, ali može biti pod njegovim indirektnim utjecajem. Na koncu, četvrti sistem je makrosistem, a odnosi se na kulturu i subkulturu u kojoj dijete živi (Berk 2008, Bronfenbrenner 1979, Vasta i sar. 1998).

Prema Bronfenbrenneru (1979), okolina je dinamičan i promjenljiv sistem. Svaki put kada pojedinac dobije neku novu životnu ulogu ili promijeni svoju okolinu, njegov mikrosistem se mijenja. Te promjene konteksta, Bronfenbrenner je nazvao *ekološke tranzicije* i isticao je da se događaju tokom cijelog života. Pri tome je naglašavao da promjene u životnim događajima mogu biti izazvane vanjskim faktorima, a mogu proizići i iz pojedinca. Prema tom stajalištu, pojedinci su i proizvod i stvaraoci svoje okoline, a razvoj je istovremeno i pod utjecajem pojedinca i pod utjecajem okoline. U skladu s navedenim, Bronfenbrenner je kasnije svoju teoriju preimenovao u *bioekološki model*, implicirajući da razvoj djeteta oblikuju i djetetove biološke karakteristike i okolinski faktori (Bronfenbrenner 1998, prema Bronfenbrenner i Morris 2006).

Savremeni pristupi proučavanju očinstva i očeve uloge u razvoju djeteta baziraju se upravo na ekološkom pristupu. U tom kontekstu, uloga oca u razvoju djeteta razmatra se kao ključna komponenta mikrosistema, koji je najbliži i najizravniji sloj okoline u kojoj dijete raste i razvija se. U okviru ovog sistema, otac igra značajnu ulogu u svakodnevnom životu djeteta i oblikovanju njegovih iskustava. Također, budući da se majka i otac smatraju jednako bitnim elementima djetetovog mikrosistema, kroz ovaj pristup se naglašava i važnost njihovog međusobnog odnosa, komunikacije i saradnje u stvaranju poticajnog okruženja za djetetov rast i razvoj. Isto tako, ukazuje se i na važnost saradnje oca s drugim elementima djetetovog mikrosistema, poput nastavnika i vršnjaka, što predstavlja važno oblježje mezosistema. Očevo zaposlenje i socijalna mreža prepoznati su kao značajni elementi egzosistema, koji mogu utjecati na porodičnu dinamiku i interakcije oca s djetetom, te se indirektno odraziti i na razvoj djeteta. Na koncu, unutar makrosistema, naglašava se značaj kulture, društvenih normi, zakona i legislativa u oblikovanju uloge oca (Cabrera i sar. 2007, 2014, Doherty i sar. 1998).

Ključni doprinos ekološkog pristupa u razumijevanju važnosti očeve uloge u razvoju i odgoju djeteta je ideja da su i očevi i majke jednako važni elementi djetetovog mikrosistema, da je njihov utjecaj na dijete interaktivan i nadopunjujući, te da se ne može posmatrati izolirano od šireg konteksta u kojem dijete odrasta. Također, naglašavanje aktivne uloge djeteta u vlastitom razvoju i dvosmjernih utjecaja u odnosu između roditelja i djeteta, doprinijelo je sveobuhvatnijem razumijevanju kompleksnosti dječijeg razvoja i pružilo dublji uvid u razumijevanje očeve i majčine uloge u razvoju i odgoju djeteta u savremenom dobu. Na koncu, ekološki pristup ukazuje i na to da uloga oca nije ograničena samo na porodičnu dinamiku, već se proteže na različite slojeve okoline i u interakciji s njima doprinosi razvoju djeteta (Brown i Aytuglu 2020, Fitzgerald i sar. 2020, Martin i Colbert 1997, Lamb 2010).

Očev doprinos razvoju i psihološkoj prilagodbi djeteta

Empirijski nalazi konzistentno potvrđuju da odrastanje uz toplog, podržavajućeg i predanog oca pogoduje cjelokupnom razvoju djeteta, uključujući motorički, socijalno-emocionalni i kognitivni razvoj, kao i razvoj jezičkih sposobnosti. Očevi, također, igraju važnu ulogu i u poticanju razvoja djetetove znatiželje, samostalnosti, istraživačkog duha i autonomije, kao i u očuvanju djetetovog mentalnog zdravlja (Lamb i Tamis-LeMonda 2004). U nastavku poglavlja sažeto su predstavljeni ključni doprinosi očeve uključenosti u svakom od navedenih aspekata dječijeg razvoja. Također, s obzirom na to da je danas općeprihvaćeno stajalište da očev utjecaj na dijete može biti direktan i indirektan, na kraju poglavlja ukratko su razmotreni i neki od najistaknutijih indirektnih očevih doprinosa razvoju djeteta.

Motorički razvoj

Kako je već ranije istaknuto, jedan od najvažnijih interakcijskih konteksta za razvoj odnosa između oca i djeteta je igra. Kroz ovu zajedničku aktivnost otac i dijete, ne samo da dijele trenutke smijeha, radosti i

zabave, već uspostavljaju i blizak emocionalni odnos. Osim što gradi odnos, očeva igra ima i važne implikacije za djetetov motorički razvoj. Naime, očevi se u igri s djecom znatno češće nego majke uključuju u aktivnosti grube, taktilne igre, koja sadrži dosta fizičke stimulacije, razigranosti, energičnosti i nepredvidivosti. Na taj način, očevi direktno stimuliraju razvoj motoričkih vještina kod djeteta. Naprimjer, bacanje lopte, vožnja bicikla ili trčanje s ocem pomažu djetetu da razvije koordinaciju, ravnotežu, motoričku spretnost i vizuelno-motoričku integraciju. Osim toga, očevi češće postavljaju djeci izazove prilikom savladavanja određenih motoričkih vještina, te ih na taj način dodatno motiviraju da ulože trud kako bi poboljšali svoje motoričke sposobnosti. Na koncu, očevi koji često učestvuju u sportskim aktivnostima sa svojom djecom, bilo da se radi o organiziranim sportovima ili neformalnim igrama, pružaju pozitivan model ponašanja, koji potiče djecu da se bave tjelesnom aktivnošću i brinu o svom zdravlju, što se, također, pozitivno odražava na djetetov motorički razvoj (Paquette 2004, Parke 2002, Willson i Prior 2011).

Socio-emocionalni razvoj

Istraživanja dosljedno pokazuju da očevi kroz svoje prisustvo, kvalitetne interakcije i podršku, koju daju djetetu, pozitivno utječu i na različite aspekte djetetovog socio-emocionalnog razvoja. Kroz toplinu, razumijevanje i empatiju, očevi pomažu djeci da prepoznaju, izraze i reguliraju svoje emocije, te na taj način značajno doprinose razvoju djetetove emocionalne inteligencije i prosocijalnog ponašanja. Nadalje, putem aktivnog usmjeravanja djeteta u upravljanju konfliktima, postavljanju granica i razvijanju zdravih međuljudskih odnosa, očevi potiču razvoj socijalnih kompetencija kod djeteta. Očevi, također, imaju važnu ulogu i u modeliranju ponašanja i vrijednosti koje će dijete prihvatiti kao svoje. Posmatrajući kako se otac ophodi prema drugim ljudima, kako rješava konflikte i kako se suočava s izazovima, dijete internalizira te obrasce ponašanja i koristi ih u odnosu s vršnjacima i drugim autoritetima. Na koncu, pozitivna emocionalna veza s ocem daje djetetu osjećaj sigurnosti i zaštićenosti, što je temelj za razvoj pozitivne slike o sebi i osjećaja lične vrijednosti (Brown i Aytuglu 2020, Hennigar i sar. 2020, Lamb i Lewis 2010, Parke 2002).

Kognitivni razvoj i razvoj govora

Istraživanja općenito pokazuju da djeca aktivno uključenih očeva imaju vrlo razvijene kognitivne i jezičke sposobnosti, te postižu dobre rezultate kroz širok spektar obrazovnih kompetencija, od postizanja boljeg školskog uspjeha do veće motiviranosti i vrednovanja obrazovanja (Lamb i Lewis 2010, Parke 2002). Ova veza se interpretira na različite načine. Jedno od objašnjenja je da aktivno uključeni očevi često postavljaju djeci intelektualne izazove i potiču ih na razmišljanje kroz pokretanje rasprava o različitim temama, što se pozitivno odražava na razvoj djetetovog kritičkog mišljenja i sposobnost rješavanja problema. Također, utvrđeno je da očevi imaju drugačiji stil komuniciranja s djecom u odnosu na majke, što se dovodi u vezu s boljim razvojem govora kod djece, naročito one manjeg uzrasta. Naime, očevi u razgovoru s djetetom ne prilagođavaju svoj govor uzrastu djeteta (za razliku od majki koje su tome sklone), češće koriste riječi koje su nepoznate djetetu i češće traže pojašnjenja ukoliko nisu dobro razumjeli ono što je dijete izgovorilo, što doprinosi proširenju djetetovog vokabulara i usavršavanju djetetovih jezičkih vještina. Drugo objašnjenje je da aktivno uključeni očevi naprosto pružaju pozitivan model ponašanja svojoj djeci. Naime, djeca često uče posmatrajući ponašanje svojih roditelja, pa kada očevi pokazuju interes za učenje, istraživanje i rješavanje problema, djeca imaju priliku oponašati te aktivnosti. Na koncu, važan faktor svakako mogu biti i finansije, odnosno, materijalno osiguravanje djeteta, koje je povezano sa stvaranjem poticajnog okruženja za rast i razvoj djeteta kod kuće i izvan nje. To uključuje kupovinu knjiga, igračaka i materijala koji potiču kreativno i kritičko mišljenje, omogućavanje djetetu da pohađa različite vannastavne programe, kurseve i slično, a što se onda pozitivno odražava na djetetov kognitivni i jezički razvoj, te posljedično i na obrazovne ishode (Lamb i Lewis 2010).

Otvoranje prema vanjskom svijetu i poticanje razvoja autonomije

Posebno važan doprinos očeve uključenosti u život djeteta je i otvaranje djeteta ka vanjskom svijetu i poticanje razvoja djetetove nezavisnosti i autonomije. Empirijski nalazi pokazuju da očevi češće nego majke potiču djecu da isprobavaju nove stvari i preuzmu inicijativu u nepoznatoj

situaciji, više ih ohrabruju da se suoče s izazovima i prevladavanjem prepreka, te im daju veće odgovornosti. Na ovaj način dijete razvija osjećaj samoefikasnosti i vjeru da može prevladati izazove i uspjeti, čak i nakon početnih neuspjeha i frustracije. Također, dijete na ovaj način uči kako regulirati vlastito ponašanje u situacijama frustracije i ljutnje, a osjećaj autonomije, koji stekne nakon savladavanja određenog izazova, pomaže mu u stvaranju osjećaja kontrole nad vlastitim uspjesima i neuspjesima. Ovo doprinosi razvoju unutrašnjeg lokusa kontrole, što znači da dijete razvija uvjerenje da njegovi postupci utječu na njegov uspjeh i da ima kontrolu nad svojim životom. Na koncu, davanje većih odgovornosti djetetu, poput samostalnog prelaska ulice ili samostalnog kupanja, potiče djetetovu samostalnost i odgovorno ponašanje i priprema ga na suočavanje s budućim izazovima u životu (Paquette i sar. 2020, Lamb i Lewis 2010, Parke 1996).

Mentalno zdravlje

Istraživanja konzistentno pokazuju da se djeca očeva, koji su aktivno uključeni u njihov život i koji su osjetljivi na njihove potrebe, rjeđe suočavaju s problemima mentalnog zdravlja, kako u djetinjstvu, tako i kasnije tokom života. Naime, utvrđeno je da djeca čiji su očevi aktivno uključeni u svakodnevnu brigu o djetetu, pokazuju manju učestalost eksternaliziranih problema, poput impulsivnosti, agresivnosti i delinkventnog ponašanja, kao i manju sklonost različitim oblicima rizičnog ponašanja, poput zloupotrebe alkohola i droga, preranog stupanja u seksualne odnose i sl. Također, pokazalo se da očev pozitivan emocionalni ton i očevi izrazi ljubavi i prijateljstva preveniraju pojavu ozbiljnijih internaliziranih problema kod djece i mladih, poput depresije i anksioznosti (Fluori 2005, Lamb i Lewis 2010, Palkovitz 2002, Parke 2002, Pleck 1997). Na koncu, utvrđeno je da pojedinci čiji su očevi bili aktivno uključeni u njihov život tokom djetinjstva i adolescencije i s kojima su imali kvalitetan i topao odnos, u odrasloj dobi izvještavaju o većem zadovoljstvu životom, većem zadovoljstvu brakom te boljim roditeljskim vještinama onda kada i sami postanu roditelji (Lamb i Lewis 2010). Ovi nalazi se uglavnom interpretiraju kroz prizmu pozitivnog utjecaja očeve uključenosti na kvalitetu odnosa s djetetom, ali i kreiranje

pozitivne porodične atmosfere, koja pogoduje općoj sreći i zadovoljstvu svih članova porodice (Palkovitz 2002).

Indirektni doprinosi oca razvoju djeteta

Očevi mogu doprinijeti razvoju djeteta i indirektno, preko utjecaja na druge osobe i društvene okolnosti koje su važne za razvoj djeteta, a jedan od najočiglednijih primjera za to je očevo pružanje emocionalne i instrumentalne podrške majci. Očeva emocionalna podrška majci doprinosi majčinom emocionalnom blagostanju i smanjenju stresa, tako da majka ima više ličnih resursa za pružanje fizičke i emocionalne bliskosti djetetu, a što je važno za uspostavljanje kvalitetnog odnosa između majke i djeteta. Jednako značajna je i očeva podrška majci u obliku praktične pomoći, koja uključuje učestvovanje u kućanskim poslovima, podjelu obaveza i odgovornosti vezanih za dijete i podršku u organizaciji porodičnog života. Kroz ovu vrstu podrške, očevi, također, mogu smanjiti majčin teret i omogućiti joj više vremena i energije da se posveti djetetu. Naime, kada majka zna da može računati na oca, osjeća se manje opterećenom i manje pod stresom. Smanjenje majčinog stresa ima pozitivan utjecaj na njeno mentalno zdravlje, te posljedično doprinosi kvalitetnijim interakcijama s djetetom. Osim toga, očevi kroz pružanje emocionalne i instrumentalne podrške majci sveukupno doprinose većoj harmoniji u porodici i stvaraju porodični kontekst u kojem se oba partnera osjećaju dobro u koroditeljskom odnosu i lakše dogovaraju podjelu roditeljskih obaveza i odgovornosti. Na taj način, očevi doprinose stvaranju stabilnog i sigurnog okruženja u kojem dijete može rasti, razvijati se i graditi bliske odnose s oba roditelja (Cummings i sar. 2004, Fluori 2005, Lamb 2010, Palkovitz 2002).

Aktivno njegovanje partnerskog odnosa s majkom je, isto tako, važan indirektni doprinos oca jer time stvara model za zdrave porodične i međuljudske odnose, koji dugoročno pogoduju djetetovom socio-emocionalnom razvoju. Naime, posmatrajući majku i oca u ovakvom odnosu, dijete ne samo da usvaja praktične vještine i kompetencije za saradnju s drugima, već internalizira i model zdravog partnerskog odnosa, na osnovu kojeg definira očekivanja za vlastiti partnerski odnos u budućnosti (Palkovitz 2002, Lamb 2010).

Financijska podrška porodici je, također, još jedan važan način na koji očevi indirektno doprinose zdravom psihološkom razvoju svoje djece, a njeni efekti se ispoljavaju kroz osiguravanje boljih socio-ekonomskih uvjeta za djetetovo odrastanje (npr. dijete može imati pristup kvalitetnijim obrazovnim programima, raznovrsnim umjetničkim i sportskim aktivnostima i sl.) (Fluori 2005, Lamb 2010). Također, očev indirektni utjecaj se ogleda i kroz zagovaranje prava djeteta te poticanje kvalitetnih odnosa s vršnjacima (Cabrera i sar. 2007).

Uloga oca u odgoju sinova i kćeri

Uloga oca u odgoju djece tradicionalno se dovodila u vezu sa socijalizacijom dječaka, te je dugo vremena preovladavalo mišljenje da očevi igraju važniju ulogu u odgoju svojih sinova nego kćeri. Naglašavanje uloge oca u odgoju sinova usko je povezano s uvjerenjem da interakcije s ocem imaju ključnu ulogu u formiranju muškog spolnog identiteta kod dječaka jer im pružaju osnovu za razumijevanje njihove vlastite muške uloge u društvu. U skladu s tim, jedan od glavnih odgojnih zadataka očeva u prošlosti bio je da poduče svoje sinove kako da postanu “pravi muškarci”. Osim toga, ranije su očevi često bili odgovorni i za podučavanje sinova nekim praktičnim vještinama, koje se tipično smatraju muškima, kao što su lov, ribolov, popravak automobila i sl., što se, također, smatralo važnom pripremom dječaka za preuzimanje njihove uloge muškarca u budućnosti. Ovo je rezultiralo time da su očevi u prošlosti često bili manje prisutni u životima svojih kćeri, prvenstveno zbog tradicionalnih društvenih normi, koje su ograničavale interakcije između očeva i njihove ženske djece i dovele do toga da očevi općenito provode više vremena sa svojim sinovima, nego s kćerima. Posljedično, očevi su primarno preuzimali ulogu glavnog oslonca i mentora tokom odrastanja svojih sinova, dok su odgoj kćeri prepuštali majkama (Featherstone 2009, Lamb 2010, Pleck i Pleck 1997, Parke 1996, 2002).

Danas je situacija sasvim drugačija i općeprihvaćen je stav da očevi imaju jednako važnu ulogu, kako u odgoju svojih sinova, tako i u odgoju svojih kćeri. Za dječake, otac je važan kao model za identifikaciju s

vlastitim spolom, a za djevojčice kao parametar za razumijevanje suprotnog spola (Lamb i Tamis-LaMonda 2004, Lamb 2010, Santrock 2007).

Osim doprinosa u usvajanju spolnih uloga, u literaturi se ističe da očevi mogu u značajnoj mjeri doprinijeti i oblikovanju budućih romantičnih odnosa svojih sinova i kćeri. Tako, naprimjer, Nielsen (2008) navodi da kod djevojčica budućí odnosi s muškarcima ovise više o ranom odnosu s ocem nego s majkom. Naime, kako ističe autorica, djevojčice na temelju ranog odnosa s ocem, usvajaju skup standarda i očekivanja o tome kako bi ih muškarci trebali tretirati i kakva ponašanja bi trebale tolerirati u svojim budućim romantičnim odnosima. Drugim riječima, otac za djevojčice predstavlja ideal muškarca koji će tražiti u svom budućem partneru – ili kao što veću sličnost ocu (ukoliko je odnos s ocem blizak i podržavajući) ili kao suštu suprotnost ocu (ukoliko je odnos s ocem hladan i distanciran) (Nielsen 2008). Sinovi, s druge strane, posmatrajući kako se otac ponaša prema majci, usvajaju model ponašanja prema suprotnom spolu, koji poslije primjenjuju u odnosu s vlastitom partnericom (Diamond 2007).

Očev pozitivan odgojni utjecaj na kćeri vidljiv je i u nekim drugim aspektima razvoja. Tako, naprimjer, istraživanja pokazuju da očevi kroz zaštitu i pružanje osjećaja sigurnosti, kao i iskrene pohvale i bezrezervnu podršku, mogu pomoći svojim kćerima da razviju unutrašnju snagu, te odrastu u samopouzdanе i samostalne žene, a što bi teže postigle bez očevog utjecaja (Allgood i sar. 2012). Također, utvrđeno je da fizički i emocionalno prisutni i uključeni očevi potiču razvoj emocionalne otpornosti kod svojih kćeri, kao i bolje suočavanje s problemima i životnim izazovima, što može djelovati kao protektivni faktor za njihovo mentalno zdravlje i psihološku dobrobit, štiteći ih od duboke depresije, izražene anksioznosti te osjećaja usamljenosti. Nadalje, očevi koji se odnose prema ženama s poštovanjem, pružaju pozitivan primjer svojim kćerima i potiču ih na izgradnju zdravih budućih odnosa s muškarcima. Na ovaj način, očevi mogu pomoći svojim kćerima da izbjegnu nezdrave romantične veze i prijateljstva s muškarcima u kasnijoj dobi. U prilog ovim razmatranjima idu i neki empirijski nalazi, koji pokazuju da djevojke, koje su u ranom djetinjstvu imale prisutne i aktivno uključene očeve, u romantičnom odnosu

češće traže i više cijene emocionalnu podršku od partnera, a tokom svojih ranih tinejdžerskih godina su općenito manje sklone rizičnim seksualnim ponašanjima (npr. prerano stupanje u seksualne odnose, maloljetnička trudnoća i sl.). Na koncu, očevi koji promoviraju zdrav odnos prema ženskom tijelu i ne tretiraju žene kao objekte, potiču razvoj pozitivne slike o vlastitom tijelu kod svojih kćeri, što je važno za razvoj njihovog samopoštovanja i pozitivne slike o sebi, naročito u tinejdžerskim godinama (Lamb i Tamis-LaMonda 2004, Nielsen 2008, 2012, Santrock 2007).

Očeva podrška i pružanje osjećaja sigurnosti važni su, također, i za zdrav psihosocijalni razvoj dječaka. Kako navodi Diamond (2007), sinovi stvaraju poseban osjećaj poštovanja i divljenja prema ocu, te žele biti poput njega kada odrastu. Otac koji je podržavajući i prisutan u životu svog sina i koji uspijeva prikladnim autoritetom i vlastitim pozitivnim primjerom postaviti odgovarajuće granice njegovom ponašanju, može doprinijeti formiranju zdravog muškog identiteta kod svog sina, pomažući mu da odraste u samosvjesnog, odgovornog i emocionalno uravnoteženog muškarca. U ovom procesu, posebno važnu ulogu igra obostrana identifikacija, koju potiče otkrivanje međusobne sličnosti između oca i sina, kao i zajedničke aktivnosti u kojima dijele emotivne priče i muška iskustva. Također, zbog ličnih iskustava kroz koje su prošli tokom vlastitog razvoja i socijalizacije, očevi često bolje razumiju svoje sinove, nego majke. Shodno tome, mogu im pružiti dragocjen uvid u muški svijet i naučiti ih kako da se nose s izazovima i očekivanjima koje društvo postavlja pred muškarce (Diamond 2007).

Osim navedenog, Rosenberg i Bradford Wilcox (2006), bitnim elementima djelotvornog očinskog odgoja smatraju i poticanje pozitivnog odnosa s majkom djeteta, provođenje vremena s djetetom, pružanje zaštite, nježnosti i brige prema djetetu, prikladno discipliniranje djeteta, kao i pružanje pozitivnog primjera djeci.

Prema ovim autorima, jedan od ključnih aspekata dobrog očinstva je da otac tretira majku svog djeteta s ljubavlju i poštovanjem jer tako daje pozitivan primjer svojoj djeci. Naime, kada djeca posmatraju oca kako razvija privržen odnos prema majci i pokazuje poštovanje prema njoj, lakše će se identificirati s tim vrijednostima i oblikovati svoje buduće

interpersonalne odnose prema takvim standardima. Također, djeca koja svjedoče ovakvom očevom ponašanju prema majci će biti inspirirana da traže sličnu dinamiku u svojim budućim partnerskim vezama, što značajno povećava izgleda da će imati zdrave, sretne i ispunjavajuće romantične odnose u budućnosti. U prilog ovoj tezi idu i brojni empirijski nalazi, koji konzistentno pokazuju da djeca koja odrastaju u okolini gdje preovladava ljubav i poštovanje između roditelja imaju veću šansu da razviju kvalitetan partnerski odnos kasnije u životu, nego djeca koja svjedoče sukobima i konfliktima između roditelja (Lamb 2010, Rosenberg i Bradford Wilcox 2006).

Vrijeme koje otac provodi s djetetom je, također, bitan aspekt dobrog očinskog odgoja, a važno je iz najmanje tri razloga. Kao prvo, zajedničko provođenje vremena omogućava ocu da bolje upozna svoje dijete i dublje razumije njegove osobine, strahove, težnje i vrijednosti, što doprinosi snažnijoj emotivnoj povezanosti s djetetom. Drugo, otac koji posvećuje mnogo vremena svom djetetu obično postaje bolji roditelj. Naime, svakodnevni kontakt i interakcija s djetetom čine oca osjetljivijim na potrebe djeteta, a aktivno prisustvo oca u djetetovom životu omogućuje mu da bolje reagira na te potrebe. Treće, djeca često tumače vrijeme koje provode s roditeljem kao izraz roditeljske ljubavi prema njima. Prema tome, kada se otac aktivno trudi da provede što više vremena sa svojim djetetom, šalje mu snažnu poruku o svojoj predanosti i brizi za njega, što ima izniman značaj za razvoj djetetovog samopoštovanja i osjećaja sigurnosti u odnosu s ocem te pozitivno doprinosi sveukupnoj psihološkoj dobrobiti djeteta (Rosenberg i Bradford Wilcox 2006, Santrock 2007).

Očeva toplina, podrška i aktivna uključenost su jednako važni elementi dobre očinske odgojne prakse i zajedno stvaraju poticajno okruženje za djetetov cjelokupan psihosocijalni razvoj. Izražavanjem topline prema djetetu otac doprinosi djetetovom osjećaju sigurnosti i pripadnosti, kao i osjećaju da je voljeno i važno, što ima blagotvoran učinak na djetetov emocionalni razvoj. Također, očev topao odnos olakšava komunikaciju između oca i djeteta te potiče dijalog o djetetovim potrebama i osjećajima. Očeva podrška, s druge strane, igra ključnu ulogu u izgradnji djetetovog samopouzdanja. Naime, kada dijete zna da mu otac stoji uz bok i vjeruje u njegove sposobnosti, osjeća se hrabrim i sposobnim za suočavanje s

izazovima. Na koncu, aktivna uključenost oca u život djeteta znači da je otac prisutan, fizički i emocionalno, te da sudjeluje u svakodnevnim aktivnostima i obavezama vezanim za dijete. To uključuje zajedničko vrijeme provedeno u pružanju njege djetetu, igranju, učenju, razgovoru i dijeljenju iskustava. Aktivna uključenost oca ne samo da jača vezu između oca i djeteta, već omogućuje ocu da bolje razumije djetetove potrebe, interese i sklonosti. Također, omogućuje djetetu da se osjeća važnim i vidljivim u očevim očima (Rosenberg i Bradford Wilcox 2006).

Na kraju, važno je osvrnuti se i na očevu ulogu u discipliniranju djeteta, koja nije zanemariva. Discipliniranje se odnosi na postavljanje granica, usmjeravanje djetetovog ponašanja prema prihvatljivim normama te podučavanje djeteta o odgovornosti i posljedicama njegovih djela. Istraživanja konzistentno pokazuju da očevi igraju važnu ulogu u postavljanju jasnih i dosljednih granica za svoju djecu, naročito kada su u pitanju dječaci, koji općenito bolje reagiraju na očev autoritet nego na majčin. Jedno od objašnjenja za to bi mogla biti činjenica da su očevi generalno dosljedniji u primjeni pravila i sankcija za djetetovo neprihvatljivo ponašanje nego majke, koje su sklonije popuštati djeci i praviti kompromise (Lamb 2010, Rosenberg i Bradford Wilcox 2006).

Kada je riječ o discipliniranju, važno je naglasiti da ono treba biti usmjereno na oblikovanje djetetovog ponašanja i razvoj njegovih vještina samokontrole, a ne na kažnjavanje ili degradiranje djeteta. Prema tome, važno je da očevi koriste pozitivne metode discipliniranja, koje potiču djetetov moralni razvoj, samopouzdanje i odgovornost. Osim toga, očevi trebaju biti pravedni u discipliniranju i osigurati da su sankcije proporcionalne prekršaju. To znači da otac treba izbjegavati prekomjernu strogoću, objasniti razloge za postavljanje određenih pravila, razgovarati s djetetom o njegovim postupcima te pružiti djetetu emocionalnu podršku dok ga disciplinira. Naime, iznimno je važno da djeca znaju da ih roditelji vole bez obzira na njihove pogreške, da su otvoreni za razgovor te da im dopuštaju da uče iz svojih grešaka. Također, budući da djeca često uče putem opažanja i imitacije, važno je da očevi budu pozitivan uzor u svojim postupcima i reakcijama. Prema tome, značajna odgojna uloga oca je i modeliranje željenog ponašanja vlastitim primjerom (Rosenberg i Bradford Wilcox 2006).

Iz navedenog je jasno da očevi imaju dubok utjecaj na razvoj i formiranje ličnosti svoje djece, bez obzira na njihov spol. Kada je riječ o dječacima, očevi imaju jedinstvenu priliku da budu uzori svojim sinovima. Kroz pružanje pozitivnog primjera, očevi mogu učiti svoje sinove odgovornosti, poštovanju, hrabrosti i sposobnosti rješavanja problema. Na taj način mogu im pomoći da odrastu u emotivno stabilne, samopouzdanе, odgovorne i saosjećajne muškarce. S druge strane, uloga očeva u odgoju kćeri, također, je od suštinskog značaja. Očevi igraju ključnu ulogu u stvaranju osjećaja sigurnosti i samopouzdanja kod svojih kćeri. Također, očevi mogu poticati svoje kćeri da postavljaju visoke ciljeve i budu ambiciozne, što im može olakšati postizanje uspjeha u različitim aspektima života. Na koncu, kroz pozitivan odnos s ocem, djevojčice uče šta znači biti tretiran s poštovanjem i ljubavlju, što im može služiti kao referentni okvir prilikom biranja partnera u budućnosti. Dakle, opravdano je zaključiti da uloga oca u odgoju sinova i kćeri ima dalekosežne posljedice na njihovu budućnost. Kroz svoje prisustvo, podršku i primjer, očevi oblikuju karakter i vrijednosti svoje djece, pomažući im da postanu odgovorni, samopouzdan i sretni ljudi.

UNAPREĐENJE RAZUMIJEVANJA DOBRE OČINSKE PRAKSE

Unazad nekoliko desetljeća, u području istraživanja očinstva evidentan je pomak istraživačkog fokusa sa pitanja nepovoljnih posljedica očeve odsutnosti i neadekvatnosti očinske uloge na pitanje povoljnih učinaka očeve prisutnosti i aktivne uključenosti u odgoj i brigu o djetetu. Dosljedno ovom trendu, danas se sve veća važnost pridaje proučavanju pozitivnih aspekata očinstva i identifikaciji elemenata dobre očinske prakse, poput emocionalne podrške koju očevi pružaju djeci, modeliranja pozitivnih vrijednosti i ponašanja, angažiranja u aktivnostima koje potiču zdrav odnos između oca i djeteta i sl. (Hawkins i Dollahite 1997, Palkovitz 2002, Smit 2004).

Ova promjena paradigme u pristupu proučavanja očinstva u skladu je sa savremenim pogledom na očinstvo, u okviru kojeg se naglašava da očinstvo nije statična uloga, koja se ispunjava po unaprijed zadanim pravilima, već dinamičan i kontinuiran proces, koji zahtijeva stalnu prilagodbu, učenje, rast i razvoj (Dollahite i Hawkins 1998). Naime, svaka faza djetetovog razvoja donosi nove izazove roditeljima, koji zahtijevaju fleksibilnost u roditeljskom pristupu i otvorenost prema promjenama, kako bi se zadovoljile specifične potrebe djeteta u različitim fazama odrastanja. Također, roditeljstvo uključuje i neprestani proces učenja, kako o vlastitim sposobnostima i granicama, tako i o potrebama i karakteristikama djeteta. Shodno tome, svaka nova situacija u roditeljstvu predstavlja priliku za sticanje novih vještina, bilo da se radi o rješavanju sukoba, postavljanju granica ili pružanju emocionalne podrške djetetu. U tom kontekstu, kako navode Doherty i saradnici (1998), fokusiranje na pozitivne aspekte očinstva ne samo da doprinosi boljim ishodima za djecu, već, također, pruža temelj za razvoj efektivnijih programa podrške očevima. Naime, kroz razumijevanje elemenata dobre očinske prakse, programi podrške očinstvu mogu ciljati na jačanje specifičnih roditeljskih kompetencija očeva i stvaranje okoline koja potiče ljubav, razumijevanje i zajedništvo, putem pružanja nužnih resursa i smjernica. Također, ova perspektiva promiče ideju o

važnosti aktivne uključenosti oca u život djeteta, naglašavajući da je snažna veza između oca i djeteta ključna za djetetov zdrav psihosocijalni razvoj (Dollahite i Hawkins 1998, Doherty i sar. 1998).

Usmjeravanje pažnje na pozitivne aspekte očinstva donekle odražava i tendenciju stručnjaka da definiraju tzv. "konceptualnu etiku" dobrog očinstva, odnosno, da suptilno ukažu na činjenicu da nije svako očinstvo podjednako kvalitetno i poticajno za dijete (Doherty i sar. 1998). Naime, prisutnost oca u životu djeteta ne znači nužno i postojanje kvalitetnog odnosa s djetetom. Kako navode Hawkins i Dollahite (1997), fenomen "fizički prisutnih, a psihološki odsutnih očeva" je sveprisutan u savremenom dobu. To znači da, uprkos fizičkoj prisutnosti očeva u porodici, njihova psihološka uključenost može biti nedostatna. Ovakav oblik očinstva može rezultirati disfunkcionalnim odnosom između oca i djeteta, često stvarajući duboke emocionalne praznine, koje mogu dugoročno utjecati na djetetovo psihološko blagostanje. Osim ovog fenomena, u društvu su, nažalost, još uvijek prisutni i neki drugi oblici disfunkcionalnog očinstva, koji uključuju teže oblike zanemarivanja, pa čak i zlostavljanja djece (fizičkog, psihičkog ili seksualnog), a koji se javljaju kao posljedica različitih oblika ovisnosti (npr. alkoholizam i zloupotreba droga), mentalnih problema (npr. PTSP, depresija i sl.) ili neke psihopatologije (npr. poremećaj ličnosti) (Bocknek 2020).

Dakle, kada se u naučnom kontekstu raspravlja o pozitivnoj očinskoj praksi, naglasak je na razvojno prikladnom i poticajnom očevom roditeljskom ponašanju, koje blagotvorno djeluje na cjelokupan razvoj i psihološku dobrobit djeteta. Ova vrsta prakse se u literaturi često opisuje izrazima kao što su *pozitivna očeva uključenost* (Pleck 1997), *odgovorno očinstvo* (Doherty i sar. 1998, Levine i Pitt 1995), *generativno očinstvo* (Dollahite i sar. 1997, Snarey 1993) ili *dobro očinstvo* (Palkovitz 2002). S obzirom na to da je o pozitivnoj očevoj uključenosti bilo više govora u drugom poglavlju ove knjige, u nastavku teksta pažnja je usmjerena na preostala tri pojma, te je detaljnije pojašnjeno na šta se odnose. U osnovi, svaki od navedenih pojmova odražava stav o tome šta je moguće i poželjno u očinstvu te predstavlja svojevrsan moralni poziv očevima da adekvatno zadovolje potrebe svoje djece i omoguće im zdravo, sretno i bezbrižno odrastanje (Palkovitz 2002).

Odgovorno očinstvo

Sve donedavno, među naučnicima i stručnjacima u području očinstva je preovladavao stav da korištenje pojmova s bilo kakvom vrijednosnom ili moralnom konotacijom treba strogo izbjegavati u naučnom diskursu o očinstvu, kako se ne bi narušilo načelo objektivnosti i nepristranosti. Uvođenje pojma "odgovorno očinstvo", koji je prvi put upotrijebilo Ministarstvo zdravstva i socijalne zaštite Sjedinjenih Američkih Država početkom 90-ih godina 20. stoljeća, a koji se potom počeo koristiti i u naučnoj literaturi, odražava pomak od ove tradicionalne ideje i spremnost da se od jezika koji je vrijednosno neutralan krene ka izraženijem zagovaranju vrijednosti. Naime, izraz "odgovorno" nosi konotaciju obaveze, očekivanja ili poželjnih normi ponašanja koje bi trebalo ispoštovati. Ovaj izraz, također, nosi i određeno moralno značenje (ispravno i pogrešno) jer ukazuje na to da se neko očinstvo može smatrati "neodgovornim" (Doherty i sar. 1998).

Osnovno opravdanje za zagovaranje načela odgovornog očinstva, kako sugeriraju Doherty i saradnici (1998), proizlazi iz temeljnih potreba djeteta. Naime, djeca imaju potrebu za predvidljivošću, njegom i odgovarajućim postavljanjem granica koje određuju majke i očevi, kao i za ekonomskom sigurnošću i saradničkim, po mogućnosti ljubavljvu ispunjenim, odnosom između njihovih roditelja (Hetherington i Parke 1993, prema Doherty i sar. 1998). Također, s obzirom na to da specifične potrebe djece variraju ovisno o njihovom stadiju razvoja, od roditelja se očekuje fleksibilnost i prilagodljivost u pružanju podrške i strategijama odgoja, kako bi odgovorili na specifične potrebe djece i zahtjeve roditeljstva tokom različitih faza razvoja. Tako se, naprimjer, od roditelja očekuje da pružaju intenzivniju fizičku njegu i brigu kada su njihova djeca dojenčad, dok se u adolescenciji očekuje da aktivnije učestvuju u upravljanju sukobima i rješavanju problema (Doherty i sar. 1998). Shodno navedenom, Doherty i saradnici (1998) ističu da je sasvim opravdano poticati ideju odgovornog očinstva, jer djeca trebaju i zaslužuju prisutne i aktivno uključene očeve tokom cijelog djetinjstva i adolescencije.

Važan iskorak u konceptualizaciji odgovornog očinstva napravili su Levine i Pitt (1995), koji su identificirali nekoliko ključnih elemenata

odgovornog očinskog ponašanja. Prema ovim autorima, muškarac koji se ponaša odgovorno prema svom djetetu radi sljedeće: (a) odgađa očinstvo dok emocionalno i finansijski ne bude spreman podržati svoje dijete; (b) zakonski priznaje dijete nakon što postane otac; (c) aktivno učestvuje u odgoju i ravnopravno dijeli s majkom djeteta kontinuiranu emocionalnu i fizičku brigu o djetetu, od trudnoće pa nadalje i (d) zajedno s majkom djeteta aktivno doprinosi materijalnom zbrinjavanju djeteta, od trudnoće pa nadalje (Levine i Pitt 1995). Navedeni elementi odgovornog očinstva, kako navode autori, odnose se i na očeve koji žive i na očeve koji ne žive sa svojom djecom, te sežu dalje od samog oca, uključujući majku, stručnjake koji rade s porodicama, kao i društvene institucije zadužene za podršku porodicama (Levine i Pitt 1995).

Polazeći od ove konceptualizacije, Doherty i saradnici (1998) su definirali četiri ključna domena odgovornog očinstva i to: (a) uspostavljanje zakonskog očinstva; (b) očeva prisutnost u životu djeteta; (c) materijalno osiguravanje djeteta i (d) stepen uključenosti u odgoj i brigu o djetetu. Kroz ova četiri domena, istaknuta je važnost pravne, fizičke, finansijske i emocionalne dimenzije očinstva.

Uspostavljanje zakonskog očinstva, kako navode Doherty i saradnici (1998), predstavlja temelj odgovornog očinstva, a podrazumijeva formalno priznavanje očinstva putem pravnih postupaka. Ovaj čin rezultira nizom ekonomskih, društvenih i psiholoških pogodnosti za dijete, ali i za same očeve, u smislu zaštite njihovih roditeljskih prava. Konkretni dobici za dijete uključuju zdravstvenu zaštitu (ukoliko je otac zaposlen), socijalnu sigurnost, obavezno materijalno izdržavanje djeteta, kao i nematerijalnu korist poznavanja vlastitog biološkog porijekla i jasnijeg osjećaja vlastitog identiteta (Wattenberg 1993, prema Doherty i sar. 1998). Drugi aspekt odgovornog očinstva odnosi se na fizičku prisutnost oca u životu djeteta. To uključuje redovne kontakte, aktivnosti i vrijeme koje otac provodi s djetetom. Treći aspekt odgovornog očinstva odnosi se na finansijsku podršku koju otac pruža svom djetetu, a uključuje osiguravanje sredstava za osnovne potrebe djeteta poput hrane, smještaja, obrazovanja i medicinske brige. Na koncu, četvrti aspekt podrazumijeva aktivno učestvovanje oca u odgoju i brizi o djetetu. To uključuje donošenje odluka o djetetovom odgoju,

saradnju s majkom u donošenju važnih odluka, pružanje emocionalne podrške, kao i učestvovanje u svakodnevnim aktivnostima i izazovima djetetovog života (Doherty i sar. 1998).

S ciljem identifikacije faktora koji doprinose odgovornom očinstvu, Doherty i saradnici (1998) su izradili konceptualni model odrednica očeve uključenosti, koji je detaljnije prikazan i objašnjen u drugom poglavlju ove knjige (vidjeti Sliku 1.). Model je kreiran tako da su autori, na osnovu dosadašnjih empirijskih nalaza, izdvojili neke od ključnih faktora za koje je već utvrđeno da doprinose većoj očevoj uključenosti, a koje su podijelili u pet širih domena i to: kontekstualni faktori, individualne karakteristike djeteta, majke i oca, te koroditeljski odnos. Glavna premisa od koje autori polaze, a koja je, kako navode, potkrijepljena brojnim studijama, jeste ta da je očinstvo iznimno osjetljivo na kontekstualne utjecaje, bilo interpersonalne ili okolinske. Prema autorima, ti kontekstualni faktori oblikuju i prethodno navedene domene odgovornog očinstva. Kada ovi utjecaji nisu podržavajući za vezu između oca i djeteta (npr. nekvalitetan koroditeljski odnos, loši ekonomski uvjeti, nezaposlenost i sl.), nekim muškarcima može biti teško da ostanu u okvirima odgovornog očinstva, naročito ako ne žive sa svojom djecom. Da bi se ovo izbjeglo, kako navode autori, važno je ojačati neke druge elemente socijalnog konteksta (npr. socijalnu i institucionalnu podršku) i aktivno osnaživati očeve (npr. kroz poticanje očeve predanosti i snažnije identifikacije s očinskom ulogom, jačanje roditeljskih kompetencija i sl.), kako bi se “ublažile” druge nepovoljne okolnosti i kako bi otac ipak ostao odgovoran prema svojoj djeci (Doherty i sar. 1998).

Generativno očinstvo

Pojam generativno očinstvo se prvi put spominje u revolucionarnoj knjizi Johna Snareya (1993), pod nazivom *Kako očevi brinu za sljedeće generacije*, u kojoj autor spaja vlastite empirijske nalaze zasnovane na višedecenijskom longitudinalnom istraživanju obrazaca očinskog ponašanja s pojmom generativnosti iz Eriksonove psihosocijalne teorije.

U najširem smislu, generativnost predstavlja kapacitet za brigu i osjetljivost na potrebe budućih generacija. Ovaj kapacitet za brigu, međutim, ne ograničava se samo na vlastito potomstvo, već podrazumijeva i brigu o drugim ljudima, profesionalnu produktivnost i stvaralaštvo, kreativni doprinos kulturi, kao i poticanje razvoja društva u cjelini za dobrobit budućih generacija. Prema Eriksonu, pitanje generativnosti je posebno izraženo tokom srednje odrasle dobi, kada se pojedinac suočava s razvojnom krizom poznatom kao “generativnost-stagnacija” (Erikson 1982).

Kompleksnost ovog pojma najbolje se može objasniti kroz tri kategorije generativnosti, kako ih je identificirao Erikson (1982), a to su: *biološka generativnost* (reproduktivnost i rađanje djece), *roditeljska generativnost* (odgoj i briga o djeci) i *socijalna generativnost* (društveni doprinos i stvaralaštvo, briga za druge). Kroz pojam generativnost, Erikson je, dakle, obuhvatio sve što se stvara, a što može nadživjeti vlastito Ja, te osigurati kontinuitet i prosperitet društva, uključujući djecu, ideje, proizvode i umjetnička djela. Iako je smatrao da je roditeljstvo ključno sredstvo za izražavanje generativnosti, Erikson je naglašavao da to ipak nije jedini način, odnosno, da odrasli mogu izražavati generativnost i kroz druge porodične odnose, ulogu mentora na poslu, volonterski rad, kreativno i umjetničko izražavanje, profesionalni doprinos i sl. (Erikson 1982). Prema Eriksonu, odrasli koji ne uspiju razviti generativnost, nemaju kapacitet da brinu za druge ljude i obično postaju usmjereni isključivo na sebe i vlastite potrebe. Ta se okupiranost sobom može ispoljiti na različite načine – kroz nedostatak interesa i brige za buduće generacije, uključujući i vlastitu djecu, kroz usmjerenost na to šta se može dobiti od drugih, a ne šta se može dati, kao i kroz manjak interesa da se bude produktivan na poslu, da se razviju vlastiti talenti ili da se na bilo koji drugi način poboljša svijet u kojem pojedinac živi (Erikson 1982).

Generativno očinstvo, prema Snareyu (1993), predstavlja oblik očinstva, u kojem muškarac doprinosi neprekidnom ciklusu budućih generacija, kroz začće, njegu i brigu o vlastitom djetetu (biološka generativnost), odgoj vlastitog djeteta (roditeljska generativnost) te uključenost u zajednicu i brigu o mlađim generacijama (socijalna generativnost). Biološka generativnost se odnosi na očinski identitet i ulogu, a pokreće

je rođenje prvog djeteta. Snarey (1993), međutim, ističe da biološka generativnost nije nužno uvjetovana biološkim očinstvom, odnosno, da je prisutna i kod nebioloških očeva (npr. u slučaju usvajanja djeteta). Specifično, biološka generativnost podrazumijeva kapacitet oca da pruži adekvatnu njegu i brigu djetetu tokom prve godine života, kako bi osigurao njegovo preživljavanje. Također, podrazumijeva i da otac, kroz pružanje ljubavi, brižnost i topao odnos prema djetetu, podrži razvoj djetetovog temeljnog povjerenja nasuprot nepovjerenju (prva razvojna kriza prema Eriksonovoj teoriji, javlja se tokom prve godine života) (Snarey 1993).

Roditeljska generativnost, s druge strane, podrazumijeva aktivnosti odgoja djeteta, koje podržavaju djetetovu sposobnost da ostvari svoj puni potencijal u smislu razvoja autonomije umjesto sumnje (druga razvojna kriza, obuhvata period najranijeg djetinjstva), inicijative umjesto krivnje (treća razvojna kriza, obuhvata predškolski uzrast), osjećaja sposobnosti umjesto osjećaja manje vrijednosti (četvrta razvojna kriza, obuhvata osnovnoškolski uzrast) te integrirane slike o sebi umjesto konfuzije identiteta (peta razvojna kriza, obuhvata period adolescencije). U kontekstu roditeljske generativnosti, kako navodi Snarey (1993), vrlina brižnosti, koja predstavlja ključno obilježje uspješne generativnosti, u stanju je da nadvlada kolebljivost, što je iznimno važno kada se razmatra preuzimanje roditeljskih obaveza i odgovornosti. Drugim riječima, roditeljska generativnost zahtijeva određenu "žrtvu" i predanost da se brine o djetetu, kao i spremnost da se djetetove potrebe stave ispred vlastitih. Prema Snareyu (1993), očevi, koji su spremni preuzeti takvu nepovratnu obavezu i odgovornost, smatraju se generativnim očevima.

Na koncu, socijalna generativnost podrazumijeva brigu za mlađe generacije općenito, te društveni doprinos zajednici. Ovisno o mogućnostima, koje su dostupne pojedincu, to bi moglo uključivati mentoriranje mlađih odraslih osoba, volonterski rad u lokalnoj zajednici, treniranje djece, angažman u školskom odboru, dobrotvorni rad, politički aktivizam, borbu za socijalnu pravdu, očuvanje okoliša, stvaranje inkluzivnijeg društva i sl. Socijalna generativnost, dakle, izlazi izvan okvira roditeljstva i usmjerava se prema širem društvenom spektru, a proizlazi iz suštinske težnje pojedinca da doprinese društvu na takav način koji će imati pozitivan utjecaj na buduće generacije (Snarey 1993).

Prema Snareyu (1993), ove tri vrste očinske generativnosti, iako različite, međusobno su povezane i međuzavisne. Drugim riječima, svaki tip priprema put za naredni, inkluzivniji oblik. Tako se, naprimjer, biološka generativnost preklapa i utire put roditeljskoj generativnosti, baš kao što se roditeljska preklapa i utire put socijalnoj generativnosti (Snarey 1993). Važno je, međutim, istaći da, uprkos postojanju ove povezanosti, nemogućnost pojedinca da se ostvari u ulozi roditelja, ne isključuje mogućnost postizanja socijalne generativnosti. Naime, kako ističe Erikson (1982), takvi pojedinci i dalje mogu doprinositi društvu kroz druge oblike aktivnosti, kao što su mentorstvo, volontiranje, profesionalni i umjetnički doprinos ili neke druge društveno korisne aktivnosti.

Osim Snareya (1993), značajan doprinos razumijevanju pojma generativno očinstvo dali su, također, Dollahite, Hawkins i Brotherson (1997). Prema ovim autorima, generativni pristup očinstvu počiva na nekoliko osnovnih pretpostavki: (a) očevi osjećaju etičku obavezu prema vlastitoj djeci i zajednici da zadovolje potrebe svoje djece; (b) očevi potrebe djeteta stavljaju ispred vlastitih (ne uvijek, ali su spremni na to kada je potrebno); (c) očevi djeluju unutar određenog konteksta, tj. prilagođavaju svoje odluke mogućnostima i ograničenjima (npr. balansiraju poslovne i roditeljske obaveze) i (d) očevi mogu i povezuju se sa svojom djecom i brinu o njima na smislen način. Polazeći od navedenog, a s ciljem jasnijeg određenja pojma generativno očinstvo, autori su kreirali konceptualni etički okvir generativnog očinstva, koji uključuje sljedeće komponente (Dollahite i sar. 1997):

- a) *etički rad* – otac je posvećen stvaranju sigurnog okruženja za svoje dijete i zadovoljavanju njegovih potreba (ovo se ne odnosi samo na konkretno očevu ponašanje, već se smatra “moralnim poduhvatom”, koji zahtijeva duboko ukorijenjenu posvećenost);
- b) *kreativnu sposobnost osiguravanja resursa* – otac ulaže napor da materijalno osigura svoje dijete, ali ne samo kako bi preživjelo, već kako bi napredovalo i u drugim aspektima života (osim zadovoljenja osnovnih materijalnih potreba, otac se trudi pružiti djetetu adekvatne prilike za obrazovanje i kreativni razvoj, te razmišlja o dugoročnim ciljevima i potrebama svog djeteta, kako bi stvorio stabilno i podržavajuće okruženje za njegov razvoj);

- c) *razvojni rad* – otac ulaže napor da stvori poticajno okruženje za fizički, kognitivni, psihološki i socijalni razvoj djeteta (ovaj rad se, također, odnosi na podršku djetetu u suočavanju s različitim razvojnim zadacima, kao što su postizanje autonomije, inicijative, osjećaja sposobnosti, identiteta i intimnosti u različitim razvojnim fazama);
- d) *rad na odnosu* – otac potiče dijete na izgradnju zdravih odnosa s drugima (preuzima aktivnu ulogu u socijalizaciji djeteta, podučava ga socijalnim vještinama i kompetencijama, potiče razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja kod djeteta i sl.).

Smit (2004) kao dodatnu važnu komponentu generativnog očinstva navodi još i *emotivni rad*, koji se odnosi na očevu brigu o emotivnoj dobrobiti djeteta (otac “ne gubi živce”, brine o osjećanjima djeteta i pokazuje mu ljubav).

Kao što se može vidjeti iz navedenog, generativno očinstvo je mnogo više od materijalnog zbrinjavanja i svakodnevne brige o djetetu. Ono, prije svega, uključuje moralnu odgovornost i snažan osjećaj etičke obaveze muškarca da s ljubavlju brine o sljedećim generacijama. U kontekstu generativnog očinstva, očevo angažman, dakle, nije samo roditeljska dužnost već predstavlja moralnu odgovornost prema vlastitoj djeci i društvu u cjelini. Također, briga o djetetu nije samo obaveza, već iskaz ljubavi prema vlastitom potomstvu (Smit 2004).

Dobro očinstvo

Pojam dobro očinstvo, kako ga definira Palkovitz (2002), predstavlja svojevrsnu sintezu pozitivne očeve uključenosti, odgovornog očinstva i generativnog očinstva, a obuhvata širok spektar roditeljskih praksi, koje ukazuju na visok stepen očeve angažiranosti, dostupnosti i odgovornosti prema djetetu. U najširem smislu, dobro očinstvo se očituje kroz izraženu prisutnost oca u životu djeteta. To uključuje aktivno učestvovanje oca u odgoju djeteta, pružanje emocionalne podrške djetetu, te osiguravanje sigurnog i poticajnog okruženja za rast i razvoj djeteta. Dobro očinstvo, također, podrazumijeva da otac preuzima odgovornost za život i

dobrobit djeteta, kako kroz materijalno zbrinjavanje djeteta, tako i kroz pružanje optimalnih prilika za obrazovanje, zagovaranje prava djeteta, poticanje kvalitetnih odnosa s vršnjacima i sl. Na koncu, dobro očinstvo podrazumijeva i izgradnju čvrstog emocionalnog odnosa s djetetom, kao i kontinuirano učestvovanje u različitim aspektima djetetovog života (Palkovitz 2002).

S obzirom na to da se očinstvo, za razliku od majčinstva, općenito smatra više kontekstualno osjetljivim, među stručnjacima postoji tendencija da se identificiraju “podržavajući vanjski faktori”, koji bi mogli doprinijeti dobroj očinskoj praksi. Ipak, kako navodi Palkovitz (2002), za dobro očinstvo nema univerzalnog “recepta”, koji bi bio jednako motivirajući za sve očeve. Drugim riječima, iako je neosporno da je dobro očinstvo lakše ostvariti pod setom povoljnih okolnosti (npr. sretan brak, korezidencija s djetetom, viši stepen obrazovanja, dobra zarada i sl.), nego pod setom nepovoljnih okolnosti (npr. razvod braka, bolest, nezaposlenost, odvojen život od djeteta i sl.), ono nije nedostižno ukoliko postoji dovoljno motivacije i upornosti. To potvrđuju brojni primjeri muškaraca, koji uprkos teškim životnim izazovima i preprekama, uspijevaju biti dobri očevi svojoj djeci. Prema tome, iako određeni kontekstualni faktori mogu podržati dobro očinstvo, glavnu motivacionu silu da se bude dobar otac ipak predstavlja unutrašnja predanost muškarca i značenje koje pridaje očinstvu. Tako, naprimjer, muškarci koji doživljavaju očinstvo kao svojevrsan “poziv” ili “sudbinu”, razvijaju duboki unutrašnji osjećaj odgovornosti i ljubavi prema vlastitom djetetu, koji je neovisan o vanjskim okolnostima. Takvi očevi su spremni prevladati sve teškoće i prilagoditi se nepovoljnim okolnostima, kako bi bili dobri očevi svojoj djeci (Palkovitz 2002).

Za razmatranje elemenata dobre očinske prakse, kako navodi Palkovitz (2002), svakako postoje opravdani razlozi, a jedan od najznačajnijih je identifikacija obrazaca očinskog ponašanja koji doprinose zdravom razvoju djeteta. Ipak, kada se govori o dobrom očinstvu, iznimno je važno da se preciziranjem ovih elemenata ne zanemare individualne razlike, koje proizlaze iz specifičnih potreba u nekom odnosu. Drugim riječima, premda se mogu mapirati neka opća obilježja dobrog očinstva, presudno je izbjegavati tretiranje tih koncepata kao “univerzalnih

obrazaca očinskog ponašanja”, kojih bi se trebali pridržavati svi očevi (Palkovitz 2002).

Značajno je, također, istaći da biti dobar otac ne znači imitirati ženski pristup majčinstvu. Naime, od oca ne treba očekivati da bude “dobra majka”, kao što ni od majke ne treba očekivati da preuzme ulogu oca (Smit 2004). Očevi i majke imaju jedinstvene doprinose i pristupe u odgoju djece, koji nisu nužno identični, nego su najčešće komplementarni. U skladu s tim, fokus treba da bude na tome kako otac može biti kompetentan i dobar roditelj svom djetetu na njegov jedinstven način.

Jednako je važno imati na umu činjenicu da se dobar otac ne rađa nego postaje, odnosno, da očinstvo nije jednokratni događaj, već dinamičan proces, koji se razvija kako dijete raste (Dollahite i Hawkins 1998). Naime, roditeljstvo je vještina i stoga zahtijeva predanost, vrijeme i trud. Prema tome, kvaliteta očinstva (baš kao i majčinstva) nije unaprijed određena, nego se oblikuje i razvija tokom vremena, kroz iskustva i odnose s vlastitim djetetom. Dobar otac se postaje kroz aktivnu uključenost u život djeteta, stvaranje snažne emocionalne veze s djetetom, kao i kroz prilagođavanje na različite faze djetetovog razvoja.

Na koncu, bitno je razumjeti da dobro očinstvo nije norma koju treba ispuniti niti unaprijed definirana uloga koju treba zadovoljiti, već predstavlja jedno duboko ukorijenjeno životno opredjeljenje zasnovano na predanosti, posvećenosti, svjesnosti o vlastitim snagama i ograničenjima, te istinskoj želji da se bude aktivan učesnik u životu vlastitog djeteta, tokom svih faza njegovog odrastanja.

LITERATURA

- Ahrons, C. R., Miller, R. B. (1993). The effect of the postdivorce relationship on paternal involvement: A longitudinal analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63, 441–450.
- Ainsworth, M.D.S. (1973). The development of infant-mother attachment. In B. Cardwell & H. Ricciuti (Eds.), *Review of child development research, Vol. 3* (pp. 1–94). Chicago: University of Chicago Press.
- Allen, S. M., Daly, K. (2007). *The effects of father involvement: An updated research summary of the evidence inventory*. Guelph, Ontario, Canada: Centre for Families, Work & Well-Being, University of Guelph.
- Allen, S. M., Hawkins, A. J. (1999). Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and Family*, 61(1), 199–212.
- Allgood, S. M., Beckert, T. E., Peterson, C. (2012). The role of father involvement in the perceived psychological well-being of young adult daughters: A retrospective study. *North American Journal of Psychology*, 14(1), 95–110.
- Amato, P. R., Fowler, F. (2002). Parenting practices, child adjustment, and family diversity. *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 703–716.
- Anderson, S., Roggman, L. A., Innocenti, M. S., Cook, G. A. (2013). Dads' parenting interactions with children: checklist of observations linked to outcomes (PICCOLO-D). *Infant Mental Health Journal*, 34, 339–351.
- Baafi, M., McVeigh, C., Williamson, M. (2001). Fatherhood: The changes and challenges. *British Journal of Midwifery*, 9(9), 567–570.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1–2), 1–103.
- Beitel, A. H., Parke, R. D. (1998). Paternal involvement in infancy: The role of maternal and paternal attitudes. *Journal of Family Psychology*, 12(2), 268–288.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Belsky, J. (1986). Transition to parenthood. *Medical Aspects of Human Sexuality*, 20(9), 56–59.
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Bocknek, E. L. (2020). A family systems perspective on father absence, presence, and engagement. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 105–120). Switzerland AG: Springer Nature
- Bokony, P., Patrick, T. (2009). *What the experts say: Rough-and-tumble play*. University of Arkansas for Medical Sciences.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Brennan, A., Ayers, S., Ahmed, H., Marshall-Lucette, S. (2007). A critical review of the Couvade syndrome: The pregnant male. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 25(3), 173–189.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U., Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 297–342). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Bronte-Tinkew, J., Moore, K. A., Matthews, G., Carrano, J. (2007). Symptoms of major depression in a sample of fathers of infants: Sociodemographic correlates and links to father involvement. *Journal of Family Issues*, 28(1), 61–99.
- Brown, G. L., Aytuglu, H. A. (2020). Father-child attachment relationships. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 273–290). Switzerland AG: Springer Nature.
- Brown, G. L., Mangelsdorf, S. C., Neff, C. (2012). Father involvement, paternal sensitivity, and father-child attachment security in the first 3 years. *Journal of Family Psychology*, 26(3), 421–430.
- Bureau, J. F., Martin, J., Yurkowski, K., Schmiedel, S., Quan, J., Moss, E., et al. (2017). Correlates of child-father and child-mother attachment in the preschool years. *Attachment & Human Development*, 19(2), 130–150.
- Cabrera, N. J., Fitzgerald, H. E., Bradley, R. H., Roggman, L. A. (2007). Modeling the dynamics of paternal influences on children over the life course. *Applied Development Science*, 11(4), 185–189.
- Cabrera, N. J., Fitzgerald, H. E., Bradley, R. H., Roggman, L. A. (2014). The ecology of father-child relationships: An expanded model. *Journal of Family Theory and Review*, 6(4), 336–354.

- Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S. L., Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child Development*, 71(1), 127–136.
- Calzada, E. J., Eyberg, S. M., Rich, B., Querido, J. G. (2004). Parenting disruptive preschoolers: Experiences of mothers and fathers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(2), 203–213.
- Carlson, M. J., Van Orman, A. G., Turner, K. J. (2017). Fathers' investments of money and time across residential contexts. *Journal of Marriage and Family*, 79(1), 10–23.
- Carlson, M., McLanahan, S. (2010). Fathers in fragile families. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 241–269). New York, NY: John Wiley & Sons.
- Carpenter, B. (2002). Inside the portrait of a family: The importance of fatherhood. *Early Child Development and Care*, 172(2), 195–202.
- Chandler, S., Field, P. A. (1997). Becoming a father: First-time fathers' experience of labor and delivery. *Journal of Nursing and Midwifery Sciences*, 42(1), 17–24.
- Cheadle, J. E., Amato, P. R., King, V. (2010). Patterns of nonresident father contact. *Demography*, 47(1), 205–225.
- Clayton, C. L. (2016). The lives of young fathers: A review of selected evidence. *Social Policy and Society*, 15(1), 129–140.
- Cohler, B. J. Paul, S. (2002). Psychoanalysis and parenthood. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of Parenting, Vol 3: Being and Becoming a Parent* (2nd ed., pp. 563–592). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Coiro, M. J., Emery, R. E. (1998). Do marriage problems affect fathering more than mothering? A quantitative and qualitative review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1(1), 23–40.
- Coley, R. L., Schindler, H. S. (2008). Biological fathers' contributions to maternal and family functioning. *Parenting: science and practice*, 8(4), 294–318.
- Coltrane, S. (1996). *Family man*. New York: Oxford.
- Coltrane, S., Ishii-Kuntz, M. (1992). Men's housework: A life course perspective. *Journal of Marriage and Family*, 54, 43–57.
- Condon, J. T., Boyce, P., Corkindale, C. J. (2004). The first-time fathers study: A prospective study of the mental health and wellbeing of men during the transition to parenthood. *Aust N Z J Psychiatry*, 38(1–2), 56–64.

- Cook, G. A., Roggman, L. A., Boyce, L. K. (2011). Fathers' and mothers' cognitive stimulation in early play with toddlers: Predictors of 5th grade reading and math. *Family Science*, 2, 131–145.
- Cooney, T. M., Pedersen, F. A., Indelicato, S., Palkovitz, R. (1993). Timing of fatherhood: Is "on-time" optimal? *Journal of Marriage and Family*, 55, 205–215.
- Countinho, E., Antunes, J.G., Duarte, J.C., Parreira, V. C. et al. (2016). Benefits for the father from their involvement in the labour and birth sequence. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 217, 435–442.
- Cowan, C. P., Cowan, P. (1992). *When parents become partners*. New York: Basic Books.
- Cox, M. J., Paley, B., Harter, K. (2001). Interparental conflict and parent-child relationships. In J. Grych & F. Fincham (Eds.), *Child development and interparental conflict* (pp. 249–272). New York, NY: Cambridge University Press.
- Craig, L. (2006). Does father care mean father share? A comparison of how mothers and fathers in impact families spend time with children. *Gender & Society*, 20(2), 259–281.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., Raymond, J. (2004). Fathers in family context: Effects of marital quality and marital conflict. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development*, (4th ed., pp. 196–221). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Cummings, E. M., Merrilees, C. E., George, M. W. (2010). Fathers, marriages, and families: Revisiting and updating the framework for fathering in family context. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 154–176). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Cummings, E. M., Watson O'Reilly, A. (1997). Fathers in family context: Effects of marital quality on child adjustment. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (3rd ed., pp. 49–65). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Daly, K. (1993). Reshaping fatherhood: Finding the models. *Journal of Family Issues*, 14, 510–530.
- Darling, N., Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487–496.

- Day, R. D., Lamb, M. E. (2004). Conceptualizing and measuring father involvement: Pathways, problems and progress. In R. D. Day & M. E. Lamb (Eds.), *Conceptualizing and measuring father involvement* (pp. 1–15). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Day, R. D., Lewis, C., O'Brien, M., Lamb, M. E. (2005). Fatherhood and father involvement: Emerging constructs and theoretical orientations. In V. L. Bengtson, A. C. Acock, K. R. Allen, P. Dilworth-Anderson & D. M. Klein (Eds.), *Sourcebook of family theory and research* (pp. 341–366). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- De Luccie, M. F. (1995). Mothers as gatekeepers: A model of maternal mediators of father involvement. *The Journal of Genetic Psychology*, 156(1), 115–131.
- Deave, T., Johnson, D., Ingram, J. (2008). Transition to parenthood: The needs of parents in pregnancy and early parenthood. *BMC pregnancy and childbirth*, 8, 1–11.
- Degarmo, D. S. (2010). A time varying evaluation of identity theory and father involvement for full custody, shared custody, and no custody divorced fathers. *Fathering*, 8(2), 181–202.
- Diamond, M. J. (2007). *My father before me: How fathers and sons influence each other throughout their lives* (1st ed.). New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Diniz, E., Brandao, T., Monteiro, L., Verissimo, M. (2021). Father involvement during early childhood: A systematic review of the literature. *Journal of Family Theory & Review*, 13(1), 77–99.
- Doherty, W. J., Kouneski, E. F., Erickson, M. F. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and Family*, 60(2), 277–292.
- Dollahite, D. C., Hawkins, A. J. (1998). A conceptual ethic of generative fathering. *The Journal of Men's Studies*, 7(1), 109–132.
- Dollahite, D. C., Hawkins, A. J., Brotherson, S. E. (1997). Fatherwork: A conceptual ethic of fathering as generative work. In A. J. Hawkins & D. C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 17–35). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Donovan, J. (1995). The process of analysis during a grounded theory study of men during their partners' pregnancy. *Journal of Advanced Nursing*, 21, 708–715.
- Doucet, A. (2006). *Do men mother? Fathering, care, and domestic responsibility*. Toronto: University of Toronto Press.

- Doucet, A. (2009). Dad and baby in the first year: Gendered responsibilities and embodiment. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 624, 78–98.
- Draper, J. (2003). Men's passage to fatherhood: An analysis of the contemporary relevance of transition theory. *Nursing inquiry*, 10(1), 66–78.
- Eggebeen, D. J., Knoester, C. (2001). Does fatherhood matter for men? *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 381–393.
- Erikson, E. H. (1982). *The life cycle completed*. New York: Norton.
- Fagan, J., Day, R., Lamb, M. E., Cabrera, N. J. (2014). Should researchers conceptualize differently the dimensions of parenting for fathers and mothers? *Journal of Family Theory & Review*, 6(4), 390–405.
- Featherstone, B. (2009). *Contemporary fathering: theory, policy and practice* (1st ed.). Bristol: Policy Press and Bristol University Press.
- Feeney, J. A., Hohaus, L., Noller, P., Alexander, R. P. (2001). *Becoming parents: Exploring the bonds between mothers, fathers, and their infants*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Fisher, S. D., Garfield, C. (2016). Opportunities to detect and manage perinatal depression in men. *American Family Physician*, 93(10), 824–825.
- Fitzgerald, H. E. (2020). Overview to Part I: Fathers, developmental systems, and relationships. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 3–4). Switzerland AG: Springer Nature.
- Fitzgerald, H. E., von Klitzing, K. Cabrera, N. J., de Mendonça, J. S., Skjøthaug, T. (2020). Fathers and very young children: A developmental systems perspective. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 5–28). Switzerland AG: Springer Nature.
- Florsheim, P., Tolan, P., Gorman-Smith, D. (1998). Family relationships, parenting practices, the availability of male family members, and the behavior of inner-city boys in single-mother and two-parent families. *Child development*, 69(5), 1437–1447.
- Flouri, E., Buchanan, A. (2002). What predicts good relationships with parents in adolescence and partners in adult life: Findings from the 1958 British birth cohort. *Journal of Family Psychology*, 16(2), 186–198.
- Fluori, E. (2005). *Fathering and child outcomes*. Chichester, West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.

- Frosch, C. A., Mangelsdorf, S. C., McHale, J. L. (1998). Correlates of marital behavior at 6 months postpartum. *Developmental Psychology*, 34, 1438–1449.
- Furstenberg, F. S., Cherlin, A. J. (1991). *Divided families: What happens to children when parents part*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Genesoni, L., Tallandini, M. A. (2009). Men's psychological transition to fatherhood: An analysis of the literature, 1989–2008. *Birth*, 36(4), 305–318.
- Gettler, L. T. (2014). Applying socioendocrinology to evolutionary models: Fatherhood and physiology. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 23(4), 146–160.
- Gettler, L. T., McDade, T. W., Feranil, A. B., Kuzawa, C. W. (2011). Longitudinal evidence that fatherhood decreases testosterone in human males. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(39), 16194–16199.
- Goldberg, W. A., Tan, E. T., Thorsen, K. L. (2009). Trends in academic attention to fathers, 1930–2006. *Fathering: A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers*, 7(2), 159–179.
- Grande, L., Tribble, R., Kim, P. (2020). Neural plasticity in human fathers. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, & T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 153–173). New York: Springer.
- Grätz, M. (2017). Does separation really lead fathers and mothers to be less involved in their children's lives? *European Sociological Review*, 33(4), 551–562.
- Greenhalgh, R., Slade, P., Spiby, H. (2000). Fathers' coping style, antenatal preparation, and experiences of labor and the postpartum. *Birth*, 27(3), 177–184.
- Grossman, K., Grossman, K. E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheuerer-Engelisch, H., Zimmermann, P. (2002a). The uniqueness of the child-father attachment relationship: Fathers' sensitive and challenging play as a pivotal variable in a 16-year longitudinal study. *Social Development*, 11(3), 307–331.
- Grossmann, K. E., Grossmann, K., Winter, M., Zimmermann, P. (2002b). Attachment relationships and appraisal of partnership: From early experience of sensitive support to later relationship representation. *Paths to successful development*, 73–105.
- Habib, C. (2012). Paternal perinatal depression: An overview and suggestions towards an intervention model. *Journal of Family Studies*, 18(1), 4–16.

- Hawkins, A. J., Dollahite, D. C. (1997). Beyond the role-inadequacy perspective of fathering. In A. J. Hawkins & D. C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 3–16). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Hazen, N. L., McFarland, L., Jacobovitz, D., Boyd-Soisson, E. (2010). Father's frightening behaviours and sensitivity with infants: Relations with father's attachment representations, father-infant attachment, and children's later outcomes. *Early Child Development and Care*, 180(1–2), 51–69.
- Hennigar, A., Cabrera, N. J., Chen, Y. (2020). The role of fathers and their young children's social development. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 339–355). Switzerland AG: Springer Nature.
- Hofferth, S. L., Pleck, J. H., Goldscheider, F., Curtin, S., Hrapczynski, K. (2013). Family structure and men's motivation for parenthood in the United States. In N. J. Cabrera and C. S. Tamis-LeMonda (Eds.), *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (2nd ed., pp. 57–80). New York: Routledge.
- Hofferth, S. L., Pleck, J. H., Vesely, C. K. (2012). The transmission of parenting from fathers to sons. *Parenting, Science and Practice*, 12, 282–305.
- Holmes, E. K., Huston, A. C. (2010). Understanding positive father-child interaction: Children's, fathers', and mothers' contributions. *Fathering: A Journal of Research, Theory, and Practice about Men as Fathers*, 8(2), 203–225.
- Hood, J. C. (1993). *Men, work, and family*. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- Hudson, D. B., Campbell-Grossman, C, Fleck, M.O., Elek, S.M., Shipman, A. (2003). Effects of the new fathers network on first-time fathers' parenting self-efficacy and parenting satisfaction during the transition to parenthood. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 26(4), 217–229.
- Jones, K. A. (2007). Assessing the impact of father absence from a psychoanalytic perspective. *Psychoanalytic Social Work*, 14(1), 43–58.
- Juul, J. (1996). *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.
- Juul, J. (2020). *Biti otac, biti muškarac*. Split: Harfa.
- Kalmijn, M. (2015). Father-child relations after divorce in four European countries: Patterns and determinants. *Comparative Population Studies*, 40(3), 251–276.

- Keller, P. S., Cummings, E. M., Davies, P. T., Mitchell, P. M. (2008). Longitudinal relations between parental drinking problems, family functioning, and child adjustment. *Development and Psychopathology*, 20, 195–212.
- Kiernan, K. (2006). Non-residential fatherhood and child involvement: Evidence from the millennium cohort study. *Journal of Social Policy*, 35(4), 651–669.
- Kim, P., Rigo, P., Leckman, J. F., Mayes, L. C., Cole, P. M., Feldman, R., Swain, J. E. (2015). A prospective longitudinal study of perceived infant outcomes at 18–24 months: Neural and psychological correlates of parental thoughts and actions assessed during the first month postpartum. *Frontiers in Psychology*, 6, 1772.
- Kim, P., Rigo, P., Mayes, L. C., Feldman, R., Leckman, J. F., Swain, J. E. (2014). Neural plasticity in fathers of human infants. *Social Neuroscience*, 9, 522–535.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji – kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klein, H. (1991). Couvades syndrome: Male counterpart to pregnancy. *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 21(1), 57–69.
- Köppen, K., Kreyenfeld, M., Trappe, H. (2020). Gender differences in parental well-being after separation: Does shared parenting matter? *Parental life courses after separation and divorce in Europe*, 235–264.
- Koster, T., Castro-Martín, T. (2021). Are separated fathers less or more involved in childrearing than partnered fathers? *European Journal of Population*, 37(4–5), 933–957.
- Krishnakumar, A., Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta analytic study. *Family Relations*, 49, 25–44.
- Kulik, L., Sadeh, I. (2015). Explaining fathers' involvement in childcare: An ecological approach. *Community, Work & Family*, 18(1), 19–40.
- Kulik, L., Tsoref, H. (2010). Fathers' entry into the maternal garden: Variables that explain paternal involvement in child care. *Journal of Gender Studies* 10, 263–278.
- Kuo, P. X., Carp, J., Light, K. C., Grewen, K. M. (2012). Neural responses to infants linked with behavioral interactions and testosterone in fathers. *Biological Psychology*, 91, 302–306.
- Lacković-Grgin, K. (2011). Doživljaj i praksa roditeljstva u različitim životnim razdobljima. *Društvena istraživanja*, 20(114), 1063–1083.

- Lamb, M. E. (2010). How do fathers influence children's development? Let me count the ways. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 1–26). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Lamb, M. E., Lewis, C. (2010). The development and significance of father-child relationships in two-parent families. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 94–153). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L., Levine, J. A. (1987). A biosocial perspective on paternal behavior and involvement. In J. B. Lancaster, J. Altmann, A. Rossi & L. R. Sherrod (Eds.), *Parenting across the life span: Biosocial perspectives*. Chicago: Aldine de Gruyter.
- Lamb, M. E., Tamis-LeMonda, C. S. (2004). The role of the father: An introduction. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (4th ed., pp. 1–31). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Levine, J. A., Pitt, E. W. (1995). *New expectations: Community strategies for responsible fatherhood*. New York: Families and Work Institute.
- Linn, J. G., Wilson, D. R., Fako, T. T. (2015). Historical role of the father: Implications for childbirth education. *International Journal of Childbirth Education*, 30(1), 12–18.
- Lucassen, N., Tharner, A., Van Ijzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Volling, B. L., Verhulst, F. C., et al. (2011). The association between paternal sensitivity and infant-father attachment security: A meta-analysis of three decades of research. *Journal of Family Psychology*, 25(6), 986–992.
- Maccoby, E. E., Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Ed.) & E. M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology, Vol. 4: Socialization, personality and social development* (pp. 1–103). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Marsiglio, W., Day, R. D., Lamb, M. E. (2000). Exploring fatherhood diversity. *Marriage and Family Review*, 29(4), 269–293.
- Martin, C. A., Colbert, K. K. (1997). *Parenting: A life-span perspective*. New York: McGraw-Hill.
- McBride, B. A., Rane, T. R. (1998). Parenting alliance as a predictor of father involvement: An exploratory study. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 47(3), 229–236.
- McBride, B. A., Schoppe, S. J., Rane, T. R. (2002). Child characteristics, parenting stress, and parental involvement: Fathers versus mothers. *Journal of Marriage and Family*, 64, 998–1011.

- McBride, B. A., Schoppe-Sullivan, S. J., Ho, M. (2005). The mediating role of fathers' school involvement on student achievement. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 26, 201–216.
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Monna, B., Gauthier, A.H. (2008). A review of the literature on the social and economic determinants of parental time. *Journal of Family and Economic Issues*, 29, 634–653
- Neville, B., Parke, R. D. (1997). Waiting for paternity: Interpersonal and contextual implications of the timing of fatherhood. *Sex Roles*, 37, 45–59.
- Newland, L. A., Coyl, D. D. (2010). Fathers' role as attachment figures: An interview with Sir Richard Bowlby. *Early Child Development and Care*, 180(1–2), 25–32.
- Newland, L. A., Coyl, D. D., Freeman, H. (2008). Predicting preschoolers' attachment security from fathers' involvement internal working models, and use of social support. *Early Child Development and Care*, 178(7–8), 785–801.
- NICHD (2000). Factors associated with fathers' caregiving activities and sensitivity with young children. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 200–219.
- Nielsen, L. (2008). *Between fathers and daughters: Enriching and rebuilding your adult relationship*. Nashville, TN: Cumberland House Publishing.
- Nielsen, L. (2012). *Father–daughter relationships: Contemporary research and issues*. New York: Routledge.
- O'Brien, A. P., McNeil, K. A., Fletcher, R., Conrad, A., Wilson, A. J., Jones, D., Chan, S. W. (2017). New fathers' perinatal depression and anxiety treatment options: An integrative review. *American Journal of Men's Health*, 11(4), 863–876.
- Palkovitz, R. (1997). Reconstructing “involvement”: Expanding conceptualizations of men's caring in contemporary families. In A. J. Hawkins & D. C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: beyond deficit perspectives* (pp. 200–216). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Palkovitz, R. (2002). Involved fathering and child development: Advancing our understanding of good fathering. In C. S. Tamis-LaMonda & N. J. Cabrera (Eds.), *Handbook of father involvement* (pp. 119–140). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

- Palkovitz, R. (2007). Challenges to modeling dynamics in developing a developmental understanding of father-child relationships. *Applied Developmental Science*, 11(4), 190–195.
- Palm, G., Fagan, J. (2008). Father involvement in early childhood programs: Review of the literature. *Early Child Development and Care*, 178(7–8), 745–759.
- Paquette, D. (2004). Theorizing the father-child relationship: Mechanisms and developmental outcomes. *Human Development*, 47, 193–219.
- Paquette, D., Gagnon, C., Macario de Medeiros, J. (2020). Fathers and the activation relationship. In H. E. Fitzgerald, K. von Klitzing, N. J. Cabrera, J. S. de Mendonça, T. Skjøthaug (Eds.), *Handbook of fathers and child development: Prenatal to preschool* (pp. 291–313). Switzerland AG: Springer Nature.
- Parke, R. D. (1996). *Fatherhood*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Parke, R. D. (2002). Fathers and families. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, Vol. 3: Being and becoming a parent* (2nd ed., pp. 27–73). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Parke, R. D., Cookstone, J. T. (2019). Fathers and families. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, Vol. 3: Being and becoming a parent* (3rd ed., pp. 64–136). New York: Routledge.
- Paulson, J. F., Bazemore, S. D. (2010). Prenatal and postpartum depression in fathers and its association with maternal depression: A meta-analysis. *Jama*, 303(19), 1961–1969.
- Pernar, M. (2008). Razvojne teorije. U M. Pernar i T. Frančišković (ur.), *Psihološki razvoj čovjeka* (str. 34–55). Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Pernar, M. (2010). Roditeljstvo. *Medicina Fluminensis*, 46(3), 255–260.
- Pleck, E. H., Pleck, J. H. (1997). Fatherhood ideals in the United States: Historical dimensions. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (3rd ed., pp. 33–48). New York, NY: John Wiley & Sons, Inc.
- Pleck, J. H. (1997). Paternal involvement: Levels, sources, and consequences. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (3rd ed., pp. 66–103). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Pleck, J. H. (2010). Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. In M. E. Lamb (Ed.), *The role*

- of the father in child development* (5th ed., pp. 58–93). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Pleck, J. H., Masciadrelli, B. P. (2004). Paternal involvement by U.S. residential fathers: Levels, sources, and consequences. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (4th ed., pp. 222–271). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Rilling, J. K., Mascaró, J. S. (2017). The neurobiology of fatherhood. *Current opinion in psychology*, 15, 26–32.
- Rohner, R. P., Veneziano, R. A. (2001). The importance of father love: History and contemporary evidence. *Review of General Psychology*, 5(4), 382–405.
- Rosenberg, J., Bradford Wilcox, W. (2006). *The importance of fathers in the healthy development of children*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services.
- Rotundo, E. A. (1985). American fatherhood: A historical perspective. *American Behavioral Scientist*, 29(1), 7–23.
- Roy, K. M. (2006). Father stories: A life course examination of paternal identity among low-income African American men. *Journal of Family Issues*, 27, 31–54.
- Roy, K. M., Buckmiller, N., McDowell, A. (2008). Together but not “together”: Trajectories of relationship suspension for low-income unmarried parents. *Family Relations*, 57, 198–210.
- Roy, K. M., and Smith, J. (2013). Nonresident fathers, kin, and intergenerational parenting. In N. J. Cabrera & C. S. Tamis-LeMonda (Eds.), *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (2nd ed., pp. 320–337). New York: Routledge.
- Russell, G. (1978). The father role and its relation to masculinity, femininity, and androgyny. *Child Development*, 49(4), 1174–1181.
- Santos, C., Monteiro, L., Torres, N. (2022). The role of child’s age, sex, and temperament in father involvement during the pre-school years. *Children*, 9(9), 1327–1339.
- Santrock, J. (2007). *Child Development*. (11th ed.). New York: McGraw Hill Companies, Inc.
- Sayer, L. C., Bianchi, S. M., Robinson, J. P. (2004). Are parents investing less in children? Trends in mothers’ and fathers’ time with children. *American Journal of Sociology*, 110(1), 1–43.

- Scarff, J. (2019). Postpartum depression in men. *Innovation in Clinical Neuroscience*, 16(5–6), 11–14.
- Schermerhorn, A. C., Cummings, E. M., Davies, P. T. (2008). Children's representations of multiple family relationships: Organizational structure and development in early childhood. *Journal of Family Psychology*, 22, 89–101.
- Smit, R. (2004). Involved fathering: Expanding conceptualisations of men's paternal caring. *Koers*, 69(1), 101–120.
- Snarey, J. (1993). *How fathers care for the next generation. A four-decade study*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stefanović Stanojević, T. (2011). *Afektivna vezanost – razvoj, modalitet i procena*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Storey, A. E., Walsh, C. J., Quinton, R. L., Wynne-Edwards, K. E. (2000). Hormonal correlates of paternal responsiveness in new and expectant fathers. *Evolution and Human Behavior*, 21(2), 79–95.
- Story, L. B., Repetti, R. L. (2006). Daily occupational stressors and marital behavior. *Journal of Family Psychology*, 20, 690–700.
- Strauss, R., Goldberg, W. A. (1999). Self and possible selves during the transition to fatherhood. *Journal of Family Psychology*, 13(2), 244–259.
- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., Cummings, E. M. (2006). Hostility and withdrawal in marital conflict: Effects on parental emotional unavailability and inconsistent discipline. *Journal of Family Psychology*, 20, 227–238.
- Sullivan, R. (2003). Relationships between men and their children. In R. Sullivan (Ed.), *Focus on fathering* (pp. 211–231). Camberwell, Victoria: ACER Press.
- Špelić, A. (2007). Proces individuacije i rani adolescentni razvoj. U V. Kadum (ur.), *Deontologija učitelja. Zbornik radova VIII. Međunarodnog znanstvenog i stručnog skupa „Dani Mate Demarina“* (str. 235–259). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile.
- Tamis-LeMonda, C. S., Cabrera, N. J. (2002). Cross-disciplinary challenges to the study of father involvement. In C. S. Tamis-LaMonda & N. J. Cabrera (Eds.), *Handbook of father involvement* (pp. 599–620). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Thomas S. G., Upton, D. (2000). Expectant fathers' attitudes toward pregnancy. *British Journal of Midwifery*, 8(4), 218–221.
- Torche, F., Rauf, T. (2020). The transition to fatherhood and the health of men. *Journal of Marriage and Family*, 83(2), 446–465.

- Troilo, J., Coleman, M. (2012). Full-time, part-time full-time, and part-time fathers: Father identities following divorce. *Family Relations*, 61(4), 601–614.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Wilson, K. R., Prior, M. R. (2011). Father involvement and child well-being. *Journal of paediatrics and child health*, 47(7), 405–407.
- Wood, J. J., Repetti, R. L. (2004). What gets dad involved? A longitudinal study of change in parental child caregiving involvement. *Journal of Family Psychology*, 18(1), 237–249.
- Yeung, W. J., Sandberg, J., Davis-Kean, P., Hofferth, S. L. (2001). Children's time-use with fathers in intact families. *Journal of Marriage and Family*, 63, 136–154.

INDEKS POJMOVA

A

- Aktivacijski odnos 73
- Aktivnosti pozitivnog angažmana 26
- Androgini otac 18
- Androgino očinstvo 18

B

- Biološka generativnost 106–108

D

- Direktni očevo angažman 24
- Distancirani hranitelj 14–15
- Djelimično uključeni očevi 56–57
- Dobro očinstvo 6, 102, 109–111

E

- Edipalna faza razvoja 77
- Edipov kompleks 77, 78
- Egalitarna etika roditeljstva 17
- Egzosistem 87
- Ekološke tranzicije 88
- Erozija očinstva 19

F

- Falusna faza 77
- Faza integracije 61
- Faza liminalnosti 60
- Faza separacije 60

G

- Generativno očinstvo 6, 102, 105–106, 108–109
- Generativnost 106–108

H

- Hijerarhija figura privrženosti 73, 84
- Hipoteza ranjivosti očinstva 41, 42

I

- Indirektna briga 26

K

- Konceptualna etika dobrog očinstva 102
- Kuvada sindrom 5, 9, 68–70

M

- Majčino čuvanje prolaza
- Majčinski govor 53
- Makrosistem 87–88
- Materijalna indirektna briga 26
- Mentalna briga o djetetu 27
- Mezosistem 87
- Mikrosistem 87–88

N

- Nesigurna privrženost 83
- Neuključeni biološki otac 21

O

- Odgovorno očinstvo 6, 56, 102–103

P

- Parcijalni objekat 79
- Postporođajna depresija kod očeva 5, 70
- Potpuno uključeni očevi 56
- Povremeno potpuno uključeni očevi 56
- Pozitivna očeva uključenost 102
- Preedipalna faza razvoja 78
- Prijelazni objekti 80
- Primarna majčina zaokupljenost 78
- Primarni objekat 79
- Princip monotropizma 73
- Proces druge individuacije 80–81

- Proces separacije i individuacije 79
Procesna odgovornost 26–27
R
Ravnopravni koroditelj 14, 16
Roditeljska generativnost 106–107
Roditeljska savjesnost 27
Roditeljsko “čuvanje prolaza” 44
S
Sigurna baza 72–73
Sigurna privrženost 83, 86
Simbioza 78
Socijalna generativnost 106–107
Socijalna indirektna briga 26
Socijalni otac 21
Socijalno očinstvo 21
Strogi patrijarh 14
T
Totalni objekat 80
U
Uključeni biološki otac 21
Uključeni nebiološki otac 21
Uključeni tata 14–15
Umirujući odnos 73
Unutrašnji radni model vezanosti 72, 83
Uzor za razvoj spolne uloge 14, 16

INDEKS AUTORA

A

Ahmed, H. 114
Ahrons, C. R. 41, 113
Ainsworth, M.D.S. 72, 113
Alexander, R. P. 118
Allen, S. M. 43, 47, 113, 117
Allgood, S. M. 95, 113
Amato, P. R. 46, 113, 115
Anderson, S. 47, 113, 117
Antunes, J.G. 116
Ayers, S. 114
Aytuglu, H. A. 83–85, 89–90, 114

B

Baafi, M. 63, 113
Bakermans-Kranenburg, M. J. 122
Baumrind, D. 26, 113
Bazemore, S. D. 70, 124
Beckert, T. E. 113
Beitel, A. H., 37, 43–44, 113
Belsky, J. 33, 59, 113
Berk, L. 83, 87–88, 113
Bianchi, S. M. 125
Bocknek, E. L. 102, 114
Bokony, P. 53, 114
Bowlby, J. 72, 82–85, 114, 123
Boyce, L. K. 115–116
Boyce, P. 115–116
Boyd-Soisson, E. 120
Bradford Wilcox, W. 96–98, 125
Bradley, R. H. 114–115
Brandao, T. 117
Brennan, A. 69, 114
Bronfenbrenner, U. 33, 87–88, 114
Bronte-Tinkew, J. 64, 114

Brotherson, S. E. 108, 117
Brown, G. L. 83–86, 89–90, 114
Buchanan, A. 47, 118
Buckmiller, N. 125
Buehler, C. 41, 121
Bureau, J. F. 85, 114

C

Cabrera, N. J. 11, 17, 23, 31–35, 38, 46,
48, 51, 65, 88, 94, 114–115, 118–120,
123–126
Calzada, E. J. 42, 115
Campbell-Grossman, C. 120
Carlson, M. J. 37, 44, 115
Carlson, M. 37, 44, 115
Carp, J. 121
Carpenter, B. 11, 14–15, 17, 115
Carrano, J. 114
Castro-Martín, T. 121
Chan, S. W. 123
Chandler, S. 62, 115
Charnov, E. L. 122
Cheadle, J. E. 37, 115
Chen, Y. 120
Cherlin, A. J. 42, 119
Clayton, C. L. 37, 115
Cohler, B. J. 82, 115
Coiro, M. J. 41, 115
Colbert, K.K. 89, 122
Cole, P. M. 121
Coleman, M. 56–57, 127
Coley, R. L. 46–47, 115
Coltrane, S. 18, 37, 44, 115
Condon, J. T. 62, 115
Conrad, A. 123

- Cook, G. A. 47, 113, 116
Cookstone, J. T. 36, 38–40, 42–46, 53, 64, 67, 124
Cooney, T. M. 44, 116
Corkindale, C. J. 115
Countinho, E. 116
Cowan, C. P. 21, 59, 61, 65, 116
Cowan, P. 21, 59, 61, 65, 116
Cox, M. J. 41, 116
Coyl, D. D. 11, 75, 123
Craig, L. 52, 116
Cummings, E. M. 13, 38, 41–42, 46, 64, 93, 116, 121, 126
Curtin, S. 120
- Č
- Čudina-Obradović, M. 11, 17, 21–22, 47, 50–52, 54–56, 116
- D
- Daly, K. 39, 47, 113, 116
Darling, N. 116
Davies, P. T. 121, 126
Davis-Kean, P. 127
Day, R. D. 12, 21–24, 27, 47–48, 117–118, 122
Day, R. 12, 21–24, 27, 47–48, 117–118, 122
De Luccie, M. F. 40, 43, 117
de Mendonça, J. S. 114, 118–120, 124
Deave, T. 59–60, 117
Degarmo, D. S. 63, 117
Diamond, M. J. 78–80, 95–96, 117
Diniz, E. 47, 117
Doherty, W. J. 29–31, 36, 38, 45, 88, 101–105, 117
Dollahite, D. C. 43, 101–102, 108, 111, 117, 120, 123
Donovan, J. 63, 117
Doucet, A. 27, 42, 51, 117–118
Draper, J. 61–62, 118
- Duarte, J.C. 116
- E
- Eggebeen, D. J. 59, 118
Elek, S.M. 120
Emery, R. E. 41, 115
Erickson, M. F. 117
Erikson, E. H. 106, 108, 118
Eyberg, S. M. 115
- F
- Fagan, J. 23, 37, 54, 118, 124
Fako, T. T. 122
Featherstone, B. 11–12, 15–16, 48, 57, 65, 78, 82, 84, 94, 118
Feeney, J. A. 59, 61, 63, 118
Feldman, R., 121
Feranil, A. B. 119
Field, P. A. 62, 115
Fisher, S. D. 70–71, 118
Fitzgerald, H. E. 11, 89, 114, 118–120, 124
Fleck, M.O. 120
Fletcher, R. 123
Florsheim, P. 46, 118
Fluori, E. 14–15, 18, 36, 38, 40–41, 45–47, 64, 92–94, 118
Fowler, F. 46, 113
Freeman, H. 123
Fremmer-Bombik, E. 119
Frosch, C. A. 41, 119
Furstenberg, F. S. 19, 42, 119
- G
- Gagnon, C. 124
Garfield, C. 70–71, 118
Gauthier, A.H. 37, 123
Genesoni, L. 60–64, 119
George, M. W. 116
Gettler, L. T. 66–67, 119
Goeke-Morey, M. C. 116
Goldberg, W. A. 17, 63, 119, 126

- Goldscheider, F. 120
Gorman-Smith, D. 118
Grande, L. 67–68, 119
Grätz, M. 37, 119
Greenhalgh, R. 62, 119
Grewen, K. M. 121
Grossman, K. 54, 85, 119
Grossmann, K. E. 46–47, 119
- H
- Habib, C. 71, 119
Haith, M. M. 127
Harter, K. 116
Hawkins, A. J. 43, 101–102, 108, 111, 113, 117, 120, 123
Hazen, N. L. 74, 120
Hennigar, A. 86, 90, 120
Ho, M. 123
Hofferth, S. L. 38, 115, 120, 127
Hohaus, L. 118
Holmes, E. K. 38, 40, 120
Hood, J. C. 37, 120
Hrapczynski, K. 120
Hudson, D. B. 64, 120
Huston, A. C. 38, 40, 120
- I
- Indelicato, S. 116
Ingram, J. 117
Innocenti, M. S. 113
Ishii-Kuntz, M. 44, 115
- J
- Jacobovitz, D. 120
Johnson, D. 117
Jones, D. 123
Jones, K. A. 77, 78, 120
Juil, J. 62, 120
- K
- Kalmijn, M. 37, 120
Keller, P. S. 38, 121
Kiernan, K. 47, 121
Kim, P. 67–68, 119, 121
Kindler, H. 119
King, V. 115
Klarin, M. 11, 18, 121
Klein, H. 69, 117, 121
Knoester, C. 59, 118
Köppen, K. 121
Koster, T. 37, 121
Kouneski, E. F. 117
Kreyenfeld, M. 121
Krishnakumar, A. 41, 121
Kulik, L. 39–40, 43, 121
Kuo, P. X. 67, 121
Kuzawa, C. W. 119
- L
- Lacković-Grgin, K. 59, 121
Lamb, M. E. 5, 11–13, 23–24, 26–27, 37–38, 40, 42, 50–55, 61, 63–65, 75, 82, 84–86, 89–98, 115–118, 122, 124–125
Leckman, J. F. 121
Levine, J. A. 23, 102–104, 122
Lewis, C. 37, 40, 42, 53–55, 61, 63–65, 75, 84, 86, 90–92, 117, 122
Light, K. C. 121
Linn, J. G. 17, 122
Lucassen, N. 122
- M
- Macario de Medeiros, J. 124
Maccoby, E. E. 26, 122
Mangelsdorf, S. C. 114, 119
Marshall-Lucette, S. 114
Marsiglio, W. 22–23, 27, 47, 49, 122
Martin, C. A. 89, 122
Martin, J. A. 26, 122
Martin, J. 114
Mascaro, J. S. 65–67, 125
Masciadrelli, B. P. 40, 125

- Matthews, G. 114
 Mayes, L. C. 121
 McBride, B. A. 40, 122–123
 McDade, T. W. 119
 McDowell, A. 125
 McFarland, L. 120
 McHale, J. L. 119
 McLanahan, S. 44, 115
 McNeil, K. A., 123
 McVeigh, C. 113
 Merrilees, C. E. 116
 Milić, A. 18–19, 123
 Miller, R. B. 41, 113
 Miller, S. A. 127
 Mitchell, P. M. 121
 Monna, B. 123
 Monteiro, L. 117, 125
 Moore, K. A. 114
 Morris, P. A. 88, 114
 Moss, E. 114
- N
- Neff, C. 114
 Neville, B. 45, 123
 Newland, L. A. 11, 73, 75, 84, 86, 123
 NICHD 11, 17, 37–41, 43, 123
 Nielsen, L. 95–96, 123
 Noller, P. 118
- O
- O'Brien, A. P. 71, 123
 O'Brien, M. 117
 Obradović, J. 11, 17–18, 21–22, 47, 50–52, 54–56, 116
- P
- Paley, B. 116
 Palkovitz, R. 21–25, 27, 36, 49–51, 92–93, 101–102, 109–111, 116, 123–124
 Palm, G. 37, 124
 Paquette, D. 53, 73–74, 85, 90, 92, 124
- Parke, R. D. 18–19, 28–29, 36–46, 48, 51–53, 57, 61, 63–65, 67, 90–92, 94, 103, 113, 123–124
 Parreira, V. C. 116
 Patrick, T. 53, 114
 Paul, S. 82, 115
 Paulson, J. F. 70, 124
 Pedersen, F. A. 116
 Pernar, M. 17–18, 79–80, 124
 Peterson, C. 113
 Pitt, E. W. 102–104, 122
 Pleck, E. H. 13–19, 23–24, 26–27, 36–41, 46, 50–51, 55, 57, 64, 92, 94, 102, 120, 122, 124–125
 Pleck, J. H. 13–19, 23–24, 26–27, 36–41, 46, 50–51, 55, 57, 64, 92, 94, 102, 120, 122, 124–125
 Prior, M. R. 46, 53–54, 90, 127
- Q
- Quan, J. 114
 Querido, J. G. 115
 Quinton, R. L. 126
- R
- Rane, T. R. 40, 42–43, 73, 81, 122
 Raymond, J. 116
 Rauf, T. 60, 126
 Repetti, R. L. 40–41, 126–127
 Rich, B. 115
 Rigo, P. 121
 Rilling, J. K. 65–67, 125
 Robinson, J. P. 125
 Roggman, L. A. 113–114, 116
 Rohner, R. P. 46, 125
 Rosenberg, J. 96–98, 125
 Rotundo, E. A. 14–15, 18, 125
 Roy, K. M. 38–39, 125
 Russell, G. 18, 125
- S
- Sadeh, I. 39–40, 121

- Sandberg, J. 127
 Santos, C. 40, 125
 Santrock, J. 95–97, 125
 Sayer, L. C. 37, 125
 Scarff, J. 70–71, 126
 Schermerhorn, A. C. 41, 126
 Scheuerer-Englisch, H., 119
 Schindler, H. S. 46–47, 115
 Schmiedel, S. 114
 Schoppe, S. J. 122–123
 Schoppe-Sullivan, S. J. 123
 Shipman, A. 120
 Skjøthaug, T. 114, 118–120, 124
 Slade, P. 119
 Smit, R. 27, 101, 109, 111, 126
 Smith, J. 38, 118, 125
 Snarey, J. 102, 107–108, 126
 Spiby, H. 119
 Stefanović Stanojević, T. 72–73, 82, 84, 126
 Steinberg, L. 116
 Storey, A. E. 65–66, 69, 126
 Story, L. B. 41, 126
 Strauss, R. 63, 126
 Sturge-Apple, M. L. 41, 126
 Sullivan, R. 16, 37, 123, 126
 Swain, J. E. 121
- Š
- Špelić, A. 80–82, 126
- T
- Tallandini, M. A. 60–64, 119
 Tamis-LeMonda, C. S. 54, 65, 89, 115, 120, 122, 125–126
 Tan, E. T. 119
 Tharner, A. 122
 Thomas S. G. 70, 126
 Thorsen, K. L. 119
 Tolan, P. 118
- Torche, F. 60, 126
 Torres, N. 125
 Trappe, H. 121
 Tribble, R. 119
 Troilo, J. 57, 127
 Tsoref, H. 43, 121
 Turner, K. J. 115
- U
- Upton, D. 70, 126
- V
- Van Ijzendoorn, M. H. 85, 122
 Van Orman, A. G. 115
 Vasta, R. 53, 72, 78, 83, 88, 127
 Veneziano, R. A. 46, 125
 Verhulst, F. C. 122
 Verissimo, M. 117
 Vesely, C. K. 120
 Volling, B. L. 122
 von Klitzing, K. 114, 118–120, 124
- W
- Walsh, C. J. 126
 Watson O'Reilly, A. 46, 116
 Williamson, M. 113
 Wilson, A. J. 123
 Wilson, D. R. 122
 Wilson, K. R. 46, 53, 54, 127
 Winter, M. 119
 Wood, J. J. 40, 127
 Wynne-Edwards, K. E. 126
- Y
- Yeung, W. J. 39, 127
 Yurkowski, K. 114
- Z
- Zimmermann, P. 119

“Rukopis *Savremena shvatanja očinstva i očeve uloge u životu djeteta* predstavlja originalno i jedinstveno naučno djelo u kojem Đenita Tuće sistematično i detaljno prezentira naučne spoznaje te pruža sveobuhvatan prikaz kompleksne prirode očinstva, a argumenti koje iznosi uvjerljivo podržavaju teze o ulozi oca u životu djeteta. Ovaj rukopis je rijedak primjer naučnog djela na našem jeziku koji se bavi nedovoljno razmatranom temom očinstva, a što je posebno značajno za studente psihologije. Iako je ova knjiga prvenstveno namijenjena kao dodatak literaturi za izborni predmet Psihologija roditeljstva, mišljenja sam da može biti od izuzetne koristi ne samo studentima, već i istraživačima, stručnjacima iz prakse, te društvenim institucijama zaduženim za pružanje podrške obiteljima. Autorica uspješno kombinira teoriju s jasnim primjerima, čineći ovu knjigu korisnom ne samo za stručnjake već i za široku publiku, uključujući roditelje, pružajući im dublje razumijevanje uloge očinstva u djetetovom razvoju i dobrobiti.”

Prof. dr. Sibela Zvizdić

“Knjiga *Savremena shvatanja očinstva i očeve uloge u životu djeteta* predstavlja jedan odličan primjer kako se na jedan jednostavan, jasan i decidan način može prikazati tako složena i rijetko obrađivana tematika. Autorica tokom pisanja cijele knjige ima ujednačen stil, a to je fokus na empirijske nalaze prethodnih istraživanja, dajući im posebnu konotaciju i interpretaciju da takve činjenice nisu zamorne čitaocu, nego naprotiv, decidne su i potiču čitaoca na dalje čitanje, objašnjavajući one fenomene za koje se očekuje od studenta da ih razumije i usvoji. Ova knjiga ima svoju veliku teorijsku i praktičnu vrijednost i sigurno će naći svoju primjenu, prije svega kod studenata psihologije za predmet Psihologija roditeljstva, ali i druge studente (pedagogije, predškolskog odgoja, razredne nastave) koji imaju taj predmet. Također, knjiga će biti značajna i za profesionalce, praktičare i psihoterapeute koji se bave razrađivanjem i unapređivanjem odnosa, a posebno ovog odnosa dijete-otac.”

Prof. dr. Anela Hasanagić